

osmanlıda karşı düşünce ve idam edilenler

RIZA ZELYÜT

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

ALAN YAYINCILIK : 67

DÜŞÜNCE DİZİSİ : 10

**OSMANLIDA KARŞI DÜŞÜNCE
DÜŞÜNCELERİ NEDENİYLE İDAM EDİLENLER**

RIZA ZELYUT

Birinci Baskı : Ağustos 1986

Dizgi/Baskı : Özdem Kardeşler

Kapak Düzeni: Pano Grafik

Kapak Baskı : Orhan Ofset

Cilt : Örnek

**alan yayıncılık
ticaret limited şirketi**

**Başmuhâsîp Sk. Talas Han
No: 302 Cagaloglu/İSTANBUL**

Rıza Zelyut

OSMANLIDA KARŞI DÜŞÜNCE

Düşünceleri Nedeniyle
İdam Edilenler

ÖNSÖZ

Bu eserde, çağdaş araştırmacılarımızın işaretlerinden de yararlanarak, eski kaynakların şurasına burasına serpiştirilmiş, zamanın külleri ile yer yer örtülmüş belgelerden yola çıkıp bütüncül bir konu oluşturmaya çalıştık.

Ülkemizde yapılan tarihsel değerlendirmelere göz attığımızda, genellikle yönetici kesimin tarihinin aktarılması ile yetinildiğini görüyoruz. Bu konuda bizlerden önce temel çalışmaları yapması gereken üniversitelerimizin de, Osmanlı medrese geleneğinin bilgisini bilinçaltında duymalarından olacak, çabalarını, yönetici kesimin ilişkilerini ve resmi düşüncüyü araştırmaya yönelttiklerini görüyoruz. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki bilimsellik pırlıtısı giderek aşırı milliyetçi bir başka subjektif alanda sıkışarak söndü. Üniversiteler devleti yıkacak zararlı düşüncelerin üretim merkezi olarak görülmeye başlandı. Bu kurumlar zaten toplumsal miras olarak aldıkları Osmanlılığı yüceltme güdülerini, Türkiye Cumhuriyetini savunma zorunluluğu ile birleştirerek, günümüzde olduğu gibi geçmişteki bütün karşı düşünceleri haksız, yanlış, yıkıcı olmaması gerekirken talihsizlik sonucu ortaya çıkmış sapmalar olarak gösterdiler.

Harf devrimi sonucu Osmanlı belgelerinin yeni kuşaklarca okunamaz duruma gelmesi bu anlayışta-

kilerin ekmeğine yağ sürdü. Çünkü Osmanlı belgeleri kendi tekellerine girmişti. Bunları istedikleri gibi kullanabilir, istedikleri bölümünü yayınlatabilirlerdi...

Biz karşı düşünce ile ilgili metinleri olduğu gibi verdik. Hem de sayfa sayfa ve bol bol... Kısaltmaya, şu ya da bu bölümünü almaya «Şu kaynakta böyle diyor» diyerek kendimizi metinlere onaylatma yoluna gitmemeye çalıştık. Karşı düşünce alanında büyük bir boşluğun bulunduğu ülkemizde bizden sonra bu konuya eğilecekler malzeme sağlamayı ön planda tuttuk. Fakat, böyle ilginç ve yeni bir konuda bizim de kişisel görüşlerimizin olacağı, bunu dile getireceğimiz doğaldır. Eserin birinci bölümü buna ilişkin... «Osmanlı Düşüncesi» ile «Karşı Düşünce» bölümlerinde belgelere dayalı açıklamalar, çözümlenmeler, genellemeler yapmaya çalıştık. Son bölümde ise idam edilenlerle ilgili görüşlerimizi ve belgeleri aktardık.

Bu çalışma yalnızca siyasal içerikli düşünsel suçlamalar nedeniyle öldürülen âlimleri kapsıyor. Siyasal yönü ağır, başkaldırı nitelikli olaylar nedeniyle idam edilenler çok fazla olduğundan bunları çalışmamıza almadık*.

Bu yüzden Anadolu'da yetişen ve 1420'de asılan en önemli âlimlerden Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'i konumuzun dışında tuttuk. Bu dışlamada, Bedreddin'in çok tanınmış olması ve yaşamı hakkında çok şeyler yazılmış bulunması da var... Yine, «tam bir kan içici» olan IV. Murat tarafından 1635'te öldürtülen Divan Şairi Nef'i de çok tanındığı ve yaşamı hakkında yeterli çalışmalar yapıldığından çalışmamı-

*) Osmanlılarda «siyaset»in «katlı» olduğunu bile bile kitabına «Osmanlılarda Siyaseten Katlı» adını veren Dr. Ahmet Mumcu'nun değerli araştırmasında bu konuda bol bol örnek var. Fakat, kanımızca gerçek siyasi idamlar bizim burada gündeme getirdiklerimizdir.

za konu edilmedi. Şiirlerinden, devlete açıkça kafa tuttuğu anlaşılan ve kanımızca 1588'de öldürülen Pir Sultan Abdal da aynı nedenden ve sorunu silahlı çatışma düzlemine sıçradığından bu grubun dışında tutuldu. Bu işlemin bir sansür olarak değerlendirilmemesi için, biz çalışmamızda daha çok bilinmeyenleri gündeme getirmek istediğimizi söylemeliyiz.

Biz bu eseri, asli mesleğimizin dışında amatör bir çabayla hazırladık. Kuşkusuz bütün emeğimizi bu işe verseydik kaynak sayısı artacak, örnekler de belki çoğalacaktı. Ama biz bol örnek ve bol kaynak sunmaktan çok geçmişin değişik bir yönünü gündeme getirmeyi, onun üzerinde tartışmayı temel hedef olarak seçtik ve bu hedefimizi aydınlatacak örnekler peşinde koştuk. Eski metinleri bugünkü dile aktarma ve çevirme işinde bazı hatalarımız olmuş olabilir. Temele ilişkin bir yanlışlık olacağını ummamakla birlikte bu konuda okurlarımızın anlayışına sığınmak yerine eleştirilerini bekliyoruz...

Geçmiş tanımadan bugünü algılamak ve yarın için değerlendirmeler yapmak mümkün mü?..

Rıza Zelyut
İstanbul, 1985

1. Osmanlı Düşüncesi

9. yüzyıldan başlayarak büyük kütleler halinde Asya'nın batısına kayan Türkler, bu değişik coğrafyada yeni ekonomik ilişkiler ve bambaşka düşüncelerle karşılaştılar. Ekonomik yapıya ve düşüncelere uyum konusunda Türklerin alt ve üst kesimlerinin davranışları oldukça değişiklik gösterir. Alt kesimler yerleşikliğe geçemediklerinden geleneksel tavırlarını sürdürme eğilimindeyken, üst kesimler Yakınoğu sınırları içindeki yönetim biçimlerini taklit yolunu yeğlemişlerdir. Örneğin Karahanlılar, 920 yılı dolaylarında sultanları Saltuk Buğra Han zamanında Müslümanlığı resmen benimsediler. Fakat alt kesimler geleneksel tavırlarını uzun süre sürdürdüler. Sarığ'daki Müslüman mezarlarında ölümlerin putatapma döneminde olduğu gibi süs eşyalarıyla birlikte gömüldükleri görölmektedir.

Türklerin İslamiyeti seçişleri sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Türkler, güçlü bir birlikleri olmamasına karşın, İran'ı bir hamlede alıp kuzeye yönelen Arap ordularını uzun süre oyaladılar. Çinlilerle ittifak yaparak 8. yüzyılın ortalarında Araplarla şiddetli çarpışmalara giren Türkler İslamiyeti bu baskı ve

1) İslamıyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 325.

savaş döneminde seçmediler. Abbasilerin başa geçmesi ve Arap saldırılarının zayıflaması, İran'da Samanoğulları devletinin kurulması ve burada oluşan tampon bölgenin Arap baskısını Ortaasya'ya hafifleterek iletmesi, Samanoğullarının Türklere önem vermesi, Arap tüccarlarının Türk boylarıyla kurdukları karşılıklı çıkar ilişkileri Türklerin İslamiyete bakışlarında değişiklik yarattı. Türklerin İslamiyeti zorlayıcı ilişkilerle değil de daha çok ticari-siyasi ilişkilerin dayatmasıyla 10. ve 11. yüzyıllarda benimsedikleri görülmektedir. İslamiyeti benimseyen boylar bu dinin havariliğini üstlenerek Budist, Maniheizt, Mazdeist ve Şamanist Türkler üzerine sefere çıkıyorlardı. Bu durumu Divanı Lügat-it Türk'te rahatça izleyebilmekteyiz.

*«Kengizleyü aktımız
Kendler üze çıktımız
Furkan evin yıktımız
Burhan üze sıçtıımız»²*

(—Uygurların- üzerine sel gibi aktık. Kentlerine girdik. Put evlerini yıktık. Putlarının üzerine pisledik.)

Müslüman Arap ordularının giremedikleri bölgelere Arap tüccarlar girebiliyorlardı. Örneğin, Karluklarla ilk bağlantıyı kuran, Ortaasya'da gidilebilecek en son noktaya değin gidebilenler Müslüman tüccarlardı. Ortaasya'daki Talas Vadisi ve buradaki Taraz kenti Karluklar arasında Müslüman tüccarların gidebileceği en son nokta olmasına karşın burası bir tüccar kenti durumundaydı³. Türkler İslamiyeti gerçek anlamda bu tüccarlar aracılığıyla tanıdılar. Türklerden Müslüman olanlar da bu tüccarlarla ilişkileri bulunan üst kesim üyeleri oldu. Türkler Müslüman olurken İslamiyet'teki çelişkiler iyice belirginleşmiş

2) Divanı Lügat-it Türk, Tercüme, c. I, s. 343.

3) İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 303

olduğundan, değişik çıkar kümeleri İslamiyeti, bu çelişkilerde ifadesini bulacak biçimde değişik «yol»lar haline sokuyorlardı. Türk yönetici kesimi de doğal olarak «tüccar Müslümanlığını» yeğledi.

Bir başka deyişle bu seçim, bir din değiştirmekten çok, Türk yönetici kesiminin, kendisini dayatan yeni koşullar nedeniyle yeni bir ideoloji seçmesidir. Benimsenen bu inanç sistemi, devletlerin geleneksel ideolojileri olan «ehli sünnet» anlayışıdır. Yönetici kesim, kendi özlemlerini-hem ticari egemenliğin ideolojik temelini, hem de geleneksel hükmedebilme hakkının daha rahat sürebilirliğini- bu dinsel giysili ideolojide yakalayarak ona dört elle sarılmıştır.

Osmanlıların, dolayısıyla Türkiye'nin kaderi Selçuklular zamanında çizilmiştir, denilebilir. Selçuklu yönetimi, yönetme için gerekli her türlü seçeneği sunduğu ve üst kesimin sorunlarına rahatlatıcı, esnek çözümler getirdiği için «Hanefilik»i benimsemiştir. Türklerde geleneksel devlet ideolojisi olarak karşımıza çıkan Hanefiliğin seçimi boşuna olmamıştır. Bu anlayış, bağımsız bir dinsel tabakanın oluşmasını engelleyen, bu kesimi devlet işlerinin yürütücüsü memurlar haline getiren, daha doğrusu dini, devlet işlerinin çözüm aracı yapan bir özellik taşır. Bu yüzden de gerek Selçuklularda, gerekse Osmanlılarda din-devlet zıtlaşması ortaya çıkmamıştır. Hanefilik topluma öyle dar bir açıdan bakmıştır ki, diğer ehli sünnet yolları bile doğru sayılmamıştır. Bu konuda, Şafii mezhebinden olan Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün taşıdığı can korkusunu örnek verebiliriz... Sultan Alpaslan Hanefi olduğundan, devlete en üstün hizmetleri sunan, ülkenin düzeni demek olan bu vezir bile her an öldürülebileceği korkusuyla yaşamıştır.

Dinsel kalıplar içerisinde ortaya çıkan ideolojik çatışmalar Türklerin Müslümanlığa geçtikleri dönemlerde çok şiddetliydi. Kim daha çok Kuran'a ve

peygambere dayanabilirse o denli yandaş ve üstün-
lük sağladığından, bir yanda ehli sünnet anlayışını
güçlendirecek hadisler ve öyküler uydurulurken,
öbür yanda «peygamberin ve damadının soyundan
gelme (âl-i abâ)» en üstün özellikler olarak benimse-
tilmeye çalışılıyordu... Medreseleri, camileri, bütün
devlet kurumlarını kullanabilen ve açık çalışan ehli
sünnet anlayışı, kendisini alt kesimlere benimsete-
bilmek için yine de çok zorlanıyordu. Kendiliğinden,
doğal bir tepki olarak ortaya çıkan karşı düşünceyi
bastırmak, ezmek için önce devlet katında ideolojik
bilgi üretiliyor, sonra da toplum bununla bombardı-
mana tutuluyordu. Eğer başarılı sonuç alınamazsa iş
silaha dökülüyor, bu bilgileri almayanlar kılıçtan ge-
çiriliyordu...

Şimdi önümüzde bir soru durmaktadır : Devle-
tin bu derece sert önlemler almasına karşın, halkın
yine de ehl-i sünnetin dışına çıkması, bunların sayı-
larının giderek artması acaba bir kışkırtmanın, bir
dar görüşlülüğün sonucu mudur? Eğer bu olayı, yal-
nızca dinsel uygulamalar için seçilecek iki yoldan bi-
risini yeğlemek düzleminde görürsek bu sav biraz
haklılık kazanabilir. Fakat, yalnızca şöyle değil de
böyle ibadet etmek için insanların eziyetlere, işkence-
lere, ölümlere göğüs gerdiğini söylemek de alt ke-
simleri alabildiğince bön ve tutucu görmek olur. Bu-
rada karşımıza çıkan gerçek, bir yaşama biçimini seç-
me gerçeğidir. Kitleler bu seçimlerine göre yiyecek,
içecek, gezecek ve eğleneceklerdir...

Ülkenin varlık kaynakları ehli sünnet yolundaki
yöneticilerin elindedir. Varolan ilişkilerin belirleme-
sine göre alt kesimden bir insan ne yaparsa yapsın
bu yöneticiler ölçüsünde dine yararlı olamaz. Dolayı-
sıyla da onlar ölçüsünde Müslüman sayılamaz. Böyle
olunca maddi varlıklardan üst kesimdeki birisi gibi
yararlanma hakkı da ortadan kalkar. Kısacası, alt
kesimler için tam bir kısırdöngü... Bu durumdaki in-

sanlar maddi varlıkları bölüşebilmenin yollarını ara-
makta ve bu durum da giderek siyasal hareketlere
dönüşmektedir.

Zaten büyük dinlerin kendileri de büyük siyasal
eylemlerden başka şey değildir. Toplumsal yaşama
biçimini, ekonomik ilişkileri kökten değiştirmeye yö-
nelik olan dinler, gerçekte en saf siyasal eylemlerin
işlevini yerine getirmişlerdir. Bu hareketler, doğa ve
toplum olaylarını açıklayacak bilimsel verilere sahip
olmadıklarından, doğaüstü kanıtlara dayanarak es-
kisinden daha insanca bir düzen yaratmaya çalışmış-
lardır. Bu siyasal hareketler başarıya ulaşıp yasallaş-
tıklarında, doğaüstüne dayanarak kanıtlayıcı özellik-
lerinden dolayı, yeni girişimleri de bu özellikleriyle
çürütebilmişlerdir. Dine karşı düşüncelerin yine di-
nin sınırlarını ve yöntemini kullanarak kendisini ka-
nıtlamaya çalışmasının nedeni burada yatar.

Fakat, maddi çelişkileri gelişerek çözümün kaçınıl-
maz aşamasına yükselmesi, ortaya yeni akımların
çıkmasını gerektiriyor. Anatürün içinde oluşan,
ona benzer ama aynısı olmayan bu akımlar, boğul-
maya çalışılıyordu. Kafası kurt, gövdesi sığır biçimin-
deki bir hayvana benzetebileceğimiz bu akımları
kurtlar da, sığırlar da istemiyorlardı...

Yeni akımlar, bir ayaklarını geçmişe atarak de-
ğişmeye, yeniliğe dirençli olan alt kesimlerin bu ta-
vırlarını dengelerken öbür ayağını var olan sistemin
biraz ilerisine basar. Resmi anlayış bu iki ayağı da
kesmeye çalışmıştır. Geçmişe basanı gericilikle (put-
perestlik vb...) geleceğe basanı ile dinsizlikle suçla-
mış, böylece geçmişle geleceği tek kabın içine sıkış-
tırarak ezmeye uğraşmıştır.

Bunun en saf örneklerinden birisi, kadın-erkek
ilişkinin değerlendirilmesinde ortaya çıkar. Hemen
hemen bütün ehl-i sünnet dışı akımlarda, kadının zin-
cirlerinden kurtarılması gibi bir görüntüye tanık olu-
yoruz. İslamiyetle gelen sıkı örtünme-kaçınmanın ya-

rattığı tepkinin doğal sonucu olarak, karşıt mezhepler (akımlar, yollar) kadın-erkek ilişkisinde özgürlük önermektedirler. Bu özgürlük, geçmişteki ilkel ilişkiler biçimine dönük olduğundan resmi mezhepler tarafından şiddetle yadsınmakta ve dinsizliğin somut görüntüsü sayılmaktadır.

Doğu feodalizminin egemen olduğu bölgelere gelen ve bu altyapının yansması sayılabilecek düşünceler sistemiyle (ideolojiyle) ani ve sıkı bir alışveriş sürecine giren Türkler; kadın-erkek ilişkilerinin oldukça rahat olduğu bir dönemden sıkı yasakların kol gezdiği bir döneme adım atıyordu... Geçmişte, hele biraz daha derinlerde, kadınlarla erkekler arasında hayvanlar dünyasının doğal sıcaklığı, senlibenliliği vardı. İki cins de, bu ilişkinin tadını kalıtımsal bir olgu gibi kuşaktan kuşağa aktarıyordu.

İslamiyet topluma yeni bir düzen verirken, önceki ilişkileri de yeni biçimlere sokuyordu. Gerçi çokkarınlı evlilik yasaklanmıyordu ama, çok karıyla evlenmek erkeğin maddi gücüne bağlı kılınarak belirli bir kesimin tekeline veriliyordu. Bu düzenleme, alt kesimdeki erkeklerle üst kesimdeki kadınları çok rahatsız ediyordu. Tekeşli evlilik bu çarpıklık nedeniyle geçerlilik kazanamıyordu. Zaten toplumsal yapılanma buna daha hazır da değildi. Bu ortam içinde, karşı düşünce kadın-erkek ilişkisinde serbestlik öneriyor, bu öneri de egemen kesim tarafından İslam öncesi inancın yaşaması olarak değerlendiriliyordu.

Aşağıdaki öyküde anlatılan olayda beliren suçlama günümüze değin sürüp gelmiştir. Üst kesimin, kendisine karşı oluşan düşünceleri yok etmek için kullandığı değişmez ve en temel silahlardan birisi de budur :

«Bu arada Mazdek, 'Karılarınız da sizin mallarınızdır. Onların da mallarınız gibi herkese mübah olması, kim hangi kadını dilerse kimsenin engel olmaması, bir diğerine helâl sayılması gerekir. Bizim dini-

mizde kıskançlık ve acıma yoktur. Kimse lezzetlerden, zevklerden ve mallardan yoksun kalmamalı. İstek ve arzuların kapıları herkese açılmalı.' diyordu. Malın ve kadının mübah yapılması neticesinde bu durum Mazdek dininin taraftarlarının fazlaşmasına sebep oldu. Mazdek dininin kaidesinde, bir adamın evine yirmi kişi misafir olsa ekmeğini, yemeğini, şarabını çalgısını hazırlar, yiyip, içerler ve kalkıp teker teker karısına sahip olurlar, onlarca bu ayıp sayılmazdı. Burada diğer bir âdet, eğer bir adam bir eve gidip evin kadını ile uyuşursa, külâhını kapıya asar ve içeri girerdi. Evin erkeği gelip kapıda külâhı görünce evinde bir adamın meşgul olduğunu anlar iş bitinceye kadar eve girmezdi.⁴⁾

Ortadoğu'da ortaya çıkan ve Türkleri de şiddetle etkileyen Batını mezheplerin tümü, buna genzer biçimde suçlanmışlardır. Burada önemli olan, suçlananların Müslümanlık dışı bir dinle ilişkili gösterilmek istenmesidir. Zerdüştlüğe ve Mazdek'e uyan bu kitlelerin öldürülmeleri de dinsel olarak yasal duruma gelmektedir. Dinsizlik ve ahlaksızlık (yasadışı cinsel ilişki) suçlaması Osmanlılar döneminde de var gücüyle sürüp gidecektir.

Gerçekte bu suçlama, ekonomik çelişkiler nedeniyle ikide bir isyan eden alt kesim insanlarını birbirlerinden soyutlamaya yöneliktir. Daha Selçuklu- lar devletleşme sürecindeyken bile yöneticilerin, Türkmen diye adlandırılan alt kesimdekilerden yaka silk- tiklerini Nizamülmülk o dönemde dile getirmektedir:

«Türkmenlerden her ne kadar bikkınlık gelmiş- se de, sayıları fazla olduğundan ve devletin kurulu- şunda çok hizmet ederek, sıkıntı çektiklerinden, hep- si akrabadırlar ve bu devlet üzerinde hakları vardır. Çocuklarından bir kişinin ismi tespit edilerek, de-

4) **Siyasetname**, s. 263.

vamlı meşgul olması için sarayın 1.000 kölesinin silah ve hizmet öğretimi ona verilmelidir. Böylece insanlarla birlikte otururlar, gönülleri ısınır ve köleler gibi hizmet de ederler. Neticede yaradılışlarında mevcut olan nefret ortadan kalkar. İhtiyaç hasıl olduğu zaman işaret edildiği an, 5.000 - 10.000'i atlarına binip köleler gibi tehzatlanarak hizmete koşarlar. Bu devletin hizmetlerinden de nasipsiz olmazlar. Melik'in onlara karşı sevgisi artar, onlar da bundan memnun olurlar.»⁵

Yönetici kesim, halkın kendi istedikleri anlamda Müslüman olduğundan bile kuşku duymaktadır. Nizamülmülk'ün şu sözleri boşuna değildir :

«Aynı şekilde büyük camilerde namaz kıldırın hâtiplerin âbid, Kur'an-ı Kerim'i bilen ve okuyan kişiler arasından seçilmesi gerekir. Çünkü namaz nazik bir iştir ve müslümanların namazları imama bağlı olduğundan, imamın namazı kusurlu olursa, bütün cemaatin da namazı kusurlu olur.»⁶

Bu konuda Mevlana Celaleddin Rumi'nin eserlerinde de dolaylı bilgiler vardır. Mevlana, halkta puta tapma töresinin arkasının gelmemesinden yakınmaktadır*. Gerçekten de alt kesimdekiler eski inançlarını tam olarak bırakmamışlardır. Eskiye; İslami bir kılık altında 20. yüzyıla değin yer yer yaşatan dağ köylerimiz olmuştur. Halk, din işlerinde fazla titiz davranmazken, yönetici kesim kılı kırk yaran bir titizlikle

5) A.g.e., s. 149.

6) A.g.e. s. 73.

*) Mevlana Celaleddin'in «Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fihi Ma-fih, Mecalis-i Seba, Mektuplar ve Rubailer» gibi eserlerine, alt kesimlerin İslamiyete aykırı tavırlar içinde oldukları yansımıştır. Bir rubaisinde şöyle diyor : «Sende varlık sevdası bulunduğu müddetçe, sende puta tapma töresinin arkası geleceğine güvenme.» (Rubailer, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. s. 47).

İslamiyet'in ehl-i sünnet anlayışını yaymaya çalışmıştır. Bu çabanın altında sınıfsal çıkar yatmaktaysa da şu konuların da etkisinin olduğu düşünülebilir :

a— Egemen olunan bölgede bulunan üst kesimin daha önce resmi ideoloji olarak Şiiliği kullanmış olması. Şii egemenleriyle girilen çatışmada Türk üst kesimi doğal olarak Sünniliği benimsemiştir...

b— Geç İslamlaşmanın yarattığı psikolojik baskının kesin ve katı kurallı bir anlayışın benimsenerek giderilmeye çalışılması...

c— Şamanist, Maniheizt, Mazdeist vb... eski inançların gizli gizli sürmesi karşısında kesin ve seri tavrın ancak bu yolla alınabilirliği...

ç— Ortadoğu'daki güçlü siyasal-dinsel akımların çekiciliğinin ancak bu kesin kurallar ve katı biçimlerle yok edileceği gerçeğinin anlaşılması...

d— Yönetme ve hükmetme yeterliğinin en çok bu anlayış tarafından sağlanabilmesi...

Türklerde yer yer feodal ilişkilerin görüldüğü devletleşme sürecine dikkat çeken en önemli olgu, üst ve alt kesimlerin kendilerine özgü üstyapılar oluşturmalarıdır. Ehl-i sünnet anlayışındaki yöneticiler hukuku olabildiğince dinselleştirmişlerdir. Toplum kendiliğinden oluşan çalışmalar sonucu sıkı kurallarla kuşatılmaya çalışılmıştır. Öyle ki, gündelik yaşamda atılan her adım bile önceden belirlenme durumunda olmuştur. Bireyin dış ve iç dünyası bu dönemde Kuran'da çizilen plana göre yeniden yaratılmıştır. Ayetlerin yetmediği yerlerde hadislerden ve peygamberin arkadaşlarının sözlerinden yararlanılmış, bu da yetmeyince peygamberin söylediği ileri sürülen sözler uydurulmuş, dinsel kılıklı ama tam olarak siyasal amaçlı öyküler düzülmüştür.

Uydurma hadislerin niçin ortaya çıktığı «Osmanlılarda Karşı Düşünce» bölümündeki ilk dipnotunda açıklandığından biz burda birkaç örnek verelim :

Hadis : İlâveten Muşattab dedi. Abdullah b. Abbas Peygamber (s.a.) in şöyle buyurduğunu söyler: «Bir toplumun lakabının olduğunu ve o lakabında Rafızî olduğunu anlarsan, onlar Müslümanlıktan el çekmişlerdir. Onları tanıyınca öldürmelisin.»

Hadis: Kadı Ebu Bekir dedi: Peygamber (s.a.) in şöyle söylediğini Ebu İmame'den rivayet ederler: «Ahir zamanda Rafızî denilen bir toplum ortaya çıkacak, onları gördüğünüz yerde öldürünüz.»

Sonra Muşattab, Süfyan b. Aysebe Rafızilere kâfir diyerek «(Ashab hakkındaki bu teşbih) onlarla kâfirleri öfkeliendirmek için (dir)...» (Fetih 48/29), âyetini delil gösterdi, dedi. Resûlullah'ın dostlarında kim ayıp ararsa, onlara küfrederse veya onları kıracak söz söylerlerse ifade ettiğimiz âyete göre kâfir olur.

Peygamberimiz (s.a) buyurmuştur : «Allah Taalâ bana vezirlerden, akrabalarımından ve damatlarımdan dostlar vermiştir. Onlar hakkında kötü söz söyleyip, küfreden kimselere, Allah, melekler lânet ederler. Bu günah için ne kadar sadaka verilirse verilsin, kurtulamadıkları gibi, tövbe etseler de kabul edilmez.»

Hah Taalâ Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında «... Resûlullah (ancak) ikinin ikincisinden ibaretti (Hak'tan başka medekârı yoktu.) O zaman onlar (Sevr dağı'nın tepesindeki) mağaradaydılar. Peygamber arkadaşına (Ebu Bekr Sıddık'a) tasalanma Allah hiç şüphe yok bizimle beraberdir...» (Tevbe 9/41), buyurur. Bunun tefsiri İslâm dininde eğer bana kimse yardım etmese de ey Ebu Bekir üzülme, Allah (c.c.) bizimle dir ve bizi korur.

Hadis : Kadı Ebu Bekir, dedi: Ukbe b. Âmir (r.a.) Peygamberimizin (s.a.) şöyle dediğini rivayet eder: «Bizden sonra peygamber gelmesi mümkün olsaydı, Ömer b. Hattab olurdu.»

Hadis : Muşattab dedi; Cabir b. Abdullah Nebi (s.a.)den şöyle rivayet eder: «Resûlullah'ın (s.a.) huzuruna bir cenaze getirdiler, onun namazını kılmadı.

Dostları bu cenaze haricinde sizin, cenaze namazını terkettiğinizi hiçbir yerde görmedik, dediler. Bu Hz. Osman'a (r.a.) düşman olduğu için Allah (c.c.) da ona düşmandı, namazını onun için kılmadım.» dedi.

Hadis: Kadı Ebu Bekir, İsmail b. Said'in Peygamberimizden şöyle rivayet ettiğini söyledi: «Kaderiler ümmetimin Mecusileridirler, hastalandıkları zaman sormayınız, öldükleri zaman cenazelerine gitmeyiniz, bütün Kaderiler Rafızı mezhebindedirler.»

Hadis: Muşattab, Ümmi Seleme'nin Resûlullah (s.a.) dan şöyle rivayet ettiğini söyledi: «Bir gün Resûlullah (s.a.) benim yanımda idi. Hz. Fatıma ile Hz. Ali (r.a.) yanına bir şey sormak için geldiler. Resûlullah (s.a.) başını kaldırıp, Ya Ali sana müjdeler olsun sen ve ehlin Cennette olacaksınız. Fakat senden sonra Rafızı denilen bir cemaat çıkacak. Eğer onlara yetişirsen kâfir oldukları için onları öldür. Ali, Ya Resûlallah onların alâmeti ne olacak? dedi. Cuma namazına gelmezler, cemaatle namaz kılmazlar; selefte buğz ederler.»

«Bu hususta hadis-i şerifler ve Kur'an âyeti dâlidir. Eğer hepsini yazarsak bir kitap olur. Fakat Rafızinin durumu böyledir. Bâtıniler ise onlardan beterdir. Bu iki toplumun kimlerden olduğuna bak. Onlar ortaya çıktığı zaman, vaktin padişahının üzerine ilk farz, onları yeryüzünden kaldırarak, memleketini onlardan temizlemektir. Böylece devleti huzura kavuştur. Yahudi, Hıristiyan ve Ateşperesti Müslümanları idare edecek işlere tayin etmek te aynı şeydir»⁷

Türklerin Batı Asyadaki ekonomik yaşama biçimleri bir alt üst oluşun sonucu değildir. Derebeylik; eski köle sahiplerinin ve boy beylerinin derebeylerine dönüşmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu durum, eski çelişkileri yeni yapılanmaya taşımayı yanı sıra

7) Siyasetname, s. 225 vd...

getirmiştir. Alt kesimdekiler, eski çelişkilerini yeni dönemde de sürdürmüşlerdir.

Selçuklularda ve kuruluş sürecinin bitimiyle Osmanlılarda görülen koyu dinsellik; yaşamın her alanını ve her anını dinsel kurallarla kuşatma; devletin varoluş felsefesinin doğal sonucuydu. Devletin bu resmi ideolojisi; Ortadoğu'daki geleneksel kadercilik ve özellikle de geleneksel «merkezsiz yönetim» biçimiyle uyuşum içindeydi. Kuranda bildirilen azametli, güçlü, etken Tanrı'nın en eksiksiz temsilcisi olmak isteyen padişahlar; azametli, güçlü, etken, korkulan ve bağışlayan olmak için ehl-i sünnet anlayışına bütün içtenlikleriyle sarılıyorlardı.

Bütün büyük dinlerde varolan toplumsallık başatlığı İslamiyet'te de vardı. Müslümanlığın, kölelerin ve yoksulların kollarında doğup büyüdüğü bilinen bir gerçektir. Selçuklu ve Osmanlı yönetimleri, bu toplumsallığı hadımlaştırarak almışlardır. Bu anlayış, ayrıcalığı yok edebilmek gerekçesi arkasına gizlenerek «birey»e karşı çıkar. Fakat «kul»u bireyden de aşağı görür. İnsanları eşitlemek için tümünü Tanrı'nın kulu yapar ama bu eşitlik eylemsizlikte eşitlenmedir. Bireye bağlı kılınan özel davranış biçimi kula tanınmaz.

Türk toplumunun geçmişini bireyler açısından incelediğimizde, tarihsel kalıtımın doğal sonucu olarak Türklerin kul olup kul kaldıklarını görürüz. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında, M. Kemal Atatürk'ün kişiliğinde bir ara filizlenen bireysel tepkiyi bir kıyıya bırakacak olursak, bu durum günümüze değin sürüp gelmiştir. Siyasal ve bireysel davranışlarımız geçmişin kalıplarında, kulluk biçimi içinde ortaya çıkmaktadır.

Kul olmanın olumsuzluğu, insanın Tanrısal ölçülerle değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme, kullanılan ölçünün niteliği gereği, kişiye sürekli eksiklik yükler. Bu eksiklik giderek kulun «sürekli suçluluğunu» yaratır. Bu gizli suçluluk duygusu ve bu durumun sonu-

cunda ortaya çıkan Osmanlı ümmeti de bir «Suçlular topluluğu»dur. Bu dinsel suçlular toplumu, başka uğraşlardan önce, günahlarından arınma çabası göstermelidir. Hıristiyanlık'taki günah çıkarmayı İslamiyet günde beş vakit tapınmayla karşılamıştır.

Sultanların kişiliğinde somutlaşan yönetici kesimdekilerin de kul olduğu söylenebilir. Fakat onların suçluluğu, yalnızca «insan olmak» kaçınılmazlığından doğan «anlaşılabilir, bağılanmış, giderilmiş» bir suçluluktur. Önemli olan, alt kesimlerin içinde buldukları genel, koyu kulluk suçluluğudur...

Bu kesim, neredeyse bir toplumsal kalıtım haline getirdiği suçluluk nedeniyle, üst kesimin kendilerine ceza vermesine Tanrısal bir zorunluk gözüyle bakmış, yaptırımcı güçleri anlayışla karşılamıştır. Halk, üst kesimle olan çelişkilerinde kendisini suçlu gösterebilecek nedenleri aramış ve yine kendisi bulmuştur. Olayların suçlusu olarak hep kendisini görmek, kulluğun içeriği olarak kuşaklararası aktarıma uğrayarak bugüne değin gelmiştir. Bugünkü davranış biçimimiz ile Osmanlılıktaki arasında büyük bir ayırım bulunabilir mi? Osmanlı devleti gitti ama; görünen odur ki onun yarattığı kulluk ve buna bağlı olan edilgenlik etkisini sürdürmektedir. Toplum ne ümmet gibi, ne de tam bir ulus gibi davranabilmektedir. İki arasında gidip gelerek idare etmeye çalışan, bireysel de yığınsal da olmayan bir davranış biçiminde varlığını sürdürmektedir. Etkenlik, aşağıda açıklayacağımız nedenler yüzünden bucak bucak kaçılan bir tavırdır. Sorumluluk altına girmek, Türk insanı için en büyük açmaz gibi görünmektedir. Herkes, sorumluluğu bir başkasının yüklenmesini ister. Böylece, o sorumluluğu doğuran iş-çalışma ortada kalır. Bu konuda yığınla deyim ve atasözü vardır. Sorumluluk altına girmeden, ne olursa olsun yaşamını sürdürmeye çalışma, doğu toplumlarının aldığı yoksul görünümün nedenlerinden birisi olsa gerek... Yaşamayı sadece

fiziksel varlığı sürdürmek biçiminde anlayan bu anlayış, her türlü atılımı ve değişikliği daha bireyin kafasındayken boğmak peşinde koşmuştur. Çatışma özellikle «yaşam felsefesi» üzerinde olmuş; Mevlevilik gibi resmi tarikatlerin de desteğiyle «maddi dünya» günah ve aşağılık bir olgu durumunda anlatılmış, kitleler buna iman ettirilmiştir. Bu dünyanın geçiciliği, sınav yeri olduğu, asıl yaşanacak yerin öbür dünya olduğu benimsetilmiştir. «Bir lokma bir hırka» ile yaşamak en büyük erdem durumuna yükseltilmiştir. Yaşam felsefesinin bu denli yoksullaştırılması da, kişileri her türlü baskıya, yoksulluğa, her türlü aşağılanmaya baş eğdirmiştir...

Osmanlı devleti bir islam devleti olarak kurulduğundan, bir çok kurumun ana çizgisi ve genel işleyiş biçimi önceden belirlenmişti. Bu, devlet kurucusu kadronun iradesini aşan bir durumdu ama aynı zamanda da onların iradeleri ve istekleriyle de uyuşum içindeydi. Askeri örgütlenme, toprağın dağıtılması, vergilendirme biçimi, esnafın çalışması ve birbirleriyle ilişkileri, köylülerin ve göçebelerin konumu üç aşağı beş yukarı belirlenmiş gibiydi. Devleti oluşturan kadronun çalışmaları kendiliğinden bu belirlenişe uygun bir altyapı oluşturuyordu. Zaman ve yer koşulları, elbette kaçınılmaz katkısıyla gerçekte yönetici kadronun da bilincinde olmadığı bu önceden belirlenmiş koşulları biraz değiştirdi ama temel bir değişiklik meydana gelmedi.

Osmanlı devleti kör bir rastlantısallıkla kurulan ve gelişen bir devlet değildir. Aksine, bu devlet, önceden bilinen ve bilincine varılmadan kullanılan bir plana göre kuruldu ve gelişti. Zaten kuruluş gerçekleştirilip devlet ortaya çıkmaya başlayınca, yönetici kesim duruma el koydu ve rastlantısallıkları rahatça ve kararlılıkla budadı. Tekkelerin işlevinin camilere aktarılması, babaların ve şeyhlerin yerini imamların alması, göçer ve köylülerden oluşan savaşıla-

rın yerine paralı askerlerin kullanılmaya başlaması bu çalışmaların doğal sonuçlarından dır.

Sözünü ettiğimiz çalışmalarda, alt tabakaların gereksinimlerinin ve özelemlerinin karşılanmasının yeri yoktur. Alt kesimin özelem ve gereksinimlerini gidermek, yöneticilerin varlıklarını sürdürmeleriyle bağıntılı olduğu sürece yapılır. Bu uygulamayı bütün ağırlığıyla gündeme getiren I. Bayezid'in, Ankara Savaşında yüzüstü bırakılmasının boşuna olmadığı ortadadır.

Osmanlılığı açıklarken, 6 yüzyıllık dönemi hiç değişiklik olmamış gibi ele almak yanıltıcı ve yanlış olacaktır. Özellikle devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki kitlesel davranışlar ile daha sonrakiler arasında önemli ayrılıklar vardır.

Kuruluş aşamasında, alt kesimler kurucu kadronun yanındadır. Bunlar, yeni bir devlet oluşturmanın şevki, coşkusu içindedirler. Sanki her birey devleti kurmanın kendisi olduğunu düşünmekte, canla başla çalışmaktadır. Yönetici kesim, alt kesimin istek ve özelemleriyle kendisinininkini uyuşturmuştur. İlişkiler sıcak ve insancıldır. Ekonomik bölüşüm, töresel-dinsel adalet ilkelerine uygundur.

Bu dönemde Anadolu'da İslâmî kılık altında çok çeşitli siyasal akımlar ortaya çıkmakta, fakat kuruluş sürecindeki devlet bunların önderleri ile uzlaşarak bu akımları kendi gelişimi için kullanabilmektedir. Zıtlaşarak ve zorlayarak yola getirmek yerine, alt kesimlerin bulunduğu düzleme inerek sıcak ilişkiler yaratmayı yeğleyen Osmanlılar bu nedenle Anadolu'nun en büyüğü oldular.

Kuruluş döneminin bu özelliği nedeniyle alt kesim, tepki gösterme gereği duymamıştır.

Osmanlı devletinin oluşumundaki en büyük etkenlerden birisi de alt tabakaların Selçuklulara duyduğu tepkidir. Devletleştikten sonra Selçuklular geleneksel Türk yaşama biçimini bırakıp işbirlikçi bir tu-

tum içine girdiler. Türk tabakalarına karşı ise şiddetli baskı yöntemi uyguladılar.

Osmanlılar kuruluş aşamasında bu yaklaşımdan uzak durmuşlar, kendilerini halk için bir gereksinim durumuna getirmişler, bu gereksinimin doğal sonucu olarak da tarih içine girmişlerdir.

Devlet oluşup Osmanlı yönetiminin ayağı yere sağlamca basınca, alt kesimlerin gereksinim ve özlendikleri onlar için önemsiz oldu. Güçlü ve sağlam bir örgütlenme yarattıklarından kitlelerden çekinmiyorlardı artık.

Osmanlılardan umduklarını bulamayan alt tabakalar onları 15. yüzyılın başında karşılarında görerek başkaldırma yolunu seçtiler. Ankara savaşı, hele **Batı Anadolu'da** ortaya çıkan ve devleti yaratan savaşçı güçlerin katıldığı Simavnalı Bedreddin'e bağlanan ayaklanma Osmanlıları biraz uyardı. Fakat, egemen oluşun doğası gereği devlet güçlendikçe zıtlama büyüdü.

Osmanlı tarihinin en ilginç noktalarından birisi de, süregelen halk hareketlerinin devletin en güçlü olduğu dönemde ortaya çıkmış olmasıdır. 15. yüzyılın sonundan başlamak üzere tüm 16. yüzyıl boyunca, 17. yüzyıla da taşacak biçimde peşi peşine isyanlar patlak verdi Anadolu'da. Osmanlı ordusu dünyayı titretirken, Anadolu'da ortaya çıkan adsız sansız insanlar onlara kafa tutuyorlardı. Bu hareketlerden birisi yok edilince, başka bir bölgede yenisi ortaya çıkıyordu. 16. yüzyıl, Osmanlı devleti ile Anadolu kırları arasında sürüp giden savaşımın tarihi olarak özellik kazandı. Bir lokma ile bir hırkaya razı olmayan kitlelere karşı yürütülen baskı, isyanlara neden olunca devlet onları dinsizlikle (ilhad ve zındıklık) suçlayarak her türlü kıyım ve zulme hak kazandığını ileri sürüyordu. **İsyanları**, dinsizlik olarak gören Osmanlı tarihçisinin aşağıdaki görüşü, devletin resmi görüşüdür de...

«917 (1511) yılında vuku bulan garip hadiselerden biri de Teke havalisinde Şah Kulu adında bir zındığın

zuhur edip Anadolu'nun birçok yerini istilâ etmesidir. Bu hâdise şöyle cereyan etti:

Sultan Korkud, Teke Türkmenlerinden bizar olmuştu. Teke eyâletinde bulunmaktan büyük bir ıstırap duyuyordu. Babasının sıhhatinin bozulduğunu ve memleket idaresinin vezirlerin elinde kaldığını öğrenince, eski eyâleti olan Manisa'ya dönmek istedi. Adamlarından bir kısmını, hazinesi ve ağırlıklarını nakletmeleri için bırakıp, kendisi bir miktar askerle bir gece süratle Saruhan'a doğru hareket etti.

Bu diyarın eşkiyası ve bilhassa Kızıl Kaya'da bulunan çapulcular, Sultan Bayezid Han'ın vefat ettiğini, oğlunun da tahta geçmek için süratle gittiğini zannedip fitne çıkardılar. 917 (1511) muharreminin onunda râfizi adetlerine göre toplanıp kızılbaş eşkiyasından Şah Kulu adında — sonradan Şeytan Kulu şeklinde tahrif edilmiştir— bir mülhide biat ettiler. Bir miktar adam gönderip Sultan Korkud'un hazinesini ve ağırlıklarını götüren adamlarını yakaladılar, hepsini öldürüp ellerinde ne varsa aldılar. Bu havâlideki eşkiyanın kendilerine katılmasıyla sayıları günden güne çoğaldı. Köyleri zulümle harab olan timar ehli de bunlara katıldı.

Bütün bunların sebebi, Sultanın memleketin durumundan bihaber olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp, yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemesi olmuştur. Vezirlerden her birinin kendilerine bağlı adamları vardı. Bunlar da rüşvet almak, mallarını artırmak için halka zulmetmekten geri kalmıyorlardı.»⁸

Osmanlılara da, onlarla çıkar çatışması içinde bulunan ve Türk boylarına dayanılarak kurulan Safavi devletine de yaranamayan Türk-alt kesimleri İran'da da kılıçtan geçirilmişlerdir. Şah Kulu isyanına katılanların başına gelenler bu bakımdan öğreticidir:

8) Münecimbaşı Tarihi, s. 427, 428.

«Bir rivayete göre de Şah Kulu da Şah İsmail'e iltica etmiş, fakat Şah onu fitne çıkarmasından korktuğu için öldürmüştür. Diğer bir rivayete göre de Şah Kulu savaş sırasında öldürülmüş, adamları halifelerinden birinin etrafına toplanmışlardır. Bunlar kaçarlarken yolda büyük bir acem kervanına raslamışlar, bin kadar tüccar ve yolcuyu öldürdükten sonra mallarını yağmalamışlardır. Enbiyâ-name ve diğer kıymetli eserlerin müellifi Şeyh İbrahim Şüsteri ve oğlu da bu kervanla birlikte Hacca gitmekteymişler. Kızılbaşlar bunları da öldürüşler, Erzincana varan Kızılbaşları Şah İsmail şerlerinden korkup önce bölük bölük etmiş ve her bölümü ümerâsından birinin yanına vermiş sonra da askerini isyana teşvik ederler, fesat çıkarırlar korkusuyla kepsini kılıçtan geçirtmiştir».⁹

İsyancılara, Şah İsmail hangi nedenden ayaklandıklarını sorar. Onlar da Sultan Bayezid'in zayıf, devlet işlerini vezirlere bırakan bir insan olduğunu söylerler. Memleketin karıştığını, reaya ve berayanın ayaklar altında kalıp ezildiğini ve bu zulme dayanamayarak ayaklandıklarını belirtirler.

«Şah İsmail bunları uzun ve manasız suallerle yordu. Neticede hepsine ihanet etmekten geri durmadı. Sebebi de onların kendisine taraftar fikirde bulunmayışları idi.»¹⁰

Osmanlı yönetimi, tanrısal otorite olarak görülen padişaha karşı ayaklanan insanları dinsizlikle suçlayarak onları diğer alt tabaka insanlarından soyutlamada oldukça başarılı olmuştur. Bozoklu Celal'in ve yandaşlarının dinsiz sayılması, bundan sonra Anadolu'da çıkan isyanlara Celali hareketleri gözüyle bakılması, özelden genele yükselen çifte suçlamayı da aynı sıra getirmiştir.

9) Müneccimbaşı, s. 431, 432.

10) Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik, s. 9.

«Bu yıl içinde Anadolu'da, Bozok ilinde Celâl adlı kalenderî meşreb bir mülhid zuhur etti. Etrafına topladığı eşkıya taifesiyle Tokat'a varıp, Turhal kalesi yakınlarındaki bir mağarada faaliyetlerine devam etti. Bu bölgenin halkı rafiziliğe ve sapıklığa meyilleri olduğundan bu meseleyi gizli tuttular. Celâl'in etrafında toplanan eşkıyanın sayısı günden güne arttı.

Celâl etrafında toplanan eşkıya ve kızılbaş taifesine 'Mehdi bu mağaradan çıkacaktır. Ben de onu beklemekteyim' diyordu. Bir müddet sonra sahib-i zaman olan Mehdi benim demeye başladı. Bu sırada etrafına toplananların sayısı da yirmi bini bulmuştu.

Bu bölgeyi muhafazaya memur olan askerler, Celâl'in önünden kaçıp gizlenmekten başka bir şey yapamıyorlardı. Durumu defalarca Sultan'a arzetttiler. Bunun üzerine Selim Han, Rum İli Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı, vezâret mevkiine getirdikten sonra eşkıyanın galesini defetmeye me'mur eylediler. Kendileri de İstanbul'a hareket ettiler.

Celâl, Ferhad Paşa'nın süratle üzerine gelmekte olduğunu duyunca karşı koyamayacağını anlayıp Turhal ve Zile'den Artıkbad ve Sivas'a kaçtı. Şehsüvaroğlu Ali Bey yanında bir miktar Türkmen askeri alıp Elbistan'dan çıktı ve Celâl'in peşine düştü. Sivas'a varınca, Ferhad Paşa'nın henüz Engürnye'ye vardığını haber aldı. Ferhad Paşa'nın gelmesi için bekleyecek olursa Şarki Karahisar'da bulunan Celâl'in kaçıp kurtulacağını ve fırsatın elden gideceğini düşünüp hemen takibe koyuldu. Gece gündüz yol alıp Celâl'e Akşehir civarında yetişti. Şiddetli bir savaş oldu. Celâl savaş meydanından kaçtıysa da Ali Bey takip ettirip yakalattı. Celâl ve adamları öldürüldü. Çocukları ve karıları esir alındı. Ali Bey, Celâl'in başını Sultan'a gönderdi. Selim Han çok memnun olup Ali Bey'e hil'at ve murassa' bir kılıç gönderdiler.

Ancak Ferhad Paşa, Ali Bey'e bu hadiseden dolayı çok kızdı ve muvaffakiyetini kıskandı. Süleyman

Han'ın saltanatının ilk yıllarında — ilerde görüleceği gibi— kendisini öldürtüp, ocağını da söndürerek intikam aldı. Nefislerimizin şerrinden Allah'a sığınırız.»¹¹

Osmanlı kaynakları, bu dönemde peşpeşe isyan çıktığını ve bu isyanı çıkaranların bozguncular ve dinsizler olduğunu birbirlerini taklit ederek aktarırlar. Yukarıdakilerde olduğu gibi, aşağıdaki iki alıntıda da, Osmanlıların en güçlü oldukları dönemde, kırsal alanda büyük çalkantıların olduğu gözler önüne seriliyor:

«Süleyman Han, Engürüs seferinde bulunurlarken, Bozok sancağında Baba Zünnun denen bir mülhid zuhur etmişti. Etrafına topladığı eşkıya ve erazil ile isyan edip, Bozok mirlivası Mustafa Bey'i, 933 zilkadesinin on ikisinde (1527) katletti. Bu sancağın tahririne me'mur olan Kadı Muslihiddin'i de öldürttü. İş ciddiye binip de durum Sultana arzedilince Baba Zünnun gailisini defetmeye Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa memur edildi.

Hürrem Paşa, eyalet askerleriyle varıp Kayseri yakınlarındaki Kurşunlu denilen yerde Baba Zünnun'la karşılaştı. Yapılan savaşta Hürrem Paşa, İcel emiri, Kayseriye emiri ve askerinin çoğu şehid oldu. Askerlerden bir kısmı esir edilip bir kısmı da kaçtı.

İyice kuvvet kazanan Baba Zünnun, yolu üzerindeki memleketleri tahrip ederek Artıkabad ve Kazabad'a doğru yürüdü. Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa Malatya emiri İskender Bey'i bin atlı ile eşkıyanın ne durumda olduğunu araştırmak için gönderdi. Fakat İskender Bey mağrur bir şekilde düşman üzerine yürüdü. Yapılan savaşta adamlarından çoğu öldü. Kendisi birkaç adamıyla canını güçlkle kurtarabildi.

Bunun üzerine Hüseyin Paşa, eyalet askerleriyle, Baba Zünnun'un üzerine yürüdü. Höyüglü denilen yerde şiddetli bir savaş oldu. Mülhidlerin reisi Baba

11) Müneccimbaşı, s. 498-499. Anılan olay 925 (1519) yılında ortaya çıkmıştır.

Zünnun ve ileri gelen bin kadar adamı öldürüldü. Kalkanlar kaçıp geçit vermeyen sarp bir dağa sığındılar. Geceleyin Hüseyin Paşa'nın gaflet içinde olmasından faydalanıp askerini basıp dağıttılar. Hüseyin Paşa yaralı olarak Sivas'a kaçtı ve orada vefat eyledi.

Bu mülhidler güruhu günlerce bu bölgedeki kasaba ve köylere musallat oldular. Sonra Diyarbekir valisi Hüsrev Paşa, Kürdistan askeriyle üzerlerine varıp bu zındıklardan birini sağ komadı.»¹²

«Yine bu sıralarda Hacı Bektaş Veli soyundan Kalender adında biri çıkıp, saltanat iddasında bulunup nevbet çaldırdı. Etrafına kalenderilerden, Anadolu mülhidlerinden ve Türkmen müfsitlerinden büyük bir kalabalık topladı. Memlekette fesat çıkarmaya başladı.

Vardarin yakınlarında bulunan Süleyman Han'a, Anadolu'nun isyanlar neticesinde karıştığı arzedilince 933 muharreminde (1526) önce hemen Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı, İstanbul'a vardıktan sonra da vezir-i azam İbrahim Paşa'yı Anadolu'ya gönderdiler.

İbrahim Paşa, Aksaray civarına varınca eşkıya kızılbaş diyarına firar eyler diye endişeye düşüp Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa'yı takibe gönderdiler. Bunlar Sımna denilen mevkide, ramazan ayının sekizinde eşkıya ile karşılaştılar. Şiddetli bir savaş oldu. Kalender'in adamları Mahmut Paşa'yı, Alaiyye emiri Sinan Bey'i, Amasya emiri Kocu Bey'i, Birecik emiri Mustafa Bey'i ve bir çok kumandanı şehid ettiler. Osmanlı askeri dağıldı.

Bu hadiseden sonra Kalender'in şöhreti her tarafa yayıldı. Dulkadiroğullarından çoğu onun tarafına geçtiler. Çünkü Ferhad Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey'i öldürüp, ocağını da söndürünce, Sultan'a, Dulkadiroğullarından tımarın kaldırılmasını ve bütün tımar-

12) Müneccimbaşı, s. 525.

ların hazine-i hümayuna devrini arz etmişti. Süleyman Han da bu eyaleti miri mukataata ilâve etmişlerdi. Bu yüzden tımarları ellerinden alınan Dulkadiroğulları intikam almak için fırsat kolluyorlardı. Kalender isyan edince ona katıldılar.

Kalender'in etrafında toplananların sayısı gün geçtikçe arttı. Bir ara otuz bini buldu. İbrahim Paşa, Elbistan'a doğru yürüdü. Yanında sadece on bin asker vardı. Bu yüzden eşkıyaya hücum etmeyip yanında bulunan tecrübeli kimselerle ne yapılması gerektiğini müşavere etti. Bunlar Dulkadiroğullarının tımarlarını geri verip onları kendi taraflarına çekmenin uygun olacağını bildirdiler. Hakikaten, İbrahim Paşa tımarların geri verileceğini bildirince Dulkadiroğullarına mensub olan askerlerin hepsi kendi tarafına geçti Kalender'in yanında üç-dört bin kalenderi kaldı.

İbrahim Paşa, Kalender'in üzerine çaşnigir-i hasa Bilâl Mehmed'le, Divane Pervane'yi, yanlarına birkaç bin asker katıp gönderdi. Bunlar varıp Kalender'i, ramazanın ikisinde, Baş Saz edilen bir yaylakta bastılar. Yapılan savaşta Kalender öldürüldü ve başı kesildi. Adamlarından da pek azı kurtulabildi.»¹³

16. yüzyılda ardı arkası kesilmeyen ayaklanmalar 17. yüzyılda da sürüp gitti. Fakat Osmanlılar kurdukları merkezsiz denetimle bu ayaklanmaların tümünü bastırdılar. Kırların etkinliği giderek azalırken bu kez kentlerde, özellikle de başkent İstanbul'da ayaklanmalar görülmeye başlandı. İstanbul'da güvenliğin sağlanması çok zordu ve devlet bunun için her türlü yöntemi kullanıyordu. 1527 yılında geçen aşağıdaki olay, güvenlik için nelerin yapılabileceğini göstermesi açısından hemen hemen bütün kaynaklarda anılmaktadır :

13) Münecimbaşı, s. 526 vd...

«Sultan Süleyman'ın, bir dinsizin hayatını İslam kurallarını korumak uğruna harcamak için gösterdiği şiddet, bir süre sonra iç güvenlik için alacağı önlemler sırasında vahşete dönüştü.

Sultan Selim Camii yakınında bulunan bir Müslümanın evi yağmalanmış; erkek, kadın, çocuk, köle içinde bulunanların tümü öldürülmüştü (24 Şubat 1527).

Odon yarıcılığı, ciğer satıcılığı gibi işlerle uğraşarak kentte dolaşan Arnavudlar hakkında bazı kuşku uyandırdığından, bir ailenin intikamını almak için bu talihsizlerin öldürülmeleri gündeme geldi. Sekiz yüz kişi, başka bir biçimde yargılanmadan, öldürülmeleri için cellatlara teslim edildi.»¹⁴

16. ve 17. yüzyıllarda sıkı koruma altına alınarak ve yukarıdaki olayda olduğu gibi şiddetli cezalar uygulayarak kentlerde oluşacak hareketler önlenememiştir. Bunda, kentlerin tümünden yönetim ideolojisi tarafından denetlenmesinin etkisi de vardır. Fakat kırsaldaki ekonomik düzenin alt üst edilmesi sonucu kentlere akın başlayınca kentlerdeki denge de bozulmuş, olaylar birbirini izlemeye başlamıştır. Ama, İstanbul'daki eylemler, devlete karşı olmaktan çok, devleti bir kesimin görüşlerine göre onarmayı hedef almıştır. Bunun için de eylemlerin hedefi olarak kişiler seçilmiştir.

Kırsal kesimin edilgenleştirilmesi ve edilgenliğin toplumsal kalıta dönüştürülmesi, Osmanlı yönetiminin kendiliğinden fakat tutarlı çalışmalarının eseri dir. Yönetim bu başarıya uzun çalışmalardan sonra

14) Hammer, **Devleti Osmani Tarihi**, M. Ata Çev. 26. Kitap, s. 73.

Burada anlatılan bir soygun olayıdır. Gece hırsızlık için girilen evde meydana gelen cinayetin suçluları bulunamamış, Osmanlı yasalarına göre şeren öldürülmeleri gerekmediği halde kuşku edilen 800 kişi öldürtülmüştür.

ulaştı. Osmanlılar, 14. yüzyılın ortalarından başlamak üzere oluşturdukları medreselerde dinsel eğitim vermeyi ikincil amaç olarak ele alıyorlardı. Osmanlı yönetimi yüksek okullarda dinbilgisi vermek yerine daha çok dine dayalı bir yönetim ideolojisinin halk tarafından nasıl benimseneceğini araştırdı. Araştırmaların temel hedefi, «yönetici kesimin çıkarlarının alt kesimlerin çıkarı gibi gösterilmesi»nin nasıl başarılacağıydı.

Halkın istekleri ve özlemleri önce baskıyla hadımlaştırıldı. Buna karşı çıkan kesimler, Osmanlıların en güçlü olduğu dönemde isyan etmek zorunda kaldılar. İsyanların temel özelliği yerel olmaları ve azınlık çıkarlarına yönelik bulunmalarıydı. İnançsal, etnik ve coğrafyasal ayrılıklar bu isyanların genelleşmesini engelliyordu. Merkezsel denetimin doğal sonucu olan güçlü Osmanlı ordusu sonunda bu hareketlerin tümünü bastırıyordu.

Osmanlılar bastırdıkları isyanlardan sonra akılcı ve uzlaşmacı bir siyaset izliyorlardı. Devlet, kendisine yandaş olabilecek kesimleri bağışlamakta bir sakınca görmüyordu. Hareketin önderlerine devlet görevi vererek onları belli bir alanda denetim altında tutma olanağına kavuşuyordu.

Fakat bu siyasetin her kesime aynen uygulandığını söylemek yanıltıcı olur. Çözumsuz çelişkiler içine girilen kitleler becerilebildiği ölçüde yok edilmeye çalışılıyordu. İsyân hareketlerinin bastırılması, bir yoketme biçimine dönüştürülüyor, ara sıra da isyana bağlı olmayan kıyımlar düzenleniyordu. Halkın içine casuslar salınıyor, sünni olmayan kesimler saptanıyor, sonra da bunların hakkından geliniyordu. Kimileri defter edilip öldürülüyor, kimileri Kızılırmak'ta boğduruluyor, kimilerinin de boynu vuruluyordu. Osmanlının karşıt güçlere uyguladığı bu katliam «defterini dürmek» biçiminde hâlâ dilde yaşıyor.

Bu baskı, alt kesimleri birbirlerinden uzak durmaya itiyordu. Tutarlı bir birliğin oluşmaması için gereken politik hesaplar geçmişteki deneyden de yararlanan devletin ilgili kadrolarınca yapılıyor ve bu hesaplara göre hareket ediliyordu. Uygulamalar, önceden sıkıca planlanmasa da Osmanlılar hiçbir zaman gelişigüzel davranmamışlardır...

Halkın direnci kırıldıktan sonra, yukarıdan aşağıya doğru yoğun ideolojik bombardıman başladı. Camiler, okullar, resmi tekkeler, devletin önerdiği biçimde çalışmaya girişti. Hayatın her alanı sıkı bir denetime alındı. Farklılıklar budandı, Direnenler idam edildi.

Sonunda Osmanlılar halkı şuna inandırdılar: Biz bu yaptıklarımızı sizin için yapıyoruz... Alt tabakaların karşılığı da şöyle özetlenebilir : Evet, yüce padişahımız doğru söylüyor...

Bu anlayışın doğal sonucu; halkın kendisi için istediğini sandığı şeyleri saray için istemesi oldu. Ya da, kendi çıkarlarını savunuyor sanırken sarayın çıkarlarını savunur duruma düşmesi gündeme geldi...

İşte bu aşamadan sonra kırsal kesimde olaylar durdu. Düşünce hayatı gerilemeye başladı. Osmanlılar bu kuralı önce kentlerde geçer akça yapmışlardı. Bu yüzden 16. yüzyıldan başlayarak bilimsel çalışma şu ideolojik sloganın tekrarı biçiminde sürdü gitti : **İlmin amacı dine ve devlete hizmettir...** Bu oluşum yöneticileri rahatlattı ama Türk toplumunun düşünce yaşamını, bilimsel gelişimini durdurdu.

Osmanlı devleti halkı, yönetici kesim yararına olanı kendi yararınaymış gibi savunma aşamasına kolay getiremedi. Osmanlı ideolojisine karşı alt kesimler bölük pörçük düşüncelerle karşı çıkmaya çalıştılar. Bu karşı çıkışlar ideolojik düzlemde olduğundan ve kitle hareketlerine gebe bulunduğundan şiddetle izleniyor ve genellikle de ölümle cezalandırılıyordu.

Bu konuda dolaysız bilgi vermek amacıyla 16. yüzyılın şeyhülislamlarından birisi olan ve Osmanlı dü-

şüncesini tam olarak temsil eden Ebussuud Efendi'nin fetvalarından uzunca bir bölümü aktarıyoruz.¹⁵

Soru : Bir kişi açıktan açığa Ramazan gününde yemek yese, sorgulaması sırasında, «Özrün yokken neden yemek yiyorsun?» diye sorulduğunda yine, «Ramazan hadistir, düzme koşmadır...» diye cevap verse ve bu sözünde dirense, ona ne yapmak gerekir?...

Cevap : Elbette öldürülmesi gerekir...

Soru : Hazreti Hüseyin soyundan gelen bazıları (seyyidler), «ibadetle ilgili kurallar bizi bağlamaz. Biz öbür dünyada ahiret kurallarından sorumlu tutulmuyoruz. Biz cennete gireceklerdiniz...» deseler, bunlara ne yapılmalıdır?..

Cevap : Bu inanç üzerinde direnir de Müslümanlığa (şariat yoluna) gelmezlerse dinsizlikleri anlaşılabilir olur, bu nedenle de öldürülmeleri gerekir...

Soru : Tekkelerde toplanarak, «Biz tevekkül ehliyiz.....» diyen insanların tutumları benimsenebilir mi?

Cevap : Benimsenmez...

Soru : Bazı sufiler, «Bize şeyhimiz böyle buyurdu...» diye sürekli olarak zikretseler, onlara ne yapmak gerekir?

Cevap : Şeyhleri olan dinsizin buyruğunu Tanrı peygamberinin buyruğuna yeğledikleri için (Diğer ibadetleri yapmayarak...) tümünün öldürülmesi gerekir...

Soru : Kızılbaş topluluğunun dine göre topluca öldürülmesi helal midir? Bunları öldürenler gazi, bu öldürme sırasında ölenler de şehit olur mu?

Cevap : Kızılbaşların topluca öldürülmeleri elbette dinimize göre halaldır. Bu, en büyük en kutsal saваştır... Bu yolda ölmek de şehitliğin en ulusudur.

15) Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, M. Ertuğrul Düzdağ, s. 83'ten başlayarak değişik fetvalar...

Soru : Kızılbaşların öldürülmesi, İslam Sultanına (Osmanlı padişahına) düşmanlık besledikleri için mi şarttır, yoksa başka nedenleri de var mıdır?...

Cevap : Bunlar hem sultana isyan ederler, hem de dinsizdirler...

Soru : Kızılbaşların önderinin Tanrı peygamberinin (Muhammed'in) soyundan olduğu söyleniyor. Bu durumda, Kızılbaşların öldürülmelerinin helal olduğundan biraz kuşku duyulamaz mı?...

Cevap : Hâşâ, en küçük kuşku duyulmaz.. Kızılbaşların yaptıkları kötü işler, o temiz peygamber soyuyla bir ilgilerinin olmadığını göstermeye yeter. Ayrıca babası İsmail* ortaya çıktığında, İmam Ali er-Rıza ibni Musa el-Kazım'ın mezarının bulunduğu ve diğer yerlerdeki büyük seyyidler zorlayarak kendi soyunu da onlarınkinden göstermek istedi. Direnenleri öldürttü. Bazı seyyidler kıyımdan kurtulmak için bu isteğe boyun eğmişler, fakat dikkat edenlerin anlayabilmesi için de onun soyunu kısır bir seyyide bağlamışlardır.

Ayrıca, soyunun peygambere dayandığı doğru olsa bile, dinsiz olunca diğer kâfirlerden ayrımı kalmaz. Ancak ve ancak doğruluğu tartışılmayacak olan kutsal şeriat töresine uyanlar ve onun sağlam kurallarını koruyanlar peygamber soyundan olabilir... Örneğin, Kenan Nuh Peygamberin oğluydu ama onun yolundan çıkmıştı. Nuh Peygamber Kenan'ın kurtulması için yalvardığında, Tanrı, «**O senin soyundan sayılmaz...**» demiş, Kenan da öbür kâfirlerle birlikte boğulup cezalandırılmıştı...

Eğer büyük peygamber soyundan gelmek azabdan kurtulmaya yetseydi, Adem Peygamber soyundan geldikleri için, bütün kâfirler bu dünyada ve öbür dünyada asla azaba düşmezlerdi...

*) Sözü edilen İsmail, Şah İsmail Hatayi'dir.

Soru : Kızılbaşlar, şii olduklarını söylüyorlar, «Lailahe illallah» diyorlar. Kendilerine karşı uygulanan bu ölçüde sıklığın nedeni nedir? Ayrıntılı ve geniş geniş açıklar mısınız?..

Cevap : Onlar şii de değildir. Zaten, «Yetmiş üç yoldan ehli sünnet dışındakiler yanacaktır...» diyen peygamberimiz durumu aydınlatmıştır*. Kızılbaşlar, yetmiş üç yolun tam olarak birinden değildirler. Her birinden bir parça kötülük ve bozgunculuk alıp kendi isteklerine göre yarattıkları sapıklık ve küfürlerine katarak bir sapıklık ve dinsizlik mezhebi (yolu) kurmuşlardır. Bu kötü durumlarını gün gün artırmaktadırlar. Bunların sürüp giden, bilinen suçlarına bakarak kutsal din yasalarına (şeriate) göre şu yargılara varırız:

O zalimler, ulu Kuran'ı, kutsal şeriatı ve İslam dinini hafife almakta, dinsel kitaplara söğerek ateşe atmaktalar. Gerçek din bilginlerini (şeriat alimlerini) bu bilgileri yüzünden kırmakta, önderleri olan sapık haini Tanrı yerine koyarak ona secde etmekte. Ayrıca haram olduğu sağlam ayetlerle saptanmış olan bütün yasakları da helal sayıyorlar. Ayrıca Ebi Bekr ile Ömer'e lanet ettiklerinden dolayı da kafirdirler. Ayrıca, doğruluğu tartışılmayacak olan Ayşe'nin (Peygamberin ailesi) erdemine ilişkin birçok ulu ayet inmişken, bunlar Ayşe anamıza dil uzatarak Kuran'ı yalanlamakta ve böylece de kâfir olmaktadır. Ve yine Ayşe'ye yönelik suçlamaları ile peygamberimizin kutsal büyüklüğüne leke sürerek bu yolla peygambere söğmüş sayılırlar. Bu yüzden bütün kızılbaşların, büyüğü küçüğü ile, kentleri ve eserleriyle yok edilmeleri şarttır. Bunların kâfir olduğundan kuşku duyanlar da kâfir olur...

*) İşin ilginç yanı, Ebussuud'un ehli sünnete mal ettiği bu sözü Kızılbaşlar da kendileri için söylenmiş sayarlar.

Kızılbaşlar, İmam-ı Azam ve İmam Süfyan-ı Servi'ye göre, eğer tam anlamıyla tevbe eder de İslamiyete dönerlerse ölümden kurtulurlar. Fakat İmam Malik, İmam Şafii, İmam Ahmed bin Hambel, İmam Leys bin Sad, İmam İshak bin Rahuya ve öteki din bilginlerine göre bunların tevbeleri de kabul edilmez. Elbette boyunlarının kesilmesi gerekir.

Hazret-i İmam (Ebi Hanife) onların hangi yanın inancını benimserse o yandan olacaklarını söylemiştir. Bu yargı bilinir...

Kızılbaş askerleri için ne yapılması gerektiği konusunda bir ikilik yoktur. Fakat köylerde ve kentlerde kendi hallerinde doğrulukla oturup kızılbaşların nite-lik ve davranışlarından arınmış, dışları da buna uygun kimselerin, yalanları ortaya çıkmadığı sürece, diğ-ğerlerine uygulanan uygulamalardan kurtulmaları gerekir.

Kızılbaşların öldürülmeleri diğer kâfirlerin yok edilmelerinden daha önemlidir. Örneğin Medine çevresinde kâfir çokken ve Şam henüz ele geçirilmemiş-ken, Ebi Bekr kâfirlere saldırmayı değil, yalancı Mü-seyleme'ye bağlı bu dönemlere saldırmayı yeğlemiştir. Hazreti Ali zamanında Haricilerin kırılması da böyle olmuştur*. Bu kesimin kötülükleri çok büyüktür. Bun-ların kötülüklerini yeryüzünden silmek için çok çaba harcamak, ne gerekirse yapmak lazımdır.

«Kendisinden yardım istenilen ve kendisine bağla-nılan Allah'tır. Ey Tanrım, günahlarımızı ve işlerimiz-deki taşkınlıklarımızı affet. Ayaklarımızı sağlam yere bastır. Kâfirlere karşı bize yardımcı ol.»

«Bunu, efendimiz ve en üstünümüz, zamanın bü-yüğü, İslam ve zafer diyarının müftisi Ebussuud yaz-dı. Sene : 955 (1548).»

*) Müfti Ebussuud, Ali soyundan gelenlere bağlı Kızılbaş-larla, Ali'yi öldüren Haricileri aynı kefeye koymaktadır.

Soru : Nahcivan seferinde ele geçirilen Kızılbaş evladı kul olur mu?...

Cevap : Olmaz...

Soru : Padişah buyruğuyla Kızılbaş topluluğu kılıçtan geçirilip büyüğü küçüğü tutsak alındığında, yakalananlardan bazıları Ermeni olduklarını söylerse, bu durumda kurtulurlar mı?...

Cevap : Ermeniler kurtulurlar. Eğer Ermeniler, Kızılbaş askeri ile birleşerek İslam askeri (Osmanlılar) üzerine gelmemişlerse dine göre tutsak edilemezler...

Soru : Dört halifeye söğen ve Kızılbaş olduğu bilinen birisini öldürene ne yapılır.

Cevap : Eğer bu nedenle yapmışsa, hiçbir şey yapılmaz...

Soru : «Peygamberin kimdir?...» denilen birisi, «Bilmem...» diye karşılık verse ne olur?...

Cevap : O kişi, gerçek de, yalan da söylemiş olsa kâfir olmuş olur...

Soru : Bu konuda bazı kişiler o kişiye, «Peygamber yolundan (şeriat) çıkma, peygamberi tanı, utan...» deseler, o da öfkeyle, «Ben peygamber bilmem.» dese, dine göre kendisine ne yapmak gerekir?

Cevap : O kişi kâfirdir, öldürülmesi gerekir...

Soru : Müezzin ezan okurken, bir kişi, «Bin kere seslensen, bizden sana varan olmaz...» dese, ona ne yapmak gerekir?...

Cevap : Bu bir alaydır... Söyleyen kâfir, karısı da boş olur...

Soru : Bir kişi diğerini şeriat yoluna çağırsa, diğeri ise, «Sana da şeriata da lanet...» dese, ne yapmak gerekir?...

Cevap : Bunu söyleyen kâfirdir, dolayısıyla öldürülmesi şarttır.

Soru : Bir kişi, diğerine, «Bana Tanrı'yı buluver...» dese, diğeri de, «Kuran'ı kılavuz al, peygambere uyarsan Tanrı'yı bulursun...» dese, ötekisi yine, «On-

lara ne gerek var? Ben onlarsız da bulurum...» diye konuşsa, yahut da «Bulduum...» deyiverse, ona ne yapmak gerekir?

Cevap : Dinsizdir, öldürülmesi şarttır...

Soru : Bir kişi, «Bana İsa Peygamber gibi gökten sofraya iner. Birçok insanı vebadan ve başka belalardan kurtardım, kurtarırım. Dilediğimi de kötü duruma düşürürüm...» dese ne yapmak gerekir?...

Cevap : Bir kişi deli değilse dinsizdir. Derhal yakalayıp sorguladıktan sonra hakkından gelmek gerekir...

Soru : Birisi, «Dolu cennetten, boş cehennem yeğdir...» diye şaka yollu konuşsa, ne gerekir?...

Cevap : O kişi kâfir olur.

Soru : Birisi haşri yadsıyıp, «Mümine haşir yoktur...» dese, ona ne yapmak gerekir?

Cevap : Öldürmek gerekir...

Soru : Bir bölük insan, namaz kılmayıp Ramazan ayının farz olduğunu yadsıya ve Ramazan gelince oruç tutmasalar, bunun nedeni sorulunca da, «Biz yoksul insanlarız. Bize beş altı gün tutmak yeter...» deseler ve yine «Şarabın yapıldığı bağlara bakan bizleriz. O bizim emeğimizdir, bu yüzden bize helaldir...» deseler ve kadınlarıyla birlikte şarap içseler... Ayrıca kâfirlerin toplantı günleri gelince o günlere kâfirler gibi uysalar, saygı duysalar... Bunun gibi şeriata aykırı birçok davranışları olsa, bu insanlara ve bunlara Müslüman gözüyle bakıp söz ve davranışlarını benimseyenlere ne yapmak gerekir?

Cevap : Bunlar kâfirdirler ve öldürülmeleri gerekir...

Soru : Birisi şarap içse ve içerken haşa, «Bu şarap güzel bir nesnedir, hoş şeydir. Bunu içmeyenlerin ağzını, avretini filanlayayım...» diye sövse, diğer birisi de, «İyi dersin...» dese, bunlara ne yapmak gerekir?

Cevap : İki birlikte kâfirdir. Öldürülmeleri gerekir.

Soru : Bir Müslüman diğer bir Müslüman'a cima kastıyla dinine, imanına, ağızına sövse ne olur?

Cevap : Kâfirdir, katli helaldir.

Soru : Bir kişi diğerine selam verirken, «Aşk olsun...» dese diğeri de «Ya hu...» diye karşılık verse bunlara ne yapılır?

Cevap : Yüce Tanrı'nın saptadığı selamı beğenmeyip o şekilde selamlaşırlarsa kâfir olurlar.

Soru : Bir kişi, diğer iki kişiyi dinsizlikle suçlarsa o iki kişiye ne yapılır.

Cevap : Bir şey yapılmaması gerekir. Belki dinsiz değildirlen...

Soru : Ya bir tanık bulununca, o zaman ne yapılır.

Cevap : Dinsizlikleri anlaşılmiş olur ve öldürülmeleri gerekir...

Soru : Kâfir düğününe, «Mübarek olsun.» diyene ne yapılır?

Cevap : Eğer «Mübarek» dediyse kâfirdir.

Soru: Bir kişi, «Şarap içersen peygambere sövmüş olayım.» dese ve daha sonra da şarap içse, ona ne yapılır?

Cevap : Kâfirdir, katli helaldir.

Soru : Şeyh Bedreddin Simavi ki «Varidat» sahibidir; «Bedrettin yandaşlarına küfür ve lanet etmeyen kâfirdir.» diyen birisine ne yapmak gerekir?

Cevap : Aslında, Bedreddin yandaşı olanlar kâfirdir, demek doğrudur. Diğer kâfirleri olduğu gibi bunların adını da anmayıp lanet etmeyen kendi halindeki Müslümanlar kâfir olamaz.

Soru : Simavilerden bir bölük insan şarap içip izinle birbirlerinin eşlerine tasarruf etseler, bunlara ne yapmak gerekir?

Cevap : Öldürülmeleri gerekir...

Soru : Bir kişi, «Kim Şeyh Bedreddin dervişlerini evine konuk alırsa onu cezalandırıp ayrıca suç parası almak gerekir.» dese bu uygulama dine uyar mı?

Cevap : Konuk alan kötü şöhretli Simavi yandaşysa uyar.

Soru : Birisi, «Hallacı Mansur şeriate göre kâfir olduysa, gerçeğe göre de en yüce mümindir. Gerçekten de Hallac'ın davası doğrudur.» dese ve inancı da bu yönde olsa, bu kişiye ne yapılır?

Cevap: Hallacı Mansur'a yapılan yapılır...

Soru : Hakîm İshak'ın yandaşlarından olan üç kişi, «Kuran'ı, önce gelen kitabı tasdiklen ve ona şahit olarak, hak ile sana indirdik...» ayetinden yola çıkıp «ona şahit olarak...» ibaresinin anlamını sapıtarak «Halen Yahudilerin ve Nasturilerin ellerindeki Tevrat ve incil, indirildiği gibidir. Asla değiştirilmemiştir.» diye konuşsalar ve buna da inansalar... Tevrat adına halen Yahudiler elinde bulunan kitapta Lut Peygamber hakkında, haşa, «Sarhoş olup kendini bilmez haldeyken kızlarıyla zina eyledi.» diye yazılı olduğu ve yine yüce Kuran'a muhalif ve zıt birçok şeyler bulunduğu halde, bu kişiler yine bu kitaplara yukarıdaki açıklamaya bağlı olarak inanıp bu inançlarında direnseler kendilerine ne yapmak gerekir.

Cevap : Bu durum çirkin bir bilgisizlik ve açıkça sövgüdür. Bunlar gerçek anlamda tevbe ederlerse bizim imamlara göre ölümden kurtulurlar ama diğer imamlara göre boyunları vurulur...

Gerçekten de karşı düşüncedekiler Mansur'a döndürüldükten sonra, medreselerde üretilen Osmanlı düşüncesi siyasal kadrolar tarafından yukarıdan aşağıya yollanmıştır. Üst tabakanın alt tabakalara yaptığı bu göndermeler, merkezsel örgütlenmenin yerel birimleri tarafından Anadolu'ya yayılmıştır. Osmanlılarda siyasal ve dinsel otoritenin eksiksiz bir uyuşum içinde bulunması, aşağılarda doğan tepkinin tepkici olan içinde kolayca kuşatılarak yok edilmesini getirmiştir. Devletin emrindeki dinsel kadro, tepkici kesimi devlete karşı değil de dine, dolayısıyla alt kesimden diğer

insanlara karşı gibiymiş gibi göstererek onları öbür kesimlerden soyutlamıştır.

Alt tabakaların çıkarları ile kendi çıkarlarını ustaca dengeleyen Osmanlı yönetimi bu durumu önce yasa haline getirmiş, sonra geleneğe dönüştürerek kuşaktan kuşağa aktarmıştır.

Bunun sonucunda yaratıcılık yadsınmış, varolana uyabilme becerisi üstünlük sayılmaya başlanmıştır. Gereksinimlerin nasıl karşılanacağını araştırmak suç sayılmış, bu gereksinimleri bastırarak yöntemler peşinde koşulmuştur. Günah, değişiklik biçiminde betimlenmiş, âlimler değişikliğin yadsınmasına yaptıkları katkı ölçüsünde üne kavuşmuşlardır*.

*) Merkezsel denetimin en güçlü olduğu «yayıma dönemi»nde âlimlerin tavrını ve Ebussud'un tutumunu aşağıdaki alıntıda açıkça izliyoruz :

«Kısacası, vâizler bütün başa gelenlerin dinî kuralları ih-malden doğduğunu, o halde, herkesi Müslümanlığın gereklerine yöneltmek yoluyla toplumun kolayca düzene sokulabileceğini, hep bir ağızdan, camide, sokakta, evde ve her yerde ileri sürüyorlardı.

En küçüğünden, ulema dediğimiz din bilginlerine kadar bütün şeriat yetkilileri arasında yeteri derecede genelleşmiş bulunan bu kanıyı, ne yapacağını şaşırılmış olduğu görülen Kanuni Süleyman'a iletme görevini, din uleması, belki, ünlü din-hukuk âlimi Ebussud'a verdiler. O padişahın, «din ve devlet ve ülke düzenliği artık şunu gerektiriyor ki, İslâm imamlarından bazı içtihatçıların ifade ettikleri kurallara uymak bugün zorunlu hale gelmiş bulunduğundan» söz edip, harekete geçmek üzere bir ferman yayımlamasını istedi. Kanuni, bu isteğe uyarak, halkı din görevlerinin yerine getirmeye zorlamayı bir devlet görevi haline getirmiş oldu. Bu fermanla şu kadar bir olumlu emre de rastlıyoruz ki, Hoca Kaabız gibileri çıkarsa, idam olunmayıp, ıslahları çaresine bakılacaktı. Aynı yıl, ders programları, öğrencilerin bu amaca göre iyi yetişmeleri ve benzeri düzenlemeler konularında ikinci bir ferman çıkarılarak, medreselere dağıtıldı.

Toplumsal olaylar sırasında kitleler yönetimin tavırını eleştirmekten çok kendilerinde nasıl hata bulabileceklerini araştırmışlardır. Yükseliş döneminde kitlelerin başkaldırdığı Osmanlı yönetimi, kendi çıkarlarını halkın çıkarı imiş gibi göstermeyi becerdikten sonra «baba» diye anılmaya başladı. Bu baba, feodal toplumdaki eli sopalı ve insana doğruyu döğe döğe gösteren babadır. Osmanlılar kırları ve kentleri bu anlayışa uygun biçimde düzenlemişler ve denetlemişlerdir.

Türklerde kentler genellikle ordu karargâhları olarak kurulmuşlar ve askersel düzenlemeye göre yönetilmişlerdir. Ülke yönetimi ise, tek tek askersel karargâhların yönetimlerinin bütünleştirilmesinden oluşan merkezel bir yapı gösteriyordu. Merkezsellik askersel yapılanmanın kaçınılmaz sonucudur. Kentlerin sivilleştirilmesi ise, askeri otoritenin dinsel otoriteye dönüştürülmesi biçiminde olmuştur. Osmanlı'nın seçtiği dinsel otorite de zaten askersel yapılanma ile uyum gösteren bir niteliktedir.

Dinsel otorite devletle birlikte gelişmiş ve değişmiştir. Başlangıçta gücü sınırlıyken zamanla padişahların iradesinin bile üstüne çıkmıştır. Zaman zaman padişahın parmağını bile kesen şeriat karşısında, kelleleri kesilen insanlar, «Şeriatın kestiği parmak acımaz!..» diyerek baş eğmişlerdir.

Osmanlılardaki merkezel yapılanmanın elbette maddi bir temeli vardır. Osmanlılar göçebelikten yer-

1537 fermanı ile başlayan sıkı dinsel kovuşturmalar halk için dayanılması güç bir baskı biçimine dönüştü. Hele 1548'de, Ebussuud'un bir de şeyhülislâmlığa getirilmesi, toplum hayatını dinsel baskı ile düzene sokma görüşünü sanki kanunlaştırdı. Başka dinden olanlar için, kendi inançlarına göre istedikleri gibi hareket özgürlüğü diye bir şey kalmadı. Gerek Müslüman, gerek Hristiyan ve Yahudilerin bu yüzden çektiklerine örnek olacak olaylar ilerde yeri geldil*çe gösterilecektir.»

(Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, s. 467)

leşikliğe geçerken hem hızla devletleşmek, hem de yeni bir coğrafyada, insan ve inanç karmaşasının göbeğinde varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Üretim deneyleri, buldukları bölgeyi yönetmeye, hele hele yönlendirmeye yetmiyordu. Yerleşik uygarlık, göçebeliği ağır ağır yutuyordu.

Osmanlılar, üretime «maddi varlık üretmek» biçiminde katkıda bulunamayacaklarını biliyorlardı. Zaten Doğudan gelen göç dalgalarının hiçbirisi bu işi göğüslemeyi göze alamıyordu. Bunlar için önemli olan yeni zenginlikler yaratmak, maddi değerler üretmek değil, üretilen değerlerin kendi istedikleri gibi paylaşılmasıydı. Osmanlılar üretim sürecine değil de paylaşım sürecine karışıyorlardı. Osmanlıların toprak mülkiyetine müdahaleleri, kendi çaba ve deneylerinden ortaya çıkan bir sonuç değildir. Bu ilişkileri önceki İslam ve Türk devletlerinden alarak Anadolu'ya uyarlamışlardır.

Osmanlılığın maddi temeli, maddi varlık üretmek değil de üretilen varlıkların nasıl ele geçirileceğinin planlanmasına dayanır. Bu planın gerçekleştirilmesi ise merkezsel bir devlete ve güçlü bir orduya bağlıydı. Osmanlılar savaşı üç amaç uğruna yapıyorlardı: Dış yağma, iç yağma, iç güvenlik. Savaş, aynı zamanda içgüvenliğin onarılmasına yönelikti. Savaşa giden ordu, yolun üzerindeki yasadışı öğeleri, huzursuzluk kaynaklarını yok ederdi. Özellikle 16. yüzyılın sonundan başlayarak, Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı devleti askeri kuvvetleri daha çok kendi sınırı içindeki ekonomiye istediği biçimi vermekte kullanmıştır.

Osmanlılardaki üretimi değil bölüşümcü ekonomi anlayışı zenginlik birikimini engellemiştir. Bu durumda ekonomi sıçrama yapacak kaynağı yaratamamıştır. Türkiye'nin geri kalmışlığının altında Os-

manlıların izlediği bu ekonomik politikayı bulmak güç olmasa gerekir.*

Yoksullaştırma, alt kesim üzerinde bilinçli ve kasıtlı bir tutumla sürdürülmüştür. Ekonomik yandan teslim alınan yığınlar, kolayca denetlenebilir olmuşlar, örtücü-dengeci ideolojinin istediği biçimde davranmaya başlamışlardır. Alt kesimler değiştirici eylemler yerine karşı eylemler oluşturarak ödünlenme yoluna gitmişlerdir. Zayıf ekonominin ve bunun ya-

-
- *) Divan edebiyatı da yukarıdan aşağıya doğru etki amacıyla oluşturulmuştur. Seçkinci ve seçmeci bir kültürün eseri olan divan edebiyatı, hem halkı etkileyerek onu ulusal özüne yabancılaştırma amacı gütmesi, hem de soyluluğun üstten bakışını, yabancılığını taşıması gibi çelişkileri içeriyordu. Doğu feodalitesi diyebileceğimiz bir yönetimin katılığını, kendisi için olmayanın varlığını tanımamasını göstermesi bakımından bu edebiyatın dili ilginçtir.

Egemen kesim Türkçe söyleyerek sıradan insanlarla aynı dili kullanır duruma düşmektense, dili kendi uydurmuş ve Osmanlıca denilen «dilimsi»yi yaratmıştır. Osmanlıca'nın doğuş nedeni Arap ve Fars dilinin baskısı ya da etkisi olmayıp soylular kesiminin halkla bir görülmemesi çabası, üstünlük gösterisidir. Arapça ve Farsça bu amacı gerçekleştirmede ancak malzeme görevi yapmıştır...

Öte yandan bölüşümcü ekonomik politika, alt kesimlerin birikim yapmalarını önlediğinden, buradaki sanat kültür etkinliğini kendiliğindenci geleneksel çizgiden çıkartacak bireylerin yetişmesini de önlemiştir. Bu yüzden, yalnızca bir öncekini savunabilen, sezgisi ve bireysel gözlemi dışında bilgi kaynağı bulunmayan; sanatı marangozluk ve demircilikte olduğu gibi yaşamsal gerekleri karşılamakta maddi bir araç sayan sanatçıların sürdürdüğü edebiyat halk arasında kendisini yüzyıllarca yineleyip durmuştur. Türk dilinin yeterli anlatım gücüne ulaşamamasının en büyük nedeninin Osmanlıların izlediği ekonomik politika olduğunu söyleyebiliriz...

rattığı yukarıdan aşağıya doğru etkilemenin bugün bile sürdüğünü söyleyebiliriz. Osmanlının, merkezsiz devlet ve ordu aracılığıyla uyguladığı bölüşümcü ekonomik siyaseti, düşünsel-ideolojik düzlemde «yukarıdan aşağıya doğru etkileme»yi yaratmıştır. Osmanlı devleti, halkın kullandığı düşünsel kültürel her şeyi tıpkı fermanlar gibi yukarıdan aşağı doğru yollamıştır*. Halk, iyiyi kötüyü, doğruyu yanlış, güzeli çirkini yukarıdan yollandığı gibi anlamak zorunda bırakılmıştır. Bu yüzden Osmanlı tarihi, sultanların halk için bir şeyler istemesinin tarihi gibi görünegelmiştir. Bu tarih sultanları ilerici, halkı ise gerici gösterir. Osmanlının başlattığı üretimde değil de bölüşümünde yenilik batıcılığı günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Halkı, iyiyi doğruyu seçemez göreyerek onun adına karar vermeye, onun iyiliği için iş yapmaya çalışan bu anlayış 500 yıldır işbaşındadır. Ama bir türlü, gerçek iyi neredeyse onu bulup halka sunarak toplumu rahatlatabilmiş değil...

Osmanlılık dönemini irdelerken bütün alt kesimleri aynı kümenin içine yerleştirmek yanıltıcı olur. Bu dönemde, yönetici feodal sınıfın dışında iki geniş kesimden söz etmek mümkündür : 1- Kentleşmenin doğal sonucu olan esnaf tabakası, 2- Kırsal kesimdeki köylüler ve göçebeler.

Yönetici-egemen kesim, esnaf kesimi ve köylü-göçebe kesimi arasında bilinç ayrımları vardır. Yönetici kesimde bulunan hükmetme, yücelik, üstün-

*) Bu olguyu, Emre Kongar'dan (İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı) yaptığımız şu kısa alıntı çok net biçimde dile getirmektedir:

«Bütün düzen, tarımsal artı ürünün devlet tarafından alınmasını sağlayan geleneksel yolların korunmasına yönelmişti. Bu yüzden de sermaye birikimine yol açabilecek her çaba ya da etkinlik, hükümet tarafından engellenerek bastırılıyordu.» (s. 63)

lük, bambaşkalık bilinci kentlerdeki esnafa ters dönerek yansımıştır. Emir alan, sıradanlığına inanan, kendisini silikleşmiş bir renk gibi özelliksiz gören esnaf kesimi sarayla kırlar arasında bir tampon bölgeydi. Bu yüzden esnaf arasında değişik düşünce akımları göze çarpabiliyordu. Kentlerdeki düşünceler, ehl-i sünnet giysilerine bürünerek esnaflar arasında ortaya çıkmıştır.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi, kırsal alanlarda büyük bir bilinç değişikliği olmuştur. 17. yüzyılın ortalarına değin dirençli, arayış içinde bir çizgide bulunan köylü-göçebe kesimi bundan sonra tepe taklak olmuştur. Merkezsel devlet işleyişinin doğal sonucu olan baskı, yukarıdan gönderilen ve sarayın çıkarını halkın çıkarı gibi gösteren örtücü-ödünleyici düşünce, köylü-göçebe kesimini edilgen, yetingen bir bilinçte kilitlemiştir. Bunun doğal sonuçlarından birisi de yerleşikliklerle göçerler arasındaki işbirliğinin kopması olmuştur.

Osmanlı yönetici kesimi, yönetme çabaları sonucu kendi sınıf bilincini daha da geliştirirken, alt kesimleri ağır ağır sınıf bilincinden soyutlamıştır. Kendisi ile o kesimler arasında fark olmadığını, farklılığın tanrısal zorunluktan doğduğunu, bunu gerçekte sarayın da istemediğini ama tanrısal zorunluğa karşı gelinemeyeceği için şu zahmetli saltanatı (yönetimi) üstlendiğini yaymış ve bu düşünceyi benimsetmiştir. Hatta varolan lüksün, ihtişamın, zenginliğin gerçek olmayan aldatici bir görüntü olduğu dinsel kurumlar ve resmi tekkeler yoluyla halka aktarılmıştır. İslamiyetin doğuş koşullarına alabildiğince ters yaşayan, gerek aile, gerek toplumsal sorumluluk açısından Müslümanlığın önerdiği eşitlikçi ve dayanışmacı ilkeleri gözardı eden yönetici kesim, kendisini abartılmış dinsel görüntülerin ve şekilsel kuralların arkasına gizleyerek sorumluluktan kurtulmasını becermiştir. Dinde şekli ön plana çıkartan bir anlayışı sa-

vunan Osmanlılar, özün gerektirdiği sorumluluktan yine katı şekilsel savunmalarla kurtulmuşlardır*.

*) Osmanlılarda Batı etkisinin kendisini iyice gösterdiği 19. yüzyıl ortasına değin Şeddadi binaların (görmeli taş yapılar) yalnızca dinsel mimaride görülebilmesi, sivil mimariye yansımaması, dinsel otoritenin siyasal otoriteyi denetlemesinin ilginç örneklerinden biridir. Süleymaniye ve benzeri dinsel yapıları kurduran sultanların, «saray-ı cennet-nişan» demelerine karşın, camilere göre oldukça basit kalan saraylarda oturdukları bir gerçektir. Osmanlı dini otoritesi siyasal yönetimin emrindeymiş gibi görünerek sivil güçleri ve sivil yaşamı denetlemeyi eline geçirmiştir.

Bu görünmeyen fakat sezilen denetimle yaşam ve yaşamın geçtiği koşullar Kuran'da anlatılan ve önerilen biçimlere uydurulmuştur.

Görmeli sivil taş yapılara duyulan tepkinin nedeni de Kuran'dan kaynaklanmaktadır. Rivayete göre Ad'ın oğlu veya kendisi olduğu söylenen Şeddad, bulunduğu İrem şehrine cennet demiş, burada cennet örneği bir köşk kurmuş ve Tanrılık davasına kalkışmıştır. Fakat, köşkü görmeye giderken, Tanrı'nın gazabı sonucu şehirle birlikte toprağa gömülmüştür. Kuran'da bu olaya Fecr süresinin 6-8. ayetlerinde şöyle değinilir :

«Ey Muhammed, Rabbinin, hiçbir memlekette benzeri ortaya konmayan sütunlara sahip İrem şehrinde oturan Ad milletine ne ettiğini görmedin mi?»

Kuran'ın görünür (şekilsel) hükümlerine bağlı olan ehli sünnet anlayışı, Şeddad'ın yaptığı söylenen şeyleri bir yasak haline getirerek topluma buna göre biçim vermiştir. Daha iyi Müslüman olmak uğruna Kuran'da örnek olarak anlatılan bu ve benzeri olaylar saptırılarak yasak durumuna sokulmuştur.

17. yüzyılda Jean Thévenot, İstanbul evlerinin oldukça basit ve hemen hemen tümünün ahşap olduğunu belirttikten sonra sık sık korkunç yangınlar görüldüğünü belirtmektedir.

Gerçekten de Mehmet Halife, Tarih-i Gılmani'de bu durumu doğrulayan bilgiler verir. O zamana değin İstan-

Osmanlıların İslamiyeti tek boyutlu ve çok katı kurallar içinde uygulamaları, dinsel tabakaya olağanüstü ayrıcalıklar tanınmasını gerektirmiştir. Bu resmi tabaka da gücünü, devlete daha çok hizmet etmekle artırabileceğini anlamıştı. Böyle olunca, Osmanlı dinsel tabakası, köylü-göçebe kesimin çoğunluğunun inanç biçimine karşı çıkıyor, ödünsüz davranarak farklılıkları ezip geçiyordu. Bu tabaka, başka dinlerden olanlara karşı anlayışlı davranıyordu. Çünkü, kendi varlıkları o dinlerin varoluşuna bağlıydı. Bir zincirin doğal halkalarından birisiydi başka dinler ve onları zorla değiştirmeye, yok etmeye kalkışmak Osmanlı din kesiminin kendi kendisini yok etmeye çabalaması demek olurdu. Ayrıca başka dinlerden olanlar zaten sıkı bir denetim altındaydılar. Onların, kendi inançlarını, ekonomik yaşamlarını değiştirecek bir ideoloji yapmaları aşaması da çoktan geride kalmıştı. Ayrıca yönetilen kitlenin bir bölümünün başka dinlerden olması ekonomik açıdan verimli bir olguydu...

Osmanlılar, İslamiyet içinde ortaya çıkan değişik akımlara karşı olağanüstü derecede dikkat gösteriyorlardı. Bu akımların varolandan daha başka bi-

bul'da 120 dolayında saray yapıldığını belirttikten sonra şöyle anlatır bunları : «Bunlardan her biri Şeddad yapısı gibi idi. Şeddad kavminden sonra böyle gözle görülmedik, şaşılacak binalar kimse tarafından meydana getirilmemiştir...»

Yazar daha sonra şunları yazıyor :

«İşte bu derece bayındır olan İstanbul şehrinin halkı zenginliklerine mağrur olarak Hak yolundan saptılar...»

Yazarın düşüncesine göre, Kuran'da da anlatıldığı üzere, Tanrı bu bozukluğu düzeltmek üzere 1660 yılının Temmuzunda büyük bir yangın çıkartır. İstanbul baştan başa yanar. Halk oturacak ve yiyecek olanaklarının tümünü yitirir. Padişah oturacak yer bulamadığı için Edirne'ye gider. (Tarih-i Gülmani, s. 65 vd...)

çimde yaşamak gereksiniminden doğduğunu biliyorlardı. Bu olaylar kırsal kesimde çok sık görülüyordu.

Bu tehlikeden kentleri korumak isteyen yönetim, kırsal alanlardaki dinsel örgütlenmeyi resmi içerik vererek kentlere taşıma yolunu seçmişti. Ehl-i sünnet sınırları içerisinde özlemleri giderilemeyen kent halkının denetlenebilmesi için devlet, kentlerde resmi tekkeler açma yolunu yeğledi...

Karşı akımların tekkelerden doğduğunu bilen yöneticiler, hem buraları denetlemek, hem de kendi ideolojisini bu kurumlar yoluyla yaymak için kentlerde resmi tekkeler kuruyorlar, buraya ehl-i sünnet anlayışının dışına çıkmadan yorumlar üretebilecek şeyhler atıyorlardı. Böylece müftü ve hocaların tek yönlü yorumları ile uyuşamayan bazı kentlilerin özlemlerini gidermeyi amaçlıyorlardı. Kırsal alanlardaki tekkelere tepki olarak doğan bu kurumlar, kırsaldaki tepkici kesimle birleşme tehlikesi olan kentlilerin özlemlerini gidermede önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.

Tekkelere devletin büyük önem vermesi, buraya atanan şeyhlerin büyük saygınlık kazanarak çok rahat yaşamaları, Osmanlılarda tekkecilik anlayışının doğmasını yaratmıştır. Tekkecilik ilkin kırsal kesimde ortaya çıkmıştı. «Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.» atasözünün de anlattığı gibi, bu kurumlar bir geçim kapısıydı. Her tekke, kendine özgü bir yaşama biçimi öneriyordu. Bu yaşama biçiminde birleşen insanlar yönetici durumunda bulunanlar için her türlü özveride bulunuyorlardı. Bu yüzdendir ki, becerebilen herkes bir tekke açma, bir tekkeye şeyh olma peşinde koşuyordu. Kişisel çıkar, bireysel özlemler ve hırslar bu yolla gizlenmeye çalışıyordu.

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri kentlerde var olan tekkeler giderek çoğalmışlardır. Her mahallede, her bölgede bir veya birkaç tane şeyh, değişik

anlayışta tekke ortaya çıkmıştır. Tekke anlayışı giderek «tekkecilğe» dönüşmüştür.

Kırsal ve kentsel alanlarda toplumsal kalıtım durumuna gelen tekkecilik günümüze değin etkisini sürdürmüştür. Türkiye’de kimi dönemlerde kısa sürede ortaya çıkan sayısız dernek, örgüt ve bol parti Osmanlıktan aktardığımız bir geleneğin en doğal sonucudur... Türk siyasi hayatının gelişmemesinde, büyük örgütlerin (parti, dernek vb...) gördüğü ilgi üzerine, benzer ilgiyi yakalamak isteyen çıkarıcıların kurdukları küçük örgütlerin büyük etkisi olmuştur.

Osmanlı yönetimi tekkecilikten asla yakınma-mıştır. Yönetim, bu durumda at izinin it izine karıştığını görerek istediği uygulamayı yapmıştır. Tekkecilik sonunda sayısız ölçüde küçük birimlere ayrılan halk, ortak tepki göstermekten yoksun kalmıştır.

Halk da, yukarıdan göndermelerin etkisiyle bilinçli olarak olmasa da kendisini saltanatın önerdiği biçimde şekillendirmek için büyük bir özen ve çaba gösteriyordu. Kraldan daha kralcı olan kent çoğunluğu, «yukarıdan göndermelere» uyulması için sağlam bir özdenetim geliştirmişti. Kentler, özellikle İstanbul, güvenlik önlemlerinden çok bu özdenetim sonucunda denetlenebiliyordu. Her kişi aynı zamanda zaptiye ve aynı zamanda da yargıçtı. Dedikodu ve suçlamalar kulaktan kulağa katlanarak yayılıyordu. Osmanlılığın geliştirdiği davranış biçimlerimizden birisi de budur: Kadıdan daha kadı yargıç, zaptiyeden daha zaptiye polis, devletten daha devlet devletçi olmak...

17. yüzyıldan başlayarak kentlere akın eden kır insanları buralarda her türlü bozuk ilişkiye girmişler, her türlü alçalışa katlanmışlardır. Yalancılık, ikiyüzlülük, dalkavukluk, ihbarcılık, dolandırıcılık, bencilik katı kuralların bulunduğu kentlerde kolayca yaygınlık kazanmıştır. Kırsal kesimden yoksulluk yüzünden kaçan insanların geliştirdiği ve kentlerde

yaygınlaştırdığı bu özellikler de yüzyıllarca işlenegelmiştir. Osmanlılar döneminde düşünsel yaşamın gelişmemesinin nedenlerinden birisi de budur. İleride görüleceği üzere, idam edilen âlimlerin tümü ihbar sonucunu tutuklanarak yargılanan insanlardır.

Düşünsel çeşitlilik ve felsefi gelişimin görüldüğü yerde boğazlanması, yetingenlik anlayışının doğal sonucudur. Dinsel tabakanın, resmi tekkelerin ve ehl-i sünnet tarikatların yaygınlaştırdığı dinsel görünümlerle desteklenen yetingenlik, aslında izlenen ekonomik politikanın yasallaştırılmasından başka şey değildir. Osmanlı'nın üretime el koyması karşısında çalışanların tepkisiz kalması için ancak onların yetingen olması gerekiyordu. Yetingenliğin kitlelere mal edilmesinde cami, mescid ve medreselerden çok ehl-i sünnet tarikatları ve tekkeler görev yapmışlardır. Yorum yapma olanakları ve esneklikleri bulunan bu kurumlar, yetingenliği en üstün özellik, en güzel süs olarak sunmuşlardır. Yetingenliğin doğal sonucu da kişilerin ve tabakaların edilgenliğidir. Kısacası hareketsizlik, tepkisizlik ve başeğmecilik*.

*) Osmanlı düşüncesi, kendi yönetim gerçeğini baskın çıkarmak için kavramları da çarpıtmıştır. Kavramlar, olumlu düzlemde olumsuzluğa aktarılmıştır. Örneğin direnç, Osmanlı için, her türlü olanaksızlığa, her türlü haksızlığa olabildiğince katlanma becerisi olarak gösterilmiştir.

«Akıl» da çarpıtılarak yargıda duyguyu öne geçirmek gibi sunulmuştur. Bunun doğal sonucu da duygunun aklın yerine yerleşmesi olmuştur...

«Akıl»; dolaysız, somut gerçekliği içindeyken sürekli kötülenmiş, bir kötülük ve felaket ögesi olarak algılanması için, ince biçimsel açıklamalar yapılmıştır.

«Sen bu akılla çok yaşamazsın...» sözü bugün yerici ve daha çok taşlayıcı bir amaçla kullanılmaktaysa da, tarihsel bir gerçeği de dile getirir. Bu söz, akıllı, düşünen insanların yaşatılmadığı, şemşir-i siyasetle boynunun vu-

Gerçekte göçebe olan ve zorunlu yerleşikliğe geçen, fakat çadırını kafasında taşıyan kitleler; dünyayı ayrıntılarıyla tanıma, olayları maddi yönden değerlendirme bilgisine ve deneyine yükselemiyorlardı. Osmanlılar kitleleri toprağa bağlamışlarsa bunun temel nedeni vergiyi rahat ve fazlaca alabilmek, bunları daha kolay denetlemek isteğidir. Yoksa yerleşikliğin getirdiği eğitim ve düşünce çeşitliliği; bilgi alma, depolama, bilgi üretme ve aktarma olgusuna şiddetle karşıydılar. Öğrenilmesini ve aktarılmasını istedikleri şey dinsel görüntü verdikleri kendi sınıf bilinçleri, kendi sınıf çıkarlarının yerleştirildiği değişik renkli fakat aynı nitelikteki ideolojik saptamalardı. Osmanlılar, kendi yönetim ideolojisini bilgi diye yüz yıllarca yeniden yeniden üretmişlerdir. Sonuçta, bu durum da gelenekleşmiştir.

Osmanlı aydınının en temel özelliği «araştırmacı değil aktarmacı» olmasıdır. Osmanlılarda, askerlikteki çok dar bir alan dışında, bilimle ilgilenme olayı hiçbir zaman salt bilimsel amaç yapılmamıştır. Bilim dinin doğruluğunu, saltanatın haklılığını tanıtlamaya çalışan bir araç olarak görülmüş, bu amaç dışında bir araştırmaya da izin ve ödün verilmemiştir. Âlimler görev süreleri boyunca resmi ideoloji diyebileceğimiz sünni Osmanlı düşüncesini açıklayan, aklayan aktarmalarda bulunurlar, çok zorunlu kalırlarsa eskiye bağlı olarak basit yorumlar da yaparlardı.

İlim, Osmanlıda «dinsel ilm» biçiminde anlaşılır. Dinsel konuların dışında kalan şeyler «felsefe»dir. Felsefe ise boş ve zararlıdır. Bu yüzden felsefeciler küçük görülürler, horlanırlardı. Özetle, Osmanlı il-

rulduğu bir dönemi, biraz farklı renk ve görüntü ile olduğu gibi yansıtır...

(Kavramların çarpıtılması konusunda bak : Ülgener **Zihniyet ve Din**'de ilgili bölümler...)

mi, bilimin gelişmemesi için elinden geleni yapmıştır*.

Osmanlı devleti batı karşısında gerilemişse, bunun nedeni, önce düşünsel olarak batıdan geri kalışımızdır. Ortaçağ karanlığını 15. yüzyılda hızla yırtan Avrupa, bilimsel düşünce alanında yaptığı atılımlarla Osmanlıları geride bırakmıştır. Aynı zaman dilimi içinde Osmanlılar, başlangıçtaki nisbeten esnek ve özendirici tutumlarını bırakmışlar; bilimsel düşünceyi çelik çember içine almışlar, Osmanlı devletine ve bu devletin varoluşuna uygun düşen dinsel anlayışa hizmet etmeyen herkesi dinsizlikle suçlamaya başlamışlardır. Devletin merkezsel yapısı, bu ağır ve öldürücü suçlamadan kurtulma olanağı vermediği gibi, yine bu yapının her alanı denetleyebilir olması yüzünden başka bölgelerde düşüncelerin çiçeklenmesi önlenmiştir**.

Alt tabakaların temel davranış özelliklerinden olan yönetici kesimin davranışlarını ve yaşama biçimini taklit, üst kesim ideolojisinin taklidini de birliğinde getirmiştir. Aynen yöneticisi gibi düşünmeyi bir beceri sayan alt tabakaların önemli bir bölümü, değişik düşüncelerin ortaya çıkmasını engellemek, çıkanları boğmak için gönüllü bekçilik yapmıştır. Osmanlıların geri kalmışlığının temelleri maddi üretim düzleminden çok önce düşünsel düzlemde atılmıştır.

Orta kesimi oluşturan esnaf ve tüccarlar, yukarıdan yapılan yoğun ideolojik telkinlerin sonucunda

*) Hazerfen Ahmet Çelebi'nin idam edilmesinin gerçek nedeni, «geleneksel davranış biçimine aykırı davranış» olsa gerek. Tanrı, uçması gerekene kanat, yürümesi gerekene ayak vermiştir kalıbına göre düşünen Osmanlı âlimlerine göre, insanın kanat takarak uçmaya kalkışması tanrısal düzenlemeye karşı çıkmaktır...

**) Fatih döneminde önde tutulması kararlaştırılan «akli ilimlerin» daha Kanuni zamanında belli bir planlama sonucu önemli ölçüde yasaklanarak «nakli ilimlerin» gerisine atılması da üzerinde durulması gereken bir durumdur.

maddesel olanın değil de manevi olanın peşinde koşmuştur. Hemen belirtmekte yarar var ki, bu ideolojik bombardımanın temeli Müslümanlık değildir, Müslümanlığın Osmanlı yönetici kesimine göre oluşturulan yorumudur. İslamiyet; ticaretin sömürgeci Avrupa'nın yaptığı gibi vurguncu, saldırgan, kan dökmücu biçimde yapılmasını istemezse de; onu, bezginlikle ve tiksintiyle yapılan aşağılık bir eylem olarak da görmez. Batıda bir gerilla birliği gibi hareket eden tüccar, Osmanlılarda devlet desteğine sığınır. Çünkü yaptığı iş kendisi için bir angarya gibidir...

Esnaf dışarıya sıkı sıkıya kapalıdır. Bu kesim içindeki her meslek, kendisini diğer meslekten tamamen soyutlamıştır. Mesleksel yetenek ve bilgi çok sınırlı sayıdaki insanlara öğretilmektedir. Üretim deneyinin ve yeteneğinin dışarıya sızması için her türlü yasal ve geleneksel-mesleksel önlemler alınmaktadır. Bu durum, meslekler ve ustalar arasında bilgi aktarımını, üretim deney ve alışkanlığının değişimini engellemiştir. Bunun doğal sonucu da el işçiliğinin aşılammaması, makinesel üretime geçilememesidir. Osmanlı geri kalışının nedenlerinden birisi de burada, bu sıkı ve kapalı kutu kurallarda yatar.

Esnaf kesimi, üretimi son derece sınırlı tutardı. Üretme işi özel yeteneğe bağlı kılınır ve sanatsal bir çaba biçiminde ortaya çıkardı. Kısacası, iş kişiyi esir etmiş durumdaydı. Kitleler gereksinim yaratarak üretimin artmasını zorlayıcı baskı kümesi oluştıramadıklarından, esnaf ve sanatkâr kesimi eskiden devraldıkları üretim alışkanlıkları ile yetinirler, yeni deneyleri tehlikeli ve günahkârca bir davranış görürlerdi. Toplumsal çelişkiler artıp yoksulluk yaygınlaştıkça esnaf ve sanatkâr kesimi dışarıya karşı daha sıkı korunma önlemleri almış ve içe kapanmıştır. Bu konuda kendi örgüt gücünün yetmediği durumlarda devletten yardım almış, onun koruyuculuğu altına girerek gerek bilinçli gerekse kendiliğinden bir

korumacılığa konu olmuştur. Esnaf arasında üretim alışkanlığını değiştirmek yazılı olmayan bir suçtu işlemek gibiydi. Baba mesleğini sürdürürken onu biraz değiştiren, babasını değiştirmiş birisi gibi görüldü... Hele hele maddi birikim peşinde koşmak, esnaf kesiminin asla hoş görmeyeceği bir davranış, neredeyse aforoz nedeniydi. Çünkü, bireyin çabalarının kendi genel yazgısını değiştirmeyeceğine inanılır, özel çabaların bu tanrısal saptamaya karşı çıkma olduğu düşünülürdü. İslamiyette çok etkin niteliklerle tanıtılan Tanrı anlayışı, Osmanlı ideolojisi tarafından saptırılarak, kula, bu sonsuz etkinlik karşısında kendi özel çabalarının boşa olduğunu, kendisinin hiç olduğunu benimsetmek için kullanılmıştır. Resmi ideolojinin çizdiği bu Tanrı anlayışı etkinliği her yeri dolduran Tanrı'nın egemenlik alanına girerek günah işlemektedir. Osmanlı düşüncesine göre :

a) Tanrı her şeyi en mükemmel biçimde düzenlemiştir. İnsanların kendi kendilerine yeni düzenlemelere gitmeleri hem gereksiz hem de Tanrısal alana bir karışmadır. İnsanın gerçek dindar olabilmesi için var olanı sürdürmeye çabalaması, konulmuş kurallara uyması gerekir.

b) Tanrı «yarın»ı belirlemiştir. Yarın da değişmezdir. Öyleyse yarın için çaba göstermek, yarını etkileyici davranışlara girmek gereksizdir. «Sabahın sahibi var!» diyerek yarına sahip çıkmaya kalkışan kesimler Semavetlü ve onların yandaşı, benzeri olan kesimlerdir ve elbette ki dinsizdirler...

İnsanı bugüne kilitleyen Osmanlı düşüncesi yarını suçlarken çalışmayı da gereksizleştiriyordu. Böylece insan çabası, hele hele bedensel çaba suçlu duruma düşüyordu. Osmanlılar insan emeğini suçlu yaparak malı kötülerken, el koydukları maddi varlıkların üreticilerinin tepkilerini giderme amacı taşıyorlardı. Özellikle kol emeğinin horlanması üretimin artmasını ve gelişmesini önlemiştir. Osmanlı yöneti-

minin bu tavrı, toplumun geri kalış nedenlerinden bir başkasıdır. Osmanlılar emeğin horlanmasından doğan üretim yitimini önlemek için pek bir şey yapmamışlardır. Fakat, var olan üretimden yeterli payı almak için gerekli her şey en ince ayrıntısına değin hesaplanmıştı. Bu durum da «Osmanlı yöneticiliği»ni yaratmıştır.

Gerçekten de Osmanlılar usta yöneticiler olarak sivrilmişlerdir. Bu kısır ortamda topluma 6 yüzyıl yön vermek kolay bir iş değildi. Osmanlının yönetim becerisi siyasal, dinsel, askersel güçlerin eksiksiz bir uyuşumu sonucunda ortaya çıkmıştır. Siyasal yetkenin buyruğunda askersel güçler ve dinsel tabaka; daha önce belirttiğimiz gibi, zaman zaman devletin çıkarı uğruna devletin başını bile karşlarına almışlar, direnen sultanları da öldürmüşlerdir.

Devletin kuruluşu sırasında hiçbir etkinliği ve gücü olmayan resmi dinsel tabaka devletle birlikte gelişmiş ve güçlenmiş, 16. yüzyılda gücünün doruğuna ulaşmıştır. Bu gelişmeye ve güçlenmeye bağlı olarak Osmanlılar heterodoks kesimlere tanıdıkları rahatlıkları gündemden kaldırmışlardır Böylece resmi dinsel tabakanın ve devletin en güçlü olduğu dönemler, aynı zamanda karşı tepkinin de en güçlü olduğu dönemler olarak ortaya çıkmıştır.

17. yüzyılda isyanlar daha da yaygınlaşmış ve dinsel görüntü de yitmiştir. Fakat bu ayaklanmaları yönetenler ünlü derebeyleri olduğu için isyanlar daha çok derebeylerinin çıkarları ile sınırlı kalmıştır. 17. ve 18. yüzyıl isyanları elbette halkın bir yığın sorunla yüzyüze gelmesinden kaynaklanıyordu. Fakat, bu dönemde bile alt kesimdekiler arasında bir birlik sağlanamıyordu. Osmanlılar, 16. yüzyıldaki genel taktiklerini uyguluyorlardı. İsyancı kesimin bir bölümü ödün verilerek ana kitleden kopartılıyor, kalanlar hakkında ise ideolojik propaganda yapılarak bunlar diğer kesimlerden soyutlanıyordu. Alt kesimleri

birbirinden soyutlamak taktiği yüzyıllar boyunca uygulanarak geleneksel ayrılıkların temeli atılmıştır. Toplumun yüzde doksandan fazlasını oluşturan alt tabakalar, bu taktik sonucunda bir takım mezheplere ayrılarak birbirlerine yapay olarak düşman edilmişlerdir. Bu düşmanlık yakın zamanlarda yeniden körüklenmeye bile başlamıştı. Atatürk'ün laiklik ilkesi sonucunda rahat bir nefes alarak Osmanlıların yüzyıllardır süren baskısından kurtulan heterodoks kesimler, şimdi bile sanki üzerlerinde o baskı varmış gibi geleneklerini içe dönük biçimde sürdürmektedirler.

Osmanlı yönetiminin soyutlama, dolayısıyla bölme taktiğinin sonucu olarak alt kitleler bağımsız biçimde hareket edebilme becerisini kazanamıyorlardı. Halkın bu açmazını iyi değerlendiren derebeyleri, merkezsiz yapıdan kopmak ve bağımsızlaşmak için, kitle tepkisini kendi kişisel çıkar alanlarına aktarmaya çalıştılar. Ayaklanmalarda, eskiden görülen sıradan önderlerin yerini ünlü derebeyleri aldı. Bu önderlik isyanların biraz daha yaygınlık kazanmasını sağladı. Çünkü, derebeylerinin hareketlerini ideoloji, özellikle toplumsal ideoloji yönlendirmiyordu. Bu yüzden yönetim onları dinsizlik ve ahlaksızlıkla suçlayamıyordu. Derebeyleri, etkilerini kullanarak birçok yerel kümeyi ayaklanmanın içine çekebiliyordu. Daha önceki ayaklanmalarda yönlendirici güç ideolojik ayrılık olduğundan, aynı ekonomik düzlemde fakat farklı düşüncede bulunan iki kümeden birisi isyancılara katılırken diğeri onlara karşı çıkabiliyordu. Zamanlamasız, düzensiz, destek güçlerle bağlantısız fakat coşkulu olan 16. yüzyıl hareketleri, devletin fazla zorlamadan bastırıldığı eylemlerdi. Dinsel giysili hareketlerin oluşum dönemlerindeki militan tavır zamanla aşılınca, bu tabakaların da geri çekilmeleri veya derebeylerinin çevrelerinde öbekleşmeleri başladı.

2. Osmanlıda Karşı Düşünce

Osmanlılarda resmi düşünceye tepki olarak iki alanda karşı düşünce ortaya çıkmıştır : 1) Kırsal Kesim, 2) Kentler... Kentlerde de a) Âlimler, sanatçılar arasında, b) Esnaf ve zanaatkârlar arasında karşı düşüncenin filizlendiği gözlenmektedir.

KIRSAL KESİMDE KARŞI DÜŞÜNCE

Kırsal kesim, yazılı eğitimin olmadığı ya da çok az olduğu bir alandır. Buralarda gerçekleştirilen yazılı eğitim ancak alfabe eğitimi düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu nedenden, yazılı eserler üretebilme ortamı yaratılamamıştır. Yazılı eserlerin oluşmaması da bu alandaki düşüncelerin günümüze aktarılmasını engellemiştir. Bu konuda dolaylı yazılı eserlerden, geleneklerden, karşılaştırmalardan yararlanarak çözümlenmeler yapabilmekteyiz.

Kırsal alanda oluşan karşıt düşünceler, dinsel akımlar biçiminde ortaya çıkmışlardır. Şiilik ve Batinilik genel çizgileri içinde ortaya çıkan bu akımlar,

yer yer bu iki düşünce biçiminin bileşimi, yer yer de katışıksız örneği olarak görülmüşlerdir.

Siilik özetle İmam (Halife) Ali yandaşlığı gibi açıklanırsa da, gerçekte Arap toplumundaki feodal yönetici kesime alt kesimlerin bir tepkisinden başka şey değildir. Dinsel içerikli olan bu tepki biçimde Ali'yi yüceltme, hatta giderek onu Tanrılaştırma sapmasına bile varmasına karşın, bütün bu sapmalar temelde yönetici kesimden farklı bir ideoloji arayışından başka şey değildir*.

*) Peygamber Hz. Muhammed'in ölümüyle ortaya çıkan liderlik sorunu İslam dünyasında ilk ve en büyük sorunu yarattı. Etkisi günümüze değin gelen bu ayrılığa kısaca değinmek siyasal hareketlerin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır...

Peygamberin ölümü üzerine, ona en yakın görünen Arap ileri gelenleri, cenazeyi bile unutarak hemen yeni liderin (halife), kim olması gerektiğini konuşmak ve saptamak üzere Sakıyfe'de toplandılar. Peygamberin defin işiyle ehl-i beyt (peygamber ailesi : Kızı, damadı, torunları) uğraşırken geri kalan Araplar şiddetli bir tartışmanın içine girmişlerdi. Sonunda. Ömer'in bir olup bittisi ile Ebu Bekir halife ilan edildi. Peygamber gömülürken Ebu Bekir, Ömer ve diğer ileri gelen Arap beyleri bulunuyorlardı.

Ebu Bekir halife ilan edilmiş ama bu durum ortaya bir de sorun çıkarmıştı. Çünkü Hz. Muhammed kendisine vasi ve halife olarak amcasının oğlu, damadı Ali'yi bıraktığını defalarca söylemişti. Peygamber Ali'yi küçük yaşta yanına alarak büyütmüş, Ali de İslamiyeti ilk kabul eden insan olmuştu. Ali, peygamber ve İslamiyet için canını seve seve vermeye hazır olduğunu birkaç defa göstermiş, yiğitliği ve inancıyla da Müslümanların putataparıları yenmesinde büyük etkisi olmuştu. Peygamber, kendi kişiliğini, hayat anlayışını, toplumsal görüşlerini Ali'ye aktardığından : «Ali bendendir, ben Ali'denim.», «Ben bir ilm şehriyim, Ali de o şehrin kapısıdır.», «Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır.» gibi pek-

Bu akımların temel amacı, yönetime el koyabilmenin yollarını aramaktır. Yani Şiilik de, Şiiliğin daha esnek ve yerelleştirilen biçimi olan Batınlık de iktidarı ele geçirme amacıyla ileri sürülen görüşler-

çok sözüyle (hadis) Ebu Talip oğlu Ali'yi kendisine halife seçtiğini bildirmişti. Hatta Tebük savaşına giderken, yerine Ali'yi halife bırakmıştı...

İslamiyet için yaptığı önemli hizmetler nedeniyle Kuran'da bile Ali ve ailesi için ayetler bulunuyordu. Ali'nin. Peygamberin yatağına girerek onu öldürmeye gelen düşmanlarını beklemesi, Bakara süresinin 207. ayetinde; Hendek savaşında meydan okuyan düşman önderini öldürerek galibiyete yol açması Ahzap süresinin 25. ayetinde; yine Ali ve çocuklarının aç aç üç gün oruç tutup yiyeceklerini yoksullara vermeleri İnsan süresinin 8. ayetinde dile getirilmiştir.

Bütün bunlardan başka, Peygamber Veda Haccı'ndan dönerken Gadiru Humm denilen yerde 100 binden fazla Müslümana bir konuşma yapmıştı. Yüksek bir yere çıkarak Ali'nin elini tutmuş ve kaldırarak, kendi yerini ona bıraktığını söylemişti. Hem de herkesi ve Allah'ı bu olaya tanık tutarak... Ebu Bekir ve Ömer de halife seçilen Ali'yi orada kutlamışlardı.

Zengin ve güçlü Arap boy beylerine direnen ve ilk Müslüman olan kitlenin temsilcileri olan «Ansar», Sakıyfe'de bu nedenden Ali'den başkasını halife tanımayacaklarını bildirmişlerdi.

Fakat peygamber ölünce Arapların güçlü kabileleri hükümet etme arzularını hemen açığa vurup peygamberin sözlerini ikinci plana atmışlardı. İslamiyete gerçekte en fazla direnen bu boy beylerinin ne ölçüde Müslüman oldukları da düşündürücüdür. İktidar tutkusuyla kendinden geçen Ömer, Ali'nin evini basıp Ebu Bekir'i halife tanımazlarsa evle birlikte onları yakacağını söylemiş ve korkan Fatıma da çocuğunu düşürmüştür. Ali ise İslam' da birliğin bozulmaması için bu oldu bittiyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Zaten halifelikte gözü olmadığını Osman'dan sonra halife olması istendiğinde «Beni bırakın da başkasını arayın...» diyerek göstermiştir.

den başka şey değildir. Yönetimin Ali'ye ve onun soyundan gelenlere verilmesini savunan Şiilik; Keysaniyye, Zeydiye, İmamiye (Rafıza), Galiye gibi kollara ayrılmıştır. Şiilikteki bu ayrılık, biçimsel olarak Ali soyundan gelen kişilerden hangisinin önder (İmam) kabul edileceği konusu ve bu öndere yüklenen nitelikler yüzünden ortaya çıkmaktaydı. Özde

Ebu Bekir halife olunca peygamberin sözlerinin toplanmasını yasaklar ve kendi derlediği 500 hadisi de yakar. Ömer de hadis toplamayı ve aktarmayı şiddetle yasaklar. (Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bak: **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, A. Gölpınarlı.)

Peygamberin söylediği sözlerin yasaklanmasındaki amaç, peygamberin yönetimi Ali'ye bıraktığı gerçeğini gizlemek, bu yönde istekte bulunacakları korkutmak ve susturmaktır. Gerçekten de önemli muhaliflerden kimileri cinler tarafından öldürürler (!)

Halifeler ümmet başkanı gibi değil boy beyleri gibi davrandılar. İslami ilkeler, önemli kişiler söz konusu olunca işletilmedi. Ebu Bekir, Ali'nin elinden Peygamber'in vermiş olduğu, geliri yoksullara bırakılan Fedek hurmalığını alır. Ki burası Hayber fethindeki yiğitliği nedeniyle verilmiştir Ali'ye... Ömer sınıfsal ilişkileri açığa çıkarır, Arapların üstünlüğünü savunur. Osman, İslami ilkeleri kendine göre uygular. Yönetime hep kendi akrabalarını atar ve hazineyi onlara dağıtır.

Ali, halife olunca peygamber dönemindeki ilkeleri uygulamaya kalkışır. Bu da Ümeyyeoğullarını rahatsız eder. Efendi-köle ayrımının kaldırılması, hazinenin yağmalanmasının önlenmesi, gelirin bir bölümünün yoksullara ayrılması diğer ulusların da Araplarla bir tutulmaları Ali'ye tepkiyi artırır. Onun öldürülmesinden sonra Osman'n desteğiyle iyice güçlenmiş olan Muaviye hilafete zorla el kor. Baskı, zulüm, haksızlık artar. İslami ilkeler ayaklar altına alınır.

Emevilere muhalefet, peygamber dönemindeki eşitlikçi İslamiyete dönebilmek amacıyla Ali'nin kişiliğinde ve onun çocukları çevresinde ortaya çıkar. Bu nedenden Peygamberin torunlarına akıl almaz işkenceler ve zu-

ise, yönetime karşı takınılacak tavır, uzlaşma ve zıtlaşmanın hangi ölçülerde olacağı konusu yaratıyordu bu ayrılıkları...

Şiiler Kuran'ın ve resmiyete uygunlaştırılan hadislerin bütün dinsel hükümleri kapsamadığını sa-

lümmler uygulanır. Muaviye, Ali ve çocukları hakkında hadis aktaranların can ve mallarından olacaklarını her yana duyurdu ve bunu uyguladı. Yerine geçen oğlu Yezid kendisine baş eğmeyen peygamber torunu, Ali oğlu Hüseyin'i Kerbela'da bütün ailesi ve yandaşlarıyla birlikte öldürttü. (10 Muharrem 680) ve Bedir Savaşı'nın öcünü aldığı açık açık söyledi. Medine halkını kılıçtan geçirtti, Kâbe'yi yaktırdı (Aleviler «Laned Yezid'e» derken bu kıyımları kınarlar... Yoksa bu katliamları kınayan din kardeşlerini değil...)

Muaviye ve hele oğlu Yezid döneminde Cahiliye dönemi Arap ilişkileri ve anlayışı az biraz gizlenerek canlandırılmıştı. Bu uygulamalara karşı hem Araplar, hem de diğer uluslar arasından başkaldırılar oluyordu. Başkaldırının nedeni belirtildiği gibi şu ya da bu biçimde ibadet etmek olmayıp şu veya bu biçimde yaşamaktı... Muhalefet hareketleri, iktidara karşı savaşım verirken iktidarda olmamanın dezavantajını Ali'ye ve çocuklarına bağlanarak gerçek Müslüman görünme biçiminde gidermeye çalışıyorlardı.

İktidar ise hadis söyleme yasağını tersine çevirerek Ali ve evlatlarını kötöleyen hadisler uydurma yoluna gitti. Gölpınarlı'nın deyişi ile, zaman içinde, ehl-i beyti kötülemek için, dinlerini dünyaya satanlar bir çok hadis uydurdular. Peygamber, «Ali'ye söğen bana, bana söğen ise Allah'a söğmüş olur» dediği halde Ali'ye ve ailesine hakaretler edilmiş, soyundan gelenler öldürülmüştür. Bu durumda da ortaya bir gizlenme sorunu çıkmıştır...

Bu zulme dayanamayarak isyan edip Emevileri yıkan ve bir Batını olan Ebu Müslim-i Horasanî'nin iktidara getirdiği Abbasiler de aynı uygulamayı sürdürdüler. Ali soyundan gelenler canlı canlı gömüldüler, diri diri taş yerine duvarlara örüldüler. Fakat bütün bu baskılar Şiilik-Batinilik biçimindeki muhalefet hareketlerini engellemedi.

vunurlar, kaderin teslimiyetçi yönünü kabul etmezler. İmamların peygamberin vekili ve sonuncusunun ölümsüzlüğüne Şii akımların hepsi inanmaktadır. İmamların davranışlarını ve sözlerini hatalardan arınmış kabul etmekteydiler. Bunların çoğunluğu kabir azabını, sıratı, hesabı, mizanı, kevseri ayrı bir biçimde, ehl-i sünnet anlayışıyla uyuşmayacak şekilde yorumlardı. Onlara göre Kuran'ın diğer dinsel kitaplardan ayrıcalığı yoktur. Sünnet ve hadis olarak ise peygamberinkiler gibi imamların sözlerini de benimserlerdi.

Şiiliğin Galiye kolu Batınilikle içiçedir. Bunlar Tanrıyı her yerde ve her dille konuşan insan biçiminde tanımlarlar. Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiğini (tenasüh) savunurlar. Şeriatın yasakladığı şeyleri de helal görürler. Bunların bir bölümü Tanrılığın peygamberde ve Ali soyundakilerde, hatta güzel yüzlü insanlarda var sayarlardı.

Burada şunu belirtmekte yarar var; İran'da zamanla resmi ideoloji durumuna gelen Şiilik, diğer mezheplerde olduğu gibi, kuralı özün önüne geçirerek tutucu bir özellik kazanmış ve Anadolu'daki Hanefilik'in işlevinden farksız bir işlev üstlenmiştir*. Ana-

*) Üzerinde durduğumuz konularda gerçekten uzman olan rahmetli Abdülbaki Gölpınarlı son eseri olan «**Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**»te kendisinin dini bütün bir Müslüman ve Şii olduğunu belirttiikten sonra bugünkü İran Yönetiminin savlarına uygun biçimde Şiilikle ehl-i sünnet anlayışları arasında fark olmadığını söyler. Böylece bütün Müslümanların birlik olduklarını, birlik olmaları gerektiğini vurgular. Ama bunu yaparken de Anadolu'da bulunan Bektaşî ve Alevilerin Şii olmadıklarını, Batını, özellikle İslam dışı topluluklar olduklarını ileri sürer. (s. 12'deki dipnotu ve s. 183'deki açıklamalar) Yazar daha da ileri gidip Bektaşîleri, Bahailer ve Masonlarla bir tutarak (s. 138) zaman ve zemini birbirine karıştırır. Önce Mevlevî hırkası giyen, peşinden de

dolu'daki Şiilik resmi Şiilik'ten farklıdır. Resmi olan da yine biçimsel kurallar ve ehl-i sünnetteki ana kurallar geçerliyken, Anadolu Şiilik'i biçimi örtünme nedeniyle kullanır.

Batınilik, Şiilik'ten çıkan bir akım olarak değerlendirilebilir. Burada biçim biraz daha bırakılmış, yalnızca gizlenmenin aracı durumuna indirgenmiştir. Sünniliğe tam olarak karşıt sayılabilecek bu akım, resmîyetle taban tabana zıt olduğundan, çalışmalarını gizli olarak sürdürmüştür. Batınilik genellikle en alt tabakalar arasında yayılmış, bu kesimlerin tepkisini geleneksel kültürel değerlerden yararlanarak dile getirmeye çalışmıştır. Şiilik'te olduğu gibi Ali yandaşlığının ve «İmam» anlayışının da bulunduğu Batınilik, Kuran'a ancak «kullanabildiği ölçüde» bağlı olan bir anlayışın adıdır. Bu yüzden Kuran'a bağılıymış gibi davranırlarsa da gerçek çalışmalarını gizli olarak ve bir takım aşamalara bölerek gerçekleştirirler.

Batınilik İslam dünyasında kesin çizgilerle birbirinden ayrılmayan bir takım kollar biçiminde var olmuştur*.

Şii olduğunu yazan rahmetlinin, Anadolu şiiileri olan Aleviler ve Bektaşiler hakkında varolan olumsuz yakıştırmalardan kendisini uzak tutmak için böyle bir değerlendirme içine girdiğini sanıyoruz. Bunda, yeni İran rejiminin dünya İslam birliğini kurmak adı altında yürüttüğü propagandanın da etkili olduğunu, saygıdeğer hocamızın yakın dostu olan bir İranlı görevlinin 12 Eylül'den sonra apar topar Türkiye'den kaçtığını düşünürsek, söyleyebiliriz.

Yoksa Sayın Gölpinarlı'nın, Türk boylarının, Şiilik'i ayıran Acemler gibi benimsemek zorunda olmadıklarını, kendi ulusal kültürlerine, zaman ve yere göre bu Şiilik uygulamasının değişiklikler gösterebileceğini bildiğini herkes takdir eder...

- *) Bu konuda, **İslam Mezhepleri Tarihi**'nden yararlanarak kısa bir özet vermeye çalıştık. Ama ehl-i sünnet kuralları öğretmek ve savunmak üzere yazılan bu eserin bakış açısını da görmezlikten gelmeyerek...

Ebu Müslimiyye, Şiilik içinden çıkmış ve Ebu Müslim ül-Horasani tarafından kurulmuştur. Ali yandaşı olan bu görüşte ruhların ölmeyip devredeceğine inanılırdı. Bunlar dinin yasağına uymazlar ve dinsel kuralları da işlerine geldiği gibi yorumlardı.

Tanrısal gücün peygamberler, Ali, çocukları, Ebu Müslim'den sonra kendisinde biçimlendiğini söyleyen Mukanna'nın oluşturduğu Mukannaiyye'de ise namaz ve oruç gibi dinsel zorunluklar kaldırılmış, evlenme ilişkilerinde ve kadın erkek ilişkilerindeki bütün yasaklar geçersiz sayılmıştır. Mukanna 808 (193) yılında ortadan kaldırılmıştır.

Hurremiyye'nin devamı olan Babekiyye de İslam'ın getirdiği yasaklara karşı çıkıyor, kadın erkek ilişkisinde konulan sınırlamaları tanımıyordu. Babek, Abbasi halifelerini yıllarca uğraştırdıktan sonra 837 (223) yılında öldürüldü.

İslamiyet'ten önce Hurremiyye diye anılan, kadında ve malda ortaklığı öneren anlayıştaki insanlar Maziyar bin Karin'in çevresinde yeniden ortaya çıktılar. Maziyariyye diye anılan bu anlayış her türlü dinsel yasakları yok sayıyor, evlilik, kadın erkek ilişkisinde serbestlik öneriyordu. Maziyar da 839 yılında öldürüldü. Fakat bunların çalışmaları 11. yüzyılda Cürcan dolaylarında sürüyordu.

Batını hareketlerin en önemlilerinden birisi de 891 yılında başladığını varsayabileceğimiz Karamita akımıdır. Bu anlayıştan birisi olan El Cennabi 894 yılında çalışmaya başladı ve Rebi kabilesinin yardımıyla Ah-sa bölgesinin tamamını ele geçirdi. Küçük bir devlet kurdu. Başlarına Ebu Tahir Süleyman geçince eylemlerini yaygınlaştıran Karmatiler Mezopotamya'yı elde ettiler, 930 yılında ise Mekke'yi ele geçirdiler. Kabenin damını ve Hacer ül-Esved'i söküp götürdüler. Bu taş ancak 950 yılında yerine geri getirilebildi.

Karmatiler Mısır'daki Fatımi devletiyle sıkı iliş-

kiler içindeydiler ve Yemen dolaylarında da yoğun çalışmalar yapmışlardır.

Hiç kuşkusuz, Batını hareketlerin içinde Türkleri en yakından ilgilendireni 11. yüzyılda ortaya çıkan Sabbahiyye, Talimiyye, Davet ül-Cedide, Fidaviyye, Haşîşiyye, Melahide, Nizariyye, Sebiyye, İbahiyye, Zanadîka gibi değişik adlar verilen ve Nizamülmülk'ün çağdaşı Hasan Sabbah tarafından oluşturulan akımdır.

Şii bir aileden gelen Hasan Sabbah, Batını düşünceleri yeniden canlandırmış, İslamiyetin küfür dediği şeyleri helal göstermiş, ehl-i sünnet inancıyla yorumlandığında Tanrı ve peygamberi inkâr eder duruma düşmüştür.

Kazvin'deki Rubdar vadisinde sarp kayalar üzerine kurulu Alamut kalesini bir düzenle ele geçiren Hasan Sabbah çalışmalarını buradan yönetti. Kurduğu fedai örgütü ile Selçuklularla yoğun bir mücadeleye girişti. Gizli örgütlenmeye ve gizli çalışmaya büyük önem veren bu akım, suikastlarla birçok karşıt görüşlü insanı öldürdü. Bunlardan Büyük Selçuklu sultanlarının bile çekindiklerini, dönemin bütün kaynakları şu ya da bu biçimde dile getirmiştir. Hasan Sabah 1124 yılında öldü ama Sabbahiler çalışmalarını sürdürdüler. Selçuklular bu kaleyi birçok kez kuşattılsa da alamadılar. Alamut'taki Batını egemenliğine 1256 yılında kaleyi ele geçiren Hülagu son verdi.

Batıniler Tanrısal güçle yüklü, kötülüklerden doğal olarak arınmış gizli ya da açık bir imama inanırlardı. Her şeyin merkezi sayılan imam olgunluğun ve eksiksizliğin sembolü olarak değerlendiriliyordu.

Batıniler de kendilerini Müslüman sayarlardı. Fakat Kuran'a yaklaşımları ehl-i sünnet anlayıştan çok farklıdır. Batıniler Kuran'da söylenenden çok «söylenmesi gereken»i arıyorlardı. Bu yüzden «Her zahirin bir batını vardır.» diyorlardı. Bu vargı gerçekte insanlığın o zamanki bilgi birikiminin en ileri dere-

cede dışa vurumuydu. Batıniler, iyi kötü, güzel çirkin geleneksel çelişkisinden yola çıkarak, mekanik de olsa diyalektik bir yaklaşımla «dış-ıç» çelişkisine yük-seliyorlar; görünenin ötesinde bir de görünmeyenin, biçimin altında özün bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Bunun sonunda da dinsel kurallar, «bilinegeldiği gibi bilinmemesi gereken»e dönüşüyordu. Bu durumda on-lara Kuran ve Hadiste dile getirilen Tanrı, birey, top-lumsal ilişki konularını istedikleri gibi yorumlama olanağı kazandırıyor, böylece yönetici kesimin söyle-diklerine karşı çıkma olanağı buluyorlardı.

Onlara göre Allah'ın varlığını veya yokluğunu sa-vunmak, Tanrı'ya âlim ya da cahil demek ebedi veya geçici olduğunu ileri sürmek yanlıştır. Çünkü bu in-sanın kendi varlığından ve kendi dünyasından çıkar-dığı bir ölçümlenme biçimidir...

Batınilere göre peygamberler insanın insanla olan ilişkisini düzenlemek için gelmiştir. Peygamber dö-ne-minden sonra insan-Tanrı ilişkisi dönemi başlar ve bunu da ancak «imamlar» sağlar. Batınılık bu yönü-yle imamlara tam bir başegmeyi içerdiğinden fanatik bir özellik de gösterir...

Batıniler evreni ve insan ilişkilerini felsefi düzlem-de yorumlamaktadırlar. Onlara göre inançlar dünyası ve maddi dünya zıtlıklardan oluşmuştur. Varlıklar da gelişim yoluyla ortaya çıkmıştır. Fakat Batınilerdeki gelişim teorisi de doğal olarak metafizik düşüncenin dışına çıkamamıştır.

Batınılık tam anlamıyla tepkici, yönetimlere karşı alt kesimleri harekete geçirmek üzere dinsel görüntü-lerle yere ve zamana uyarlanmış bir siyasal akımdır. Değişik zamanlarda ve bölgelerde biraz farklılıklarla ortaya çıksa bile Batınıliğin hedefi, varolan iktidarla-ra tepki göstermektir.

Feodal dönemde iktidarı elinde bulunduran kesim, bunu doğal bir miras gibi babadan oğula aktarmak-tadır. Ara sıra soy durumunda kesinti ortaya çıksa bi-

le yeni yönetim de eski yöntemi uygulamaktadır. Sosyal olarak tekel altına alınan iktidar, ehl-i sünnet kuralları ile de korunmaktadır. Bu ortamda iktidarı ele geçirmek ancak, iktidarın yönetim ideolojisinden farklı ve ona karşıt olan bir ideoloji üretmek ve bunu kitlelere yayıp benimsetmekle mümkün olabilirdi. Batıniler feodal dönemde bunun için uğraşmışlar ve çalışmalarını hiçbir zaman dinsel ülkü ile sınırlandırmamışlardır. Batını propagandalar sonunda ortaya çıkan birlik, mutlaka bir isyana yol açmışsa bunun altında yatan gerçek Batınilığın iktidar alternatifi olmasındandır...

Aşağıdaki alıntı, Batınilerin ehl-i sünnet inancından nasıl farklı yorumlar yaptıklarının basit örnekleridir¹.

Kelime-i Tevhid yani «lâ ilâhe illallah» ibaresi iki kısımdır. Bu ibarenin birinci kısmı yani «lâ ilâhe» kısmı nefytir. İkinci kısmı yani «illallah» kısmı ise isbatır. Demek ki kelime-i tevhid iki kısımdır. Bu ibarenin, arapça yazıldığı takdirde, üç çins harf ihtiva ettiğine şahit olmaktayız. Bunlar da lâm, elif ve he'dir. Bu üç harf akla, nefse ve feleke işaretler. Kelime-i tevhidin arapçası cem'an iki kısım, dört kelime, yedi hece ve on iki harftir. Nitekim insan da cisim ve ruh olmak üzere iki kısımdır. Kelime-i tevhidin nefy ve isbattan ibaret olan iki kısmı insanın cisim ve ruhuna işaretler. Kelime-i tevhidin 4 kelimedden ibaret olması, insanın 4 tabiattan mürekkep olduğunu gösterir. 7 heceden ibaret olması insanın 2 gözü, 2 kulağı, 2 burun deliği ve bir ağzı olmak üzere 7 organına delildir. 12 harf de insanın ayrıca 12 uzvuna işaretler.

Kelime-i tevhid'in özelliklerinden şu teviller de çıkarılır: Dünya da kelime-i tevhid gibi iki kısımdır. Dünya'nın bir kısmı mamur, diğer kısmı haraptır. Ayrıca 4 cihet vardır: Doğu, batı, güney ve kuzey. Dünyada

1) İslam Mezhepleri Tarihi, s. 97 vd...

7 iklim ve 12 büyük ada vardır. Felekler de aşağı ve yukarı olmak üzere iki kısımdır. Feleklerde 7 gezegen ve 12 burç vardır.

Kelime-i tevhid'in kelimelerinin de özel anlamları vardır : Lâ daiye, ilâh hüccete, illâ İmama ve Alllah da Esasa delildir.

Zekât : İlmi, batını mezhepten olanlara yaymaktır.

Hac : İmam'ı ziyâret edip hizmetinde bulunmaktır. Hac Ali b. Ebi Tâlib ve Beyt de İmâm-ı ma'sum gibidir.

Gazzâlî ise Batınilerin te'villeri hakkında şu bilgileri vermektedir :

Cenabetin mânası, müstecibin gerekli olgunluğa erişmeden önce sırları öğrenmesidir.

Gusul : Ahdi yenilemektir.

Cima : Ahdi olmayana ve kurtuluş sadakası vermiyene sırları açmaktır.

Zina : Batın ilmi tohumunu kendisinden ahd alınmayan kimseye vermektir.

İhtilam : Sırrı ehil olmayın kimseye vermek hususunda dilin acele etmesidir. Böyle bir suç işleyen kimşenin gusul abdesti alması veya ahdi yenilemesi lâzımdır.

Temizlenmek : İmam'a uymak ve bütün diğer mezheplerin görüşlerinden sıyrılmaktır.

Oruç : Sırrı açıklamaktan kaçınmaktır.

Ka'be nebi, babı Ali, Safa nebi, Merve Ali'dir.

Mikat Esas demek, telbiye daiye icâbet etmektir. Beyt'i 7 kere tavaf, Hz. Muhammed'den itibaren 7 imamı ziyarettir.

Sabah namazı Sabık'a, öğle namazı Taliye, ikinci namazı Esas'a, akşam namazı Natık'a ve yatsı namazı İmama delildir.

Muharremat sır sahiplerinden ibarettir. İbâdetler de Ahyar ve Ebrar denen seçkinlere işârettir.

Dini emirler, Batını ilimleri bilmeyen cahillerin

vazifesidir. Batını ilimleri öğrenenden dini emirler düşer.

Hız. Nuh'un tufanı, Sünnet'e tâbi olanların zâhiri ilimde boğulmasıdır.

Hız. İbrahim'in ateşi, hakiki ateş değil, Nemrud'un gazabıdır.

Hız. Mûsa'nın âsası, odun parçası değil onun delilidir.

Denizin ikiye ayrılması, Hız. Mûsa'nın ilminin bölünmesidir.

al-Bahr, âlemdir. Bulut Hız. Mûsa'nın tayin ettiği imamdır.

Hız. Süleyman, zamanın Batıniligine delildir.

Şeytân, meşakkatli ibâdetleri ifa eden zâhir ehlidir.

İblis ve Adem, Ebû Bekr ve Ali'den ibarettir. Çünkü, diyorlar, Ebû Bekr'e Ali'ye secde etmesi hususunda emir verildi. Fakat o bu emirden hoşlanmadı ve kibirlendi.

Deccal, Ebû Bekr demektir. O şaşırıdır. Çünkü batın gözüyle değil, zahir gözüyle baktı.

Yecûc ve Mecûc, ehl-i zâhiri gösteren rûmuzlardır.

Cebraîl, Hız. Peygamber'e feyezan eden akıldır. Cebraîl bir cisme malik değildir.

Kuran, Hız. Muhammed'e akıldan feyezan eden bilgilerin onun tarafından tâbir edilmesidir*.

*) Yukarıda adını andığımız İslam Mezhepleri Tarihi adlı eserde Batınilerin dinsiz oldukları, ana, kız kardeş ve kız evlatla evlenmenin olağan sayıldığı söyleniyor (Bak: s. 105). Eserin yazarları, İslamiyet denilince ehl-i sünnet anlayışını düşündüklerinden ona karşı olarak ortaya çıkan Batıniligi dinsizlik olarak görüyor, böyle yorumluyorlar. Ayrıca iftira amacıyla ve düşmanlık güderek yazılmış, gözleme dayanma özelliği bulunmayan binde bir eserde sözü edilen «ana ve kızkardeşle evlenme» yalanını da çağımızda yükseköğretim yapan bir kesimin ders kitabı olarak kullanı-

Yönetimler Batınileri izletmek için casuslar kullanıyorlar, kimlerin bu yoldan olduğunu anlamaya çalışıyorlar, yakaladıklarını da acımadan öldürüyorlardı. Çok sıkı izlenen ve şiddetle cezalandırılan Batınilerin karşılaştıkları kıyımları Siyasetname'de izlemek olanaklı. Selçuklulardan önce kurulan Gazneliler devletinin en büyük sultanı olan Mahmud, Kirman Valisine yazdığı mektupta şunları anlatıyor :

«Benim maksadım Irak'a gelip vilâyeti almak değildir. Hindistan'da hergün ortaya çıkan orijinal olaylar mevcut olduğundan, onlarla meşgul oluyordum. Irak'ta yaşayan Müslümanların çoğu bana mektup göndererek, Deylemlilerin halka açıktan açığa pek çok zulüm yaptıklarını yazdılar. Nerede güzel bir kadın, temiz bir çocuk görseler onları zorla götürüp, fesat çıkarıyorlar. Onlarla kadınlar gibi birlikte yaşıyorlar. Resulullah'ın (r.a.) dostlarına açıktan lânet okuyorlar. Hz. Aişe (r.a.) hakkında çok kötü sözler söylüyorlar. Mukataa'lardan 2 veya 3 defa vergi alıyorlar. Velhasıl istediklerini yapıyorlar. Hepsi, nikahlı dokuz karısı olan Mecduddevle denilen oranın padişahını Şehinşah ilân etmeye karar vermişler. Şehirlerde ve nahiyelerde Rafizilik mezhebini açıkça methediyorlar. Yaratıcı'nın var olmadığı, hakkında açıkça sohbet ediyorlar. Namaz, oruç, zekat ve hacın tamamını inkâr etmektedirler. Mukatta sahipleri bunları böyle şeylerden men edemedikleri gibi zulümlerinin önünü de alamıyorlar.

«Ben de bu haberin doğruluğu anlaşılınca, bu mühim işi Hindistan'a gazaya tercih ettim. Irak'a yönelerek, hepsi Hanefi mezhebinden, temiz inanlı,

lan eserlerinde yineliyorlar. Yazarların Ortaçağ'daki resmi şeriat bilginlerinin görüşlerini, hem de en aşırı kesiminin düşmanlık yansıtın görüşlerini dile getirdiği bu iki değerlendirme, günümüzde sosyal bilimlerin neresinde olduğumuzu göstermesi bakımından öğreticidir...

dinlerine sadık Türk askerlerini Deylemiler, Rafiziler ve Batıniler üzerine gönderdim. Neticede köklerini yer yüzünden kazıdılar. Bir kısmını kılıçtan geçirdiler, kimisini hapsettiler, bir kısmını da zincire vurup esir ettiler. Bir kısmı da dünyanın şurasında burasında avâre oldular. Horasan ulemasını hepsini Haneфи veya Şafiî yapmaları için görevlendirdim. Bu her iki toplum da Rafizi, Harici ve Batınilerin düşmanı ve Türkler'in tabiatına uygundurlar. Hepsinin Rafizi olduğunu anladığım, işleri güçleri Türkler arasında karışıklık çıkarmak olan Iraklı kâtiplerin, ellerine kalem almalarını yasakladım. Allah (c.c.) ın yardımıyla çok kısa zamanda Irak ülkesini onlardan temizledim. Belki Allah beni, kötülük yapanları yeryüzünden kaldırayım, doğruları koruyayım, adaletle yer yüzünü imar edeyim diye yaratarak insanlara emir tayin etmiştir².

Yerel yöneticiler de sultanların doğrultusunda davranıp Batınileri şiddetle izliyorlar ve öldürtüyorlardı. Batınılere yakınlık gösteren Hcrasan Emiri Nazım bin Ahmedi'yi tahtan indirerek yerine geçen oğlu Nuh şunları söylüyor :

«Babam doğru yoldan saptığı için cezasını bulacak. Aranızdaki birlik babamın ilk tahta çıktığı gün gibi olmalı. Gaza ve kâfir de burada, kalkın Maverâünnehir çok karıştı gaza edelim. Karmati mezhebinde olanların hepsini öldürerek, gazi olalım. Yüzümüzü ak ederek, Karmatilerin mal ve mülklerinin cümlesi sizindir, gidip alalım. Mecliste olan bütün mallar babamın malı olduğu için hepsini size verdim. Hazine de kalanları da yarın size vereceğim. Bu mühim işten kurtulduktan sonra, yüzü kâfirle gazaya koyalım. Hemen bu an Muhammed Karmati'yi getirmenizi istiyorum. Onun da, babamın meclis arkadaşlarının da şimdi başlarını vurduracağım.»

2) Siyasetname, s. 98 vd...

Hemen gidip Muhammed Nahşebi'yi ele geçirip, getirdiler ve başını kopardılar. Hasan Melik, Ebu Mansur Cegani, Eş'ab gibi Batını olan diğer bir kaç emiri de katlettiler. Aynı anda şehre dağılarak onlardan kimi buldularsa öldürdüler. Daha o gün ordu ile Ceyhun'dan geçip, Mevrud'a giderek ilk iş Sudabe'nin oğlunu tutup, idam etmek ondan sonra Batınilerden kimi bulursa öldürmek üzere bir emir gönderdi. Onlara hata ile Müslümanlara zarar getirmemelerini de tembih etti. Sonra yedi gün yedi gece Buhara ve nahiyelerinde Batını mezhebinden kimi buldularsa öldürüp mallarını yağma ettiler. Bu sefer Horasan ve Maverünnehir'de onlardan tek kişi bırakmadılar. Bu mezhep Horasan ve Irak'ta kendini pek gizleyemedi.;

Aynı kaynaktan yapılan şu alıntı da Karmatilerin başına gelenleri açıklıyor :

«Bir taraftan Ebu'l Hasan, diğer taraftan Veşmir şehre girip ne kadar Karmati buldularsa öldürdüler. Böylece Horasan ve Irak'ta tek Karmati ve Batını kalmadı. Mezhebin kökünü öyle bir kazıdılar ki kimse çıkıp onlardan tek kişi gösteremez»⁴.

Burada ayrıntısına giremeyeceğimiz sindirme ve korkutma, ezme ve yok etme hareketlerine karşın bu akım yine de ortadan silinememiştir. Türklerin geniş topluluklar biçiminde İslamiyete geçtikleri dönemde, önlerinde yalnız seçenek olarak ehl-i sünnet değil Batınilğin ve Şiiliğin de bulunuyor olması, daha din değiştirme aşamasında alt kesimlerle yönetim arasında zıtlaşmanın doğmasına neden olmuştur. Bu zıtlaşmayı artıran etkilerin başında Türklerin geliş yolunun da büyük önemi vardır!

Anadolu'ya gelen alt kesimlerin büyük bölümü Batını inançların etkisinde kalmıştır. Selçuklular döne-

3) A.g.e. 298.

4) A.g.e. 302.

minde Anadolu'ya gelenlerin, özellikle kırsal kesimdeki göçebelerin tümü Batını idi. Bunlar 1240 yılında Baba İlyas'ın manevi önderliği altında ve Baba İshak'ın kumandasında ayaklandılar. Hacı Bektaş'ın da bu ayaklanmada bulunduğu ve yenilgiden sonra bir takım kuvvetlerle Sulucakara hüyük dolaylarına çekildiği sanılıyor.

Aşık Paşazâde kendi soy zincirini açıklarken, bize diğer kaynaklarca desteklenen önemli ipuçları verir :

«Ben ki fakir Derviş Ahmed Aşıkım. İbn Şeyh Yahya, ibn Şeyh Süleyman ve ibn Bali Sultan ül-âli Aşık Paşa'yım. Ve ibn mürşid ül afak Muhlis Paşa'yım ve ibn kutbüldevran Baba İlyas halifetül Seyyid Ebülvefa tacülarifin nurullah-ı kabiruhum. Fakir dahi kuşe-i feragatta teslim-i rıza, genc-i fenada sabr hırkasın giyüb oturmuştum...»⁵.

Seyyid Ebülvefa'nın yetiştirmesi Baba İlyas şöyle tanıtılıyor Şakaik'te*.

«Baba İlyas Acem Rahmetullahı teala

Amasya'da oturuyordu. Büyük insanlardan birisi olup keramet sahibi olduğu duyulunca birçok insan ona bağlandı. Dervişleri 'Babalı' demekle ünlendi. Sultan Giyaseddin bin Sultan Alaeddin, bu topluluğun ayaklanacağı olasılığını düşünerek sufilerini katli-i am eyledi. Kendi de çok zaman geçmedi kullarının elinde öldü, soyları bitti gitti.

Şeyh Muhlis Baba, Yunanda altı ay padişah olduktan sonra, Baba İlyas'ın sufilerinden Nureddin adlı sufinin «Karaman» adlı beş yaşında bir oğlunu Yunan tahtına çıkardı.»⁶.

5) **Aşık Paşazâde**, s. 1.

6) **Şakaik-i Numaniyye**, çev. basma, s. 23.

*) Taşköprüzâde, burada Babalı ayaklanmasından söz etmek yerine onların katliama uğradığını söylemekle yetiniyor. Bunda Derviş Ahmet (Aşık Paşazâde) ile olan tanışıklıklarının payı olmalı... Ayrıca, Baba İlyas'a verdiği «Acem» sıfatı da milliyetle değil de ülke ile ilgili olsa gerek...

Babalılar ayaklanmasının bastırılmasından sonra Batını yığınların eylemleri durmamıştır. Salt düşünsel sloganlarla kitleleri yeterince yanlarına alamayan Batını önderleri soysallığa da önem vermişler ve Güney Türkmenleri ile sıkı bir işbirliğine girmişlerdir. Güneydeki en büyük kütlenin beyini padişah yerinde görmek isteyen Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Baba (Muhlis Paşa) Karaman Bey'i Yunan tahtına çıkardı. O sıralarda, Konya, Larende, Alanya, Ermenek hatta Ak-saray, Niğde ve Kayseri Yunan vilayeti diye biliniyordu. Karaman Bey'in adından dolayı zamanla burası Karaman sahası diye adlandırılmıştır. Karaman bölgesinde kentler Selçukluların, kırlar da Karaman Türkmenlerinin denetiminde kalmıştır.

Karamanoğulları'nın beylikleşme süreci sırasında Anadolu Moğolların işgali altındaydı. Selçuklu sultanları Moğollarla işbirliği yaparak yine başta kalmışlardı. Anadolu'da korkunç bir kıtlık, açlık, yoksulluk ve zulüm hüküm sürüyordu. Bir lokma ekmek için evlat babayı, baba evladı boğazlar duruma gelmiş, vergisini ödemeyen insanlar hayvanlar gibi kağınlara koşulmaya başlanmışlar, çocuklar bir öğün yemek parasına satılır dıruma gelmişlerdi. Selçuklu-Moğol işbirliği Anadolu'yu parçalamış, yöneticiler başta kalabilmek için her türlü yöntemi kullanmışlardır.

Bu tutum, Anadolu insanını iki ana öbeğe ayırmıştı. Kentlerle bunların çevresindeki yerleşikler Selçuklu sultanlığı ile işbirliğine gidiyor, iyi geçiniyorlardı. Kırsal kesimde bulunanların, özellikle de göçebelerin oluşturduğu ikinci öbek ise Babaların ve Karamanlı beylerin önderliğinde Moğol-Selçuklu işbirliğine karşı çete savaşları veriyorlar, bu savaşlar giderek ordu savaşı biçimine dönüşüyordu. Bu iki anlayıştan birincisi, Sultanların kişiliğinde somutlaşan baş eğmeci ve işbirlikçi anlayış, diğeri ise Türk halkının yaşamından gelen özgürlükçü ve isyancı anlayıştı. Selçuklular, Moğollar tarafından işgalle gelen zulümlerini kolaylaştır-

mak için bir araç olarak kullanmışlardır. Halbuki Karaman Türkmenleri, «Tatarı şehre sokmaktansa ölmek yeğdir...» diyerek Moğollarla sürekli döğüşmüşlerdir. Anadclu'daki Moğol egemenliğinin yıkılmasında Karamanoğullarının yiğitliğinin ve özverisinin büyük katkısı olmuştur.

Karaman Bey'in yerine geçen oğlu Mehmet Bey gözüpek ve bilinçli bir insandı. Moğollarla savaşımı ölünceye dek bırakmadı. Hatta ayağı çarıklı, kırmızı börklü, sırtı heybeli Türkmenlerin başında Konya'ya girdi. Tahta Selçuklu şehzadesi Cimri'yi çıkardı. Bir de önemli ferman yayınladı (1276). Ülkedeki kargaşa ve haksızlığın son bulması için ulusal birliğin sağlanmasını amaçlayan fermanın bir maddesi de artık evlerde ve çadırlarda, içeride ve dışarıda, sarayda, devlet dairelerinde, yazışmalarda Türkçe'den başka bir dilin kullanılmasını yasaklıyordu. Yunus Emre, bu anlayışı yaşama geçiren en büyük destekleyicilerden birisidir*.

*) Yunus Emre'yi Mevlevi gösterebilmek için gerek «Yunus Emre ve Tasavvuf» gerekse, «Yunus Emre Risalat al Nushiyya ve DİVAN» adlı yapıtlarında kendi sergilediği kanıtları inkar eden Abdalbaki Gölpınarlı (Bak : Yunus Emre, Altın Kitap Yay.) Yunus Emre'nin kişiliğinin ve yerinin belirlenmesinde en büyük etmen olan bu kanıtı dikkate almayarak duygularını öne geçirmiştir sanıyoruz. Çünkü, o dönemde Mevlevilerin Türkçe söylemediklerini, hele Yunus gibi söylemediklerini; söyleyenlerin ise Batını meşrep olduklarını kendileri çok iyi bilmekteydiler. Yunus Karamanlı da olsa, Eskişehirli de olsa kesin olarak sarayın karşısında ve halkın yanındadır. Ve gerçek bir Batınidir. Yaşamı oldukça aydınlanmış olmasına karşın, bu konuda hiçbir belgemiz olmasa bile onun Batını olduğunu şiirleri açıkça ortaya koymaktadır. Zaten Alevi-Bektaşî kesimi de Yunus'u en eski zamanlardan beri kendi ozanları sayarak bunu doğrulamışlardır. Ebussuud Efendi'nin Yunus «nefes»leri konusunda verdiği fetva da (Oğlan Şeyh bölümüne bak...) onun Batını sayıldığının başka bir kanıtıdır.

Farsça konuşan ve yazan kesim yönetici ve işbirlikçi kesimdi. Tekkelerin halk üzerindeki yönlendirici gücünü gören Selçuklular, alt kesimlere onların düzeninde yaşayabilmek için Mevlevilik denilen tekkeyi oluşturdular. Sarayın içinde oluşturulan ve kentlilere hitab eden bu tekke, Moğollarla da tam bir uyum içine girdi.

Anadolu'nun Moğollarca kasıp kavrulduğu bir dönemde oluşan Mevlevilik başlıca iki görev üstlenmişti. O sıralarda güçlü bir merkezsel devletin bulunmaması yığınları devlet baskısından uzaklaştırmada ve bağımsızlaşmaya itmekte idi. Türk halkı Moğol yönetimini tanımamaktaydı. Mevlevilik, o an bulunmayan devlet otoritesinin yerine Tanrı otoritesini geçi-
rerek bu ezeli baskının unutulmamasını sağlamaya çalışmaktadır.

Kitleler, Moğollarla işbirliği içindeki Selçuklulara başkaldırmakta, Babaların peşinde isyan etmektedirler. Bu durum, Mevlevilerin işbirliği içinde oldukları Moğol-Selçuklu işbirliğini tehdit etmektedir. Öyleyse kitleleri Babaların peşinden kurtarmak, onları Tanrının peşine takmak gerekmektedir. Mevleviler bunun yarısını yapmaktadırlar...

Elbette Mevleviliğin bu çağırışı yapabilmesi için onların da resmi ideoloji konumundaki «sünnilik»in dışına uzanmaları zorunluluğunu getirmiştir. Bu zorunluk nedeniyle başlangıçta Mevlevilik iki başlı bir görünüm almıştır. Sarayın emrinde ama saraya karşı bir anlayış temsil etmek zorunluğu Mevleviliği de Şii giysiler altında ortaya çıkarmıştır. Mevlevi-Bektaşî kesiminin etkinliğine tepki olarak doğmasına karşın onlara da benzemeye çalışan Mevlevilik başlangıçta bu akımların çok etkisinde kaldı. Daha sonra bu çelişkili durum Mevlevilikte iki kolun ortaya çıkmasına neden oldu. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'e bağlı olan ve biçimsel tapınmayı öne geçiren kol ile coşkuyu ve bağımsızlığı savunan Şemsi kolu... Şemsi kol zamanla

bu tarikattan uzaklaştırıldı ve zühdi Valedi kol Məvlevilik olarak anılmaya başladı. Bu kol tam anlamıyla saray tarikatı oldu. Halkın sorunları ve Şii Batını öz Mevlevilikten dışlandı. Osmanlıların fetih döneminde Anadolu'da ortaya çıkan Alevi-Bektaşî isyanları nedeniyle Mevleviler iyice uzaklaştılar Şii etkilerden.

«Hâsılı Mevlevilik, 17. yüzyıldan itibaren adeta bir devlet müessesesidir. Zaman zaman vezirler, vakit vakit padişahlar bu müesseseye ehemmiyet vermede, onların nüfuzuna uyan tebaa, Mevleviliğe akmaktadır»⁷.

Fakat Mevlevilikle Bektaşîlik arasındaki ilişki öyle bıçak gibi de kesilip gitmemiştir. Özellikle kentlerde baskıdan kurtulmanın yollarını arayan Bektaşîler Mevlevi gibi görünmeye, düşüncelerini resmîyetin saygısını kazanan bu yolu kullanarak açıklama yöntemini kullanmaktaydılar. Devlet büyüklerinin Mevleviler için açtığı tekkelerden bazılarında yine şarap içildiği bilinmektedir*.

7) **Mevlana'dan Sonra Mevlevilik**, s. 248.

*) Mevleviliğin Alevilikten önemli ölçüde etkilendiği Mevlevi erkanından açıkça anlaşılmaktadır. Tarikat önderine «dede» denilmesi, başlangıçta törenlere kadınların da alınması, şarabın ve esrarın günah sayılmaması ile sema bu etkilenmelerden bazılarıdır.

Burada belirtmekte yarar var. Sema yalnız Mevlevi tarikatına ait bir uygulama değildir. Anadolu'da başka tarikatlarda da uygulanır. Sema'nın asıl uygulayıcıları ise Alevi-Bektaşîlerdir. Mevleviler, bunu Alevilerden almışlar, kendilerine uyarlamışlardır. Hatta başlangıçta şimdiki gibi kuralları da yoktu Mevlevi sema'nın. Kadınlar da katılabiliyorlardı. Kısacası şimdilerde Alevi-Bektaşîlerdeki semaha oldukça benziyordu. Zamanla sema Veleğî kol tarafından belli kalıplara, belli müziklere, belli hareketlere bağlandı. Kadın da dışlandı...

Sema olayı Osmanlı âlimlerini uzun süre uğraştıran bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Ebussuud Efendi daha sonra vereceğimiz fetvasında, «raksı» kesinlikle «kafirlik: Kü-

Osmanlıların kuruluşları sırasında karşı düşünce tarikat akımları biçiminde iyice belirginleşmiş, kitlelerin içine dal budak salmıştı.

für» sayarken «sema» konusunda âlimlerin çelişkili olduklarını belirterek görüş bildirmiyor. Halbuki Mevlevî semai da başlangıçta raks biçimindedir. (Mevlanadan Sonra Mevlevilik, s. 212).

Mevlevî semai, dinsel yapısı içinde daha da şematikleşip tapınmanın bir parçası olarak kalırken, halkın «semah» dediği Alevî semai giderek sivilleşti. Alevî semainın başlangıcı da dinsel nitelikliydi. Bu semain temelini oluşturduğunu sandığımız bir söylenceyi aktarmakta yarar var:

«Hz. Muhammed birgün «Ashab-ı Suffa'nın kapısına varmış. Onları ziyaret etmek için kapıyı çalmış. İçeriden «Kimsin» demişler. Hz. Muhammed, «Peygamberim» buyurmuş. İçeriden, «Var peygamberliğini ümmetine yap; bizim peygambere ihtiyacımız yok» denmiş. Hz. Peygamber geri dönüp giderken, Tanrı'dan tekrar kapıya varması emrini almış. Gene dönüp kapıyı çalmış. «Kimsin» denince «Resulüm» buyurmuş. Bu sefer de «Buraya rasul sığmaz» denmiş ve gene kapı açılmamış. Hz. Peygamber dönüp giderken Tanrı tekrar dönmesini buyurmuş. Bu sefer, «Kimsin» sorusuna «Seyyüdül kavm, hadimül fukarayım», yani toplumun ulusu, yoksulların hizmetçisiyim, demiş. Bunun üzerine kapıyı açmışlar. Hz. Peygamber içeriye girince bakmış ki 39 kişi var. Siz kimsiniz diye sormuş. Kırklarız, hepimizin gönlü birdir, birimiz neyse hepimiz odur, demişler. Hz. Peygamber, «Bu sözün isbatı gerek» buyurmuş. Hz. Ali de içlerindeymiş, fakat Hz. Peygamber tanıyamamış. Kırklar, «Birimizden kan akarsa kırkımızdan da akar» demişler ve Hz. Ali kolundaki damarı neşterle yarmış. Ondan kan akmaya başlayınca 38'inin kolundan da kan akmaya başlamış. Aynı zamanda tavandan da kan damlamaya koyulmuş. Hz. Peygamber bunu sorunca; birimiz dışarıda, bize yiyecek toplamaya çıktı, bu kan onun kolundan damlıyor, demişler. Hz. Ali'nin kolunu bağlamışlar, öbürlerinde akan kan da durmuş. Derken Selman gelmiş, bir tane üzüm getirmiş; bu bir tanecik üzümü kırklara paylaştırmasını dileyerek Hz. Muhammed'

Osmanlılar, kitlelerin zıtlaşmalarından doğan tepkileri iki alanda yumuşattılar :

a) Temel hedefin, Müslümanların birbirleri değil Hıristiyanlık dünyası olduğunu gösterip savaşçı unsurların hedefini değiştirdiler. Ayrıca savaşçı unsurları kendi örgütlenmeleri içine çekerek kullanma yolunu seçtiler.

b) Selçuklu yönetiminin yarattığı zıtlaşmanın eşitsizlikten kaynaklandığını doğrudan doğruya yaşadıkları için, Osmanlılar başlangıçta eşitlikçi davrandılar. Alt kesimlerle sıcak ilişkiler kurdular. Onların inanç ve yaşama biçimini zorlama yoluna gitmedikleri gibi bu inanç ve yaşama biçimlerini kendilerinin gelişimini hızlandıracak araçlar olarak değerlendirdiler.

Osmanlılar döneminde kırsal kesimde oluşan karşı düşünce, Batını kaynaktan çıkıp Babalılar eliyle yaşama geçirilen ideolojinin devamı olarak görülmektedir. Elbette zaman içinde bunun ilk görüntüsü değiş-

in önüne koymuş. Hz. Muhammed nasıl pay edeceğini düşünürken Cebrail cennetten tabak getirmiş ve ezmesini söylemiş. Muhammed üzümü ezmiş, suyla karıştırmış. Kırkların hepsi birer yudum içmiş; Hz. Muhammed de içmiş. Hepsi mest olup semaa kalkmışlar. Hz. Peygamber sema ederken başından sarığı çözümlüp yere düşmüş. Kırklar bu sarığı kırk parçaya bölüp bellerine bağlamışlar. Tennure, yani hizmet libası edinmişler.» (Bisati'nin **Manakabal Asrar Bahcatal Ahrar**'ından aktaran A. Gölpınarlı. Bak : Yunus Emre, **Risalat al Nushiyya ve DİVAN**, s. 272 vd..).

Bugün Alevi ayn-ı cemlerindeki «Kırklar Semahı» bu olaya dayandırılmakta ve bu durumu canlandırmak amacıyla, fakat kadınlı erkekli olarak «dinsel bir uygulama» biçiminde yapılmaktadır. Turnalar Semahı olarak repertuvarlara giren ve «Yine dertli dertli inliyorsun» sözleriyle başlayan müzik de Sivas dolaylarında Kırklar Semahı'nın müziği olarak işlevde bulunur.

miş, rengi, biçimi başkalaşmış fakat özü değişmemiştir. Bu düşünceler Alevilik-Bektaşilik içinde gelişip yayılmış, bunlara bağlı olarak kimi yerlerde Hurufi ve Kalenderi gibi topluluklar ortaya çıkmış ama bunlar zamanla Aleviler içinde eriyip gitmişlerdir. Kimi Şii tarikatlar da zamanla Sünni nitelik kazanmıştır. 16. yüzyılda Diyarbakirli İbrahim Gülşeni'nin kurduğu Gülşenilik böyledir. İbrahim Gülşeni ve yandaşlarının dinsiz sayılmaları ve sıkı baskı bu yolu Sünni ilkeler edinmeye zorlamıştır.

Osmanlı yönetiminin yoğun baskısı karşısında karşı düşüncedekiler geri çekilmek, gizlenmek zorunluğunu duymuşlardır. Bunun sonucunda da okul eğitimi ortadan kalkmış, örneğin; Alevi--Bektaşi kesimlerde geleneklere göre yaşamak sürüp gelmiştir. Bu yüzden kırlardaki karşı düşüncenin dile getirildiği yazılı eser bulmak çok zordur. Zaten bırakacakları her yazılı eserin suç kanıtı oluşturacağını bilen bu kesim, bilgiyi bellekten belleğe aktarma yolunu seçmiş; kitap olarak da canlı varlık (insan) kullanılmıştır. Bu yüzden de sözlü ürünler, geleneksel değerler Türkmenler ve Alevi-Bektaşiler arasında bugünlere değin ulaşabilmiştir.

Sık sık katliamlara uğrayan ve bu arada malları da yağmalanan bu kesimlerin servet biriktirmeleri ve bu serveti kullanarak eğitim kurumları oluşturmaları olanaksızdı. Bu yüzden eğitim öğretim işi de tarikat önderlerinin üstüne kalıyordu. Anlatmaya dayalı bir bilgilenmenin söz konusu olduğu bu kesimlerde söz ve şiir gelişmiş ama medreselerde verilen bilgiler hemen hemen hiç işlenmemiştir*.

*) Burada belirtmekte yarar var : Belgelerden anlaşılacağı gibi devlet kurumları karşısına yeni bir düşünce ile çıkan kesimlerin yalnız sözlü bilgilerle yetinemeyeceği bir gerçektir. Bu kesimin önderleri aynı zamanda tam anlamıyla dönemlerinin bilginleriydiler. Ehl-i sünnetin dini önderle-

Bu kesimlerden de önemli ölçüde okur yazar çıktığı bir gerçektir. Ve yine bol bol başvuru kitapları olduğu da anlaşılmaktadır. Bu kitaplar, Şii düşüncenin yüksek bir düzeye eriştiği İran'dan ve Güney'den getiriliyordu. Osmanlı din bilginlerinin savlarını çürütmeğe yönelik bilgiler içeren ve elbette halkı yönetimin karşısında olmaya iten bu kitaplar geçmiş dönemin ünlü âlimlerini ve varolan düşüncenin geniş boyutlarını Anadolu insanına tanıtıyordu. Bu nedendir ki Osmanlı yönetimi bu kitapları sıkı biçimde izletiyor, casuslar kullanarak bu tür zararlı (!) ve yasak neşriyatı ele geçirmeye uğraşıyordu. Bu konuda Ahmet Refik'in yayınladığı bir ferman bize ilginç bilgiler vermektedir. Ferman, memleketi dalalete düşürmek isteyenlerin Kızılbaş'tan (İran) 34 adet yeni Rafızî kitap getirdiklerini, bu durumu casus Kara Yakub'un bildirdiğini dile getiriyor. Bu kitapların ve kitapları taşıyanların gizlice ele geçirilmeleri de fermanla Çorum Beyi ve Orta Pare kadısından önemle isteniyor...

Avrupa'da kralların üstlendiği «Tanrı'yı temsil» olgusu sanılanın ve söylenenin aksine, Osmanlılarda görülmemiştir. Osmanlı padişahları, İslamiyette, hele Sünnilikte «güçlü, her yeri ve zamanı dolduran» biçiminde anlatılan Tanrıyı temsile kalkışmanın küfr sayılacağını, bu temsilin tasavvufta da bulunmadığını ve tevilinin de olanaksız olduğunu biliyorlardı. Kıscası Tanrı önünde onlar da basit birer kuldular. Bu durum Osmanlılarda koyu bir taassubun doğmasına neden oldu. Bu yüzden Osmanlı yönetiminin dinsel hoşgörü sahibi olduğunu sanmak yanılıdır. İslami-

ri ile girdikleri tartışmalarda üstün gelebilmek için kendilerini çok iyi yetiştirmek zorundaydılar. Bu nedenledir ki Alevi dedeleri ve Bektaşî çelebileri son zamanlara değin Mısır ve İran gibi ülkelere giderek eğitim görüyorlardı.

8) **Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik**, s. 35.

yetin kendisini doğuran ve doğrulayan kanıt olan «se-mavi dinler»i yasal sayması ve dindekilere yaşama hakkı vermesidir söz konusu olan... İslamiyet büyük ölçüde Musa ve İsa dinlerine ait kitapların üstünde, onların yenileştirilmesi ile oluşmuştur. O dinlere yaşam olanağı verilmemesi İslamiyetin kendi kendini yadsı-ması anlamına gelmekte idi. Kuran'ın hemen her suresi eski kitaplardaki olaylara atıfta bulunur. Kısaca-sı, İslamiyetin getirdiği bu zorunlu özgürlüğü Osman-ly'a mal etmek, onunla sınırlamak olguları çarpıtmak-tır...

İslamiyetin padişahları bile sıradanlaştıran gücü diğer insanları tam bir kısıka alıyordu. Devlet örgü-tüne uygun olarak merkezsel bir yapılanma içinde olan dinsel yönetim, dinsel düzenin padişahı şeyhülislamın kişiliğinde kırsal alanları da rahatça denetliyordu. Bu yüzden, daha önce vurguladığımız gibi Osmanlılarda karşı düşünce «dinsel kalıplar içinde» ortaya çıkıyor-du. Tarikatlarda yaşama geçirilen karşı düşünce kısaca şöyle özetleniyordu : Şeriat, tarikat, marifet, haki-kat...

Şeriat, dinin dış yüzüne, görünür ve bilinen anla-mına verilen addır. Bu dinin biçimini dile getirir. Ta-rikat ise dinin dışından içine girmenin yoludur. Yani gerçek dine ulaşmanın kapısı bu aşamadır... Marifet, tarikata giren insanın araştırmasını sürdürüp kendi-sini ve tanrıyı tanımasıdır. Hakikat ise dinin iç yüzü, bütün bu aşamaların özüdür. Bu aşamaya gelenlere «veli» denir. Marifete, hele hele hakikata ulaşmak her insanın harcı değildir. Bu yüzden tarikat kitlesel aşı-mayı, marifet ve hakikat ise bireysel aşamaları kap-sar.

Ehl-i şer inancına göre dinin temel uygulamaları olan namaz, oruç, zekat ve hac gibi zorunluluklar, ta-rikatçılar tarafından biçim olarak değerlendirilir ve İslamiyete girişi, dinin başlangıcını ifade eder. Bun-lara göre tarikat Tanrı'ya ulaşmada şeriattan bir mer-

hale daha ileridedir ve bu kapıdan geçilmeden de oraya ulaşma olanağı yoktur. Gerek sünnilerce, gerekse tarikatçılarca «gerçeğe ulaşma» denildiğinde «tanrıya ulaşma» ifade edilmektedir. Gerçeğe varmada tarikatçılar kendilerini sünnilerden üstün görürler. Oruç, namaz, zekat gibi biçimsel zorunluluklardan kendilerini sıyrılmış sayarlar. Onların abdestleri alınmış, namazları kılınmıştır. Fakat, bu durum oruç ve namazın inkârı demek değildir. Bu durumu bilmeyenler ya da yanlış yorumlayanlar, tarikatçıları ya dinsiz, ya da İslam dışı topluluklar olarak değerlendirmişlerdir. Tarikatçılar ise bu suçlamadan asla çekinmemişler, suçlayıcıları «ham ve kaba sofu»lar olarak nitelemişlerdir...

Yunus Emre, «Hakikatin kâfiri, şerin evliyasıdır» derken gerçekte yukarıda anlattıklarımızı özetlemektedir. Ona göre gerçek ibadet, insanı kâfir durumunda bile gösterebilir. Ya da davranışları nedeniyle kâfir sayılanlar (Örneğin Hallac gibi...) gerçek ibadeti yapan ve şeren de veli sayılmaları gereken insanlardır.

Şeriattaki bir yaratan (Tanrı) bir de yaratılan (bütün varlıklar) inancının aslında gizli bir ikilik, tanrıya ortak koşma olduğunu savunan tarikatçılar; gerçek küfrün böyle düşünmek ve buna göre davranmak (tapınmak) olduğunu söylerler. Giderek şeriatın söylediği küfrün küfr olmadığını, asıl küfrün şeriatın önerdiği biçimler olduğunu savunurlar.

Tarikat olgusunu en geniş ölçekte temsil eden Alevi-Bektaşî düşüncesi dinsel kalıplar içerisinde ortaya çıktığından, zamanla bu kesimde de bir ruhbanlar tabakası doğdu. Başlangıçta siyasal görevle yükümlü olan bu tabaka, devletin baskısı ve hareketin edilgenleşmesi sonucu siyasal yükümlülüğü dinsel yükümlülükle değiştirdi. Babaların devamı olan dedeler, kırsal kesimde zamanla Alevi-Bektaşî karşı düşüncesini, ehl-i sünnetten farklı, fakat yine onun gibi din-

sel kurallar toplamı bir durağan kalıp durumuna getirdiler.

Yoldan gelenlerle soydan gelenler arasında da bir takım uygulamayı ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Hacı Bektaş soyundan geldiklerini savunan Çelebiler, bu akımın özünü 18. yüzyıldan itibaren daha da boşaltarak onu kuru kurallar derecesine indirgemişlerdir. Zaten yoksul olan bu kesimden topladıkları mal ve para ile zenginleşen dedeler ve çelebiler, zamanla kutsallık elbisesi giyerek siyasal sorumluluk üstlenmekten kaçınmışlardır. Kurtuluşu ise, birgün ortaya çıkacağını telkin ettikleri Mehdi (12. imam) sırtına yüklemişler, şiirle, öykülerle bunu sürekli işlemişlerdir.

Küfür ve zulm ile dolmuş dünyayı düzeltmek üzere geleceği, sapıklığın ve zulmün sembolü Decal'i öldüreceği, böylece dünyaya yepyeni bir düzen getireceğini söyleyen Mehdi'ye bütün İslamiyet inanır. Ehl-i sünnet inançtakiler Mehdi olarak daha çok İsa Peygamberi görmek eğilimindedirler. Şii ve Batıniler ise söz konusu Mehdi'nin 12. İmam olan Mehdi (868-939) olduğunu söylerler. Yaşadığı dönemde Abbasilerin baskısı yüzünden gizlenmiş olan İmam Mehdi'nin bu dönemine «küçük gizleniş» adı verilir. Bundan sonraki dönem olarak ise «büyük gizleniş»in geldiğine inanan bu kesim insanları Mehdi'nin ahır zamanda dünyaya gelip âleme nizam vereceğine inanırlar. Bu yüzden ki yönetimlere başkaldıran önderlerin hemen hepsi eğer soysal olarak kendilerine güçlü bir geçmiş bulamamışlarsa Mehdi olduklarını söylemişlerdir. Mehdi olgusunun varolan düzene karşı tepkiyi dile getirdiğini bilen yönetimler de Mehdileri acımasızca tepeleme yoluna gitmişlerdir.

Bu konuda aşağıda ayrıntılı ve ilginç bir örnek sunuyoruz :

Sakarya Şeyhi'nin İsyanı

İlgın Kasabasına varılınca* Eskişehir Kadısı Ordu-yı Hümayuna geldi ve Sakarya Şeyhi'nin durumunu padişaha sundu. Anlattığına göre, Sakarya Irmağı kıyısında oturan bir şeyh ölünce, yerine müritlerinden Alaeddin geçti. Fakat, müritlerden Ahmet adlı birisi, birkaç dervişi daha kendine uydurdu. Bazı anlamsız önerilerle kendisinin Mehdi olduğuna bunları inandırdı. Giderek bütün dervişleri etkisi altına aldı. Bunlar, «Bizimle aynı anlayışta değil, uyuşmuyor...» diyerek şeyhlerini öldürdüler. Posta da böylece adı geçen Ahmet oturdu. Ahmet, bundan sonra, «Ahir zamanda ortaya çıkacak Mehdi benim...» diyerek isyan amacıyla hazırlığa başladı. Bu kasabada bulunan «İdraksiz Türkler» bu bozguncu dinsize mürit oldular. Tam bir inançla, içtenlikle Şeyh Ahmet'e bağlandılar ve onun yolunda ölmeyi cana minnet bildiler. Şeyhin dervişleri ve sevenleri gitgide çoğaldı. Şeyh Ahmet, Eskişehir Kadısı ile dine ilişkin bazı konularda tartışmaya girerek mücadeleye başladı. Birgün 70-80 müridini, yeni umuduyla kente yolladı. Onlar da gelip, «Bizim bu kent halkı ile davamız vardır...» diye bozgunculuğa başladılar. Eskişehirli de toplandı ve «Davanız nedir?...» diyerek Kadıya gittiler. Dervişler bunun üzerine halt etmeye başlayıp halkı, kendi yanlarına gelmeye ve isyana çağırdılar. Halk ise, «Bunlar delirmiş...» diyerek dervişleri kovmaya kalkıştı. Konuşma ve tartışma döğüşmeye dönüştü. Oradaki dervişler kentlileri bozdular. Bu arada, dervişlerden 7-8 kişi ve kent halkından da birkaç kişi ara yerde can verdi.

*) Dördüncü Murat'ın Bağdat üzerine harekete geçtiği 1638 yılında meydana gelen bu olayı Naima'dan (Basma, C. III, s. 317 vd..) aldık. Yalnız konunun birinci bölümü ile ikinci bölümü arasında bazı çelişkiler var ki okurların dikkatinden kaçmayacaktır...

Eskişehir Kadısı, bu fesadı anlatıp anılan dervişlerin yok edilmeleri gerektiğini eğer ihmal olunursa büyük kargaşa çıkacağını bildirdi. Bunun üzerine Silahdar Paşa Kethüdası Çiftelerli Osman Ağa, Şeyh Ahmet'in eski yandaşlarından olduğundan bu bastırma işiyle görevlendirildi. Yanına da dört beylerbeyi ve 1500 asker katıldı...

Bu sırada Karaman Beylerbeyi bir alay askerle padişahı karşılamaya geldi. Ordu da Konya'ya doğru yola çıktı. Konya yakınında padişahı Bayram Paşa karşıladı. Kente girildi. Padişah burada yeni atamalar yaptı. Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'ya Bolu sancağı, Kör Şaban Paşa'ya Yenişehir sancağı verildi. Anadolu Eyaleti Mısır'dan alınan Hüseyin Paşa'ya verildi. Mısır ise Semih Mehmet Paşa'ya verilmişti.

Konya'ya gelinirken reaya yolda padişaha Bolu Beyi Abdi Paşa ve Yenişehir Beyi Şemsi Paşazade'den yakındıklarından Konya'ya varılınca ikisi de öldürüldü.

Sakarya Şeyhi'nin Öldürülmesi

Sakarya Şeyhi'nin yaptıkları padişahın kulağına daha önce gitmişti. Bunun üzerine Anadolu Beylerbeyi Vardar Ali Paşa şeyhi yok etmekle görevlendirildi. Mehdilik iddiasındaki şeyh ise, üzerine ordu geldiğini duyunca hazırlığa girişti. Sakarya, Kocaeli ve Mudurnu'daki tüfekli «İdraksiz Türkler»den yedi, sekiz bin kişilik bir kuvvet topladı. Bunlar karşı koymak üzere padişah askerleri üzerine yürüdüler. Büyük bir savaş patladı Tırhala Beyi Hasan Paşa, Karahisar Beyi ve daha pekçok insan öldü. Ali Paşa bozguna uğradı. Padişah bu yenilgiye çok kızdı...

Hem oralı olup bölgeyi tanıması, hem de şeyhin eski yandaşlarından olması nedeniyle bu belanın yok edilmesi görevi Çiftelerli Osman Ağa'ya verildi. Os-

man Ağa'nın yanında üç bin Saruca ve Sekbanı vardı. Ayrıca çok bol asker katılarak ordusu güçlendirildi. Şeyhin üzerine yollandı.

Osman Ağa savaşmak yerine, önce bu ayrılıkçı Mehdi'ye haber yolladı. Tatlı bir hile ile onu kandırdı. Şeyhin bu gafletinden yararlanarak bir gece bulunduğu dağlık kesimde baskın yaparak Şeyh Ahmet'i ele geçirerek bağladı. Dervişlerin bulunduğu köyü temelden yakıp yıktı.

Ele geçirilen 12 adamıyla birlikte şeyhi Konya'da padişahın önüne getirdiler. Padişah bu ayrılıkçı Mehdi'ye öfkeyle bağardı : «Bak bakalım! Sen, Hazret-i İsa'yım dermişsin... Gerçek midir?»

Bu soru üzerine Şeyh Ahmet, «Haşa... Ben ümmet-i Muhammettenim ve Hazret-i İsa'yı bekleyenlerdenim...» dedi. Padişah şeyhin öldürülmesini buyurdu. Çünkü bunun yandaşları şeyhe silah kâr etmediği düşüncesindeymiş.

Şeyhin göğsünden ve omuzlarından ince ince derisini yüzdüler, parmaklarını da mafsalsal mafsalsal kestiler. Fakat, Şeyh Ahmet bu arada bir kez bile «Of!..» demedi. Hatta Şeyh Ahmet, Cellat Kara Ali'ye seslenerek, «Acele etme cellat ağa, evme...» deyip asla boyun eğmeyeceğini ve işkenceyi önemsemediğini gösterdi. İzleyenleri de kendisine hayran bıraktı. Başında büyük bir imame ve sarık olduğu halde, bir eşeğe çırılçıplak bindirilen şeyhi ordu içinde dolaştırıp ibret olsun diye gösterdiler. Sonra da burnunu, kulaklarını, ellerini ve ayaklarını kestiler. Ordunun içine bıraktılar. Bu durumda can verdi...

Bu konuda Nakşibendiyye'den Diyarbakir'de oturan Rumiye Şeyhi'nin başına gelenler de öğreticidir. Osmanlı yönetiminin sünni özellikli bu tarikat liderini de öldürtmesi merkezi yönetimin saltanatı korumak için yapmayacağı hiçbir şey olmadığını göstermesi bakımından önemlidir*.

*) Naima'dan (C. III, s. 364 vd...) özetledik..

Diyarbakir'de oturan ve halk arasında Rumiye Şeyhi olarak bilinen Şeyh Mahmut, aslen Tebriz yakınındaki Rumiye'dendi. Tebriz ve Revan'dan Erzurum ve Musul'a değin bütün Kürdistan halkı, zengini ve yoksuluyla ona bağlıydı. Halk adağını, sadakasını, zekat ve hediyesini onun tekkesine bağışlıyordu. Sultan Murad'la birlikte Revan seferine de katılmış ve onun takdirini kazanmıştı. Halk ona öyle bağlıydı ki yeminini bile «Azizin başı için» diyerek onun üzerine ederdi. Sultan Murad, Bağdat dönüşünde bu şeyhi de katlettirdi... Bu konuda iki neden üzerinde duruluyor. Birincisi şu : Küçük Ahmet Paşa'nın soyunu kurutmak istediği Maanoğlu'nun erkek giysilerine giren kızı kaçarak bu şeyhin yanına gelir. Şeyhe, ilm-i kimyaya vakıf olduğunu, gümüşü altın yaptığını söyleyip bu konuda deney de yaparak onu kendine inandırır. Bunun imal ettiği altını şeyh Sultan Murad'a hediye götürür. Sultan Murad, savaşa gider. Diyarbakir'de bıraktığı adamı, erzak ve mühimmat parasını yer. Şeyhin adamından altın yapmasını ister. İmal edilenlerin de gerçek altınlar olmadığını görünce durumu padişaha bildirir. Padişah da şeyhe kızarak onun boğulmasını bu yurur...

İkinci ve en çok üzerinde durulan neden de şudur: Şeyhe bütün Kürdistan ve İran'ın büyük bölümü bağlıydı. Kırk binden fazla müridi vardı. Bunlar mallarını ve canlarını şeyh için seve seve veriyorlardı. Şeyhin ünü dünyayı tutmuş, Anadolu ve Irak'tan da sayısız yandaş kazanmıştı. Onun bu denli ün kazanması, hakkında bir takım suçlamaların ortaya atılmasına neden oldu. Şeyhin bu denli bol ve etkili yandaş edinmesi onun saltanatı ele geçirme hazırlığının bir göstergesi sayıldı. «Geçmişte, tasavvuf yoluyla halkı kandırıp sü-luk ve irşat gerekçesiyle zengini ve yoksulu başına toplayan birçok insanın, tarikatı devlete; şeyliği hükümet ve saltanata çevirmek istedikleri görülmüştü. İran' da Safaviler de aynı yolla ortaya çıkmıştı. Pekçok ki-

şinin şeyhlikten padişahlığa çıktığını tarih yazar. Bu yakında isyan eden Sakarya Şeyhinin hali ders alınacak bir örnektir.» diyerek padişahı etkilediler. Ayrıca, «Bunun durumu Sakarya Şeyhi'ninkine de benzemez. Bütün Kürdistan ve Acemistan şeyhin mürididir. Siz başkente döndüğünüzde isyan ederse bunu bastırma olanağı bulunmaz. Elde olanak varken bu belayı şimdiden yok etmek gerek...» dediler. Bu istek padişaha uygun görüldü. Ayrıca kimyacı kadın nedeniyle şeyhe kızgındı. Yine padişaha, «Şeyhin kimyaya itina ve rağbeti var. Bu durum, ondaki mal ve dünya isteklerinin bir göstergesidir.» dediler. Padişah da Asesbaşı ve mübaşirlerle birlikte Cellat Kara Ali'yi göndererek şeyhi boğdurttu. Tekkede ve evinde yapılan aramada ise ne harp aletleri ne de para bulunabildi. Bu durum da onun hakkında söylenenlerin iftira olduğunu gösterdi.

Hedef, Âl-i Osman'ın tacını ve tahtını korumaktır. Dünya işleri buna göre planlandığı gibi din işleri de dünya işlerinin bu doğrultuda tıkır tıkır işlemesi görevini yüklenmiştir. Osmanlı başkentindeki devlet adamları gibi din adamları da temel görevlerinin bu olduğu bilinci içinde çalışıyorlardı.

Kırsal kesimde karşı düşüncenin edilgin kanadını ise, derebeylerin özerkleşme istekleri oluşturur. Merkezsel devlet yapısının yarattığı ekonomik denetim, kırsal kesimdeki yöneticileri, soylular kesimini devletin bir memuru durumuna indirgiyordu. Bu kesim daha rahat hareket etmek ve ekonomik bölüşümde daha fazla paya el koyabilmek için özerkleşmek istiyordu. Bunların örgütledikleri isyanlar, her kesimden köylüyü ve göçebeyi içine alıyordu. Fakat amacı çok dar ve kitlelerin ihtiyacıyla bağıntılı olmadığından başarıya da ulaşamıyordu. Devlet iki yüzyıl boyunca bunlarla uğraştı ve sonunda derebeylerine boyun eğerek 19. yüzyılın başında onlarla bir anlaşma imzaladı.

Siyasal içerikli olmadığından, bu isyanlar, bastı-

rıldıktan sonra fazla şiddetle izlenmiyordu. İsyan askerî güçler tarafından bastırılınca, suçluların cezalandırılması başka olaylar yaratabilir izlenimi verirse, cezadan vazgeçiliyordu. Aşağıdaki örnek bu bakımdan öğreticidir. Devlet, isyan liderlerini, ayaklandıkları için değil de, daha çok resmi görüşe ters düşen görüşler savundukları için yargılamakta, bu nedenden ceza vermek istemektedir. Düşünce temeline dayanmayan her olayda isyancılarla anlaşmaya hazır olan devlet, bu uğurda kendi memurunu bile harcamaktadır.

Yalancı Mehdi'nin Ortaya Çıkması ve Ortadan Kaldırılması

«Musul Beylerbeyi Hacı Pirlioğlu Pehlivan Ali Paşa tarafından padişah katına sunulduğu üzere, İmadiye bucağında Kürt âlimlerinden Şeyh Seyyid Abdullah tutkuya kapılarak «Oğlum Seyyid Mehmed, Mehdi'dir...» demiş ve başına bir alay Kürt toplamıştı. Bunların toplulukları durmadan büyüyordu. Bozgunculuk ve kargaşa çıkarma olasılığı belirmişti. Bunun üzerine Paşa, İmadiye yöneticisi ile birleşti. Anılan topluluğun üzerine vardı. Çetin savaşlar oldu. Sonunda Kürtler yenildi. Seyyid kaçtı ama paşanın adamları tarafından yakalandı. Oğlu Seyyid Mehmed ise, Diyarbakır Valisi Vezir Şeytan İbrahim Paşa tarafından saklandığı bir mağarada ele geçirildi. Baba ve oğulun padişah önüne çıkartılması için ferman da yayınlanmıştı.

Padişah Vize dolaylarında av ile uğraşırken Mehdi namını alan Seyyid Mehmed, padişah önüne yüz sürdürüldü. Durumunun ne olduğu sorulduğu zaman adı geçen kişi Mehdilik savını bütünüyle yadsıdı. Akılcıca ve uygun cevaplar ile özür diledi. Doğru yol tuttuğu için sultanın bağışını kazandı. Enderun delikanlılarından Hazine Odası Erleri'ne katılması için buyruk çıktı. Bu kişi 1675 yılında vebadan öldü.

Seyyid Mehmed'in babası Seyyid Şeyh Abdullah da bir ay sonra Zilhicce ayının ikinci perşembe günü getirilip Tunca ırmağı kıyısındaki İmadiye Köşkü'nde padişah katına yüz sürdü. Oraya Şeyhülislam Efendi ve Vani Efendi de çağrıldı. Padişah önünde adı geçen seyyid ile kimi zaman Kürtçe, kimi zaman Arapça tartışmalar yaptılar. Sözü edilen konuda bu kişinin haksızlığa uğradığını anladılar. Ayrıca âlim, günah-tan kaçınan, pir ve yaşlı olması nedeniyle padişah tarafında gönlünün hoş tutulması buyuruldu. Kendisine değerli bir elbise, mal, İstanbul'da yeterli bir görev ve bir tekke bağışlandı. Musul Valisi Ali Paşa ise, kızılarak görevinden alındı.»⁹

9) **Silahdar Tarihi**, c I. s. 434, 435.

3. Kentlerde Karşı Düşünce

Âlimler, Sanatçılar Arasında

Osmanlılarda merkezsiz devlet, hayatın her alanına «yukarıdan gönderme» yoluyla el atma pozisyonunda olduğu için, bağımsız çalışarak nesnel sonuçlara ulaşan âlimlerin ortaya çıkması engellenmiştir. Devlet için önemli olan geleceğin planlamasını yapmak değil, varolanı sürdürmektir. Osmanlılarda en büyük bilimsel çalışma, kitleleri ipnotize edecek biçimde üretilen resmi ideolojiye katkıda bulunmaktır. Üniversite düzeyinde olan okullarda çalışanlar, buraları bitirenler; olayları ve sözleri, ehl-i sünnet anlayışına göre açıklayabilmenin inceliklerini öğreniyorlardı. Temel amaç, dine ve devlete; dolayısıyla saltanata hizmetti.

15. yüzyıl sonlarına doğru metafizik ve 16. yüzyılda da coğrafya gibi bazı olgucu bilimlerde kıyrdanmaları görülmüştü. Fakat devlet kısa zamanda saltanata yarar getirmeyen bu bilim kollarına yüz vermemiş, matematikçiler din âlimlerinin yanında çok önemsiz kalmıştır. Sivil kesimden de bu bilim kolları-

nı destekleyen, bu alanda çalışanları koruyan kimse çıkmamıştır. Fatih döneminde akli ilimler nakli ilimlerin önüne geçirilmiş; fakat daha önce gördüğümüz gibi, Ebussuud Efendi'nin baskısıyla Kanuni bir fetva çıkarıp nakli ilimleri yeniden öne geçirmiştir. Bu yüzden, olgucu bilim dallarını seçenler giderek azalmışlar, ün ve para getiren dinsel ilimlere yönelmişlerdir.

Osmanlı yönetiminin tutumundan kaynaklanan ve egemen siyasal düşünce ile uyuşum gösteren bu tutum, Türkiye'nin geri kalmışlığının temel nedenlerinden biridir. Avrupa'nın ilerlemesi, ticaret yollarının değişmesi, Amerika'dan taşınan İspanyol altını vb... gibi dış nedenlerle açıklanmaya çalışılan geri kalmışlığımızın gerçek nedeni, Osmanlı yöneticilerinin düşüncesinden ve tutumundan kaynaklanmıştır.

Bilim, ehl-i sünnet anlayışına katkıda bulunmak olarak, saptanınca, Osmanlı âlimleri bu katkı için oldukça çaba göstermişler fakat bu sınırlılık ve koşulluluk onları hata yapmak korkusuna itmiştir. Osmanlı âlimleri yanlış yaparak gözden düşmemek için iki davranış geliştirmiştir :

a) Aktarmacılık: Osmanlı âlimi, kendi kişisel düşüncesini açıklamaktan son derece çekinir ve daha önceki bir din âliminin düşüncesini aktararak onun arkasına gizlenir. Böylece, yorumda yapabileceği bir hatadan kendisini korumuş olur*.

*) Karşı düşünce, aktarmacılıktan başka biçimde yararlanmıştır. Aktarmacılığın dokunulmazlığından yararlanarak, kendi düşüncesini açıklamak isteyen âlimler geçmişte kendisinin düşüncesine benzeyen bir düşünceyi açıklayan kişiden aktarma yapma yoluna giderlerdi. Yasal sorumluluktan kurtulmak için yeğlenen bu yol, resmî düşüncede olduğu gibi «karşı düşünce»de de özgün yaratışları engellemiştir.

«Nakl-i küfür, küfür değildir.»

Şeriat ehlince, söyleyen kişinin kâfir olduğuna hükmedi-

b) Tutuculuk: Eğer âlim özel bir durum gereği veya o konudaki bilgisinin sınırlılığı nedeniyle önceki âlimin arkasına gizlenemiyorsa verdiği kararda beçerebildiği ölçüde resmi, becerebildiği ölçüde katı olmaya çabalar.

Âlimler kesimi, devletin yönetim merkezinde toplandığı için, buradaki çıkarıcılık, kin, iftira ve ahlak düşüklüğünden etkileniyordu. 16. yüzyılda Lütü Paşa, «Müderresin ve ulema ve kadılar tafesi ekserisi birbirine hased üzeredir. Anların birbirinin hakkında söylediklerine inanmayub.....» diyerek bunu dile getiriyordu. 17. yüzyılın başında ise Koçi Bey, «Hâlâ tarık-ı ilm fevkalhadd mütegayyir olmuştur.» demekle bilimsel yozlaşmanın en üst düzeye vardığını dile getiriyor.

Âlimler, Osmanlı Sarayı ile iç içe sayılırlar. Osmanlı sarayı, binlerce insanı barındırıyordu. Bu sarayda zenci-beyaz yüzlerce oğlan, yüzlerce kız, yüzlerce köle ve hizmetçi, yüzlerce de yönetici bulunuyordu. Ahlaksal yapı tümenden bozulmuştu. Kadınlar ve erkekler arasında sevicilik olağan duruma gelmişti. Pağişahlar, bu bozuk ilişkilerin de pağişahlarıydılar.

Osmanlı başkentinde, Osmanoğulları adına çalısan binlerce kafa, binlerce göz, binlerce kulak kenti sıkı bir denetim altına almıştı. Osmanlı kent halkı, birbirini sıkı sıkıya izleyen, sıkı sıkıya denetleyen maki-nesel bir kütleye dönüşmüştü. Tek tip kafadan oluşun

lecek sözü, birisi şöyle dedi, yahut demiş diye söylemek, insanı kâfir etmez; bu bakımdan, küfrü icâb eden sözü, birisinden nakletmek küfür değildir. Oğlanlar şeyhi İbrâhim'in «Vahdete müteallak söz söylemek lâzım geldikte alâtariyk'innaki söyleyin; nakl-i küfr küfr olmaz mes'elesine binâen; tâ ki selâmet olasız» dediği «Sohbet-Nâme» de bildirilmektedir.

Atasözü olup kalan «Nakl-ı küfr.....» sözü tasavvuf ehli arasında yeri geldikçe söylenirdi.

(Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s. 245).

bu kütle farklılığa dayanamıyor, şiddetle tepki gösteriyordu. 18. yüzyıldan başlamak üzere İstanbul'da ortaya çıkan ayaklanmalarda bu tek tip kafaların önemli etkisi olmuştur.

Böyle bir ortamda, âlimlerden karşı düşünce üretmelerini beklemek elbette olanaksız görünmektedir. Bu kesimdeki değişik düşünceler, yönetici tabaka arasındaki çıkar çatışmasından ortaya çıkmıştır. Fakat bu farklılıkların oylumlu bir karşı düşünce biçimine dönüşmesine kentlerdeki denetim asla izin vermemiştir.

İleride görüleceği gibi, âlimler arasında çok ender olarak görülen düşünsel kıpırdanış şiddetle cezalandırılmıştır. Bu duruma örnek olarak Molla Lütü'nin başına gelenleri verebiliriz. Kabız'ın ve Nadağlı Abdurrahman'ın öldürülmeleri, Osmanlı âlimlerini iyice sindirmiştir.

Âlimler kesiminin içine, ozanları ve diğer yazarları, ayrıca devlet görevlilerini de katmak gerekir. Osmanlı düzeni içinde, ozanlar da âlimlerin yaptığına benzeyen bir görev yüklenmişlerdi. Divan şairi denilen bu kesim, Osmanlı feodalitesinin üstünlüğü, ayrıcalığı, ulaşılmazlığı ve bey oluşlarını dile getiren eserler üretiyorlardı. Sarayın, vezirlerin, diğer yöneticilerin ve zengin kişilerin koruması altında olan bu saray ozanları; koruyucularının çıkarlarını savunan bir memurdan başka şey değil idiler. Silahları da sözleriydi...

Divan şiiri, feodalitenin yüceliğini ve farklılığını göstermek için günlük yaşamın alabildiğince dışına çıkarken, başka bir alanda güncelliğin ve siyasetin ta içine girmek zorunda kalıyordu : Hicv...

Şiir, hicv biçimiyle kentlerde çok yaygınlaşmıştı. Vezirler ve diğer yöneticiler, siyasal rakiblerini yıpratmak ve küçük düşürmek için, ozanların yarattığı yergiyi silah olarak kullanıyorlardı.

Hayatî

«Mevlâna Ulvî'nin öğrencilerindedir. Ulvî, gençliği sona erip, hayat gülleri dağılıp, ömür dalı, zaman hadiselerinin sert rüzgârından incinmeye başlayıp, güçsüz bir ihtiyar ve kuvvetsiz düşünce, açık kasidelerini Hayatî ile dünyanın sığınağı olan dergâha gönderirdi. Devlet erkanı da makamı yüce padişaha arz eder, böylece Ulvî, caize yoluyla sultanın nimet ve ihsanından nasibini alıp sevinirdi. Hayatî devlet erkânına gidip gelirken Mahmut Paşa ile münasebet kurdu. O da Hayatî'de bir kabiliyet görerek kendi hizmetine aldı. Hoş tabiatlı, genç, şairleri latif, rindane, gazelleri temiz ve dertlidir.

(.....)

Tabiatı hezele yatkın ve zihnî çoğunluk bu yola kabiliyetli olduğundan, Mahmud Paşa bazı kimselere latife kasdıyla bazan inşa, bazan nazım üslubunda kötüleme şeklinde beyitler dedirtmiş. Hatta Tevarih-i Al-i Osman yazarı yazıcı Tursun'a da bir beyit demiş ve o beyitteki düşmanlık yüzünden katl ettirmişler. O beyit budur :

Kurşunun kıludur Yazıcı Tursun

Gerek tursun gerek ise otursun*.

'Yazıcı Dursun erkeklik organının kılıdır. İsterse orda dursun, isterse otursun'¹⁾

Hayatî'nin başına gelen bu olay zorlama bir durum sonucudur ve burada karşı düşünce aramak yanıltıcıdır. Tek tek kişilere yönelen eleştiriler, bireyselikle sınırlı olduklarından, niteliklerinden gelen bu du-

*) **Tezkire'nin** burada anılan çevirisinde beytin ikinci dizesi «Gerek tursun u gerek otursun» biçiminde verilmiş. Burada veznin tutmadığı açıkça görülüyor. Diğer yazma nüshalarla basma tezkiredeki biçime uyarak dizeyi yukarıdaki gibi verdik.

1) **Sehi Bey**, s. 131, 132.

rum, onların karşı düşünce olmasını engellemektedir. Feodal kesimle girdiği ilişkide, onlarla bütünleşmek yolunda hata yapanları ve bu yüzden başına bir takım olaylar gelenleri de karşı düşünce yandaşları içinde görmek yanlıştır. Aşağıda anlatılan olayda, Ahmed Paşa'nın sürgüne gidiş nedeni, onun karşı düşüncesinin cezalandırılışı değildir; tam tersine, sarayla bütünleşme yolunda fazla ileri gitmesidir. Sınıf değiştirmenin baş döndürücü temposu âlim ve sanatçılar arasında böyle aşırılıklar yaratmıştır. Kendisinde, sultanın tattığı zevkleri tatma hakkı gören Ahmet Paşa'da, yine de bir farklılığın filizlendiği söylenebilir. Ama bu farklılık toplumsal sorumluluktan uzak, bireysel niteliklidir. Zaten gittiği sürgün yerinden sultana durmadan şiirler yollamış, «kerem», «medet» diyerek başışlanmayı dilemiştir.

Olay, Osmanlı devletinin en düzenli, işlerin en iyi olduğu bir dönemde, sarayın içyüzüne ve padişahların yaşamına ışık tutması bakımından da ilginçtir.

Ahmed Paşa

«Aslen Edirnelidir. Fikirde ve ferâsette kılı kırk yararcasına dikkatli olduğu için kapı halkı arasında «Sipahi Müftüsü» adıyla tanınırdı. Merhum Sultan Murad'ın kazaskeri olan Mevlana Veliyyüddin'in oğludur. Peygamber soyundan olup, zâhirî ilimleri elde etmiş, fen sahibi, faziletli ve gönül ehliydi. Merhum Sultan Mehmed'e hoca olmuş, padişah ondan marifet ve bir çok fazilet elde etmiştir. Hocası iken bunun temiz anlayışını ve yanılmayan görüşünü tespit eden padişah, Ahmed Paşa'yı kendisine vezir yaptı. Paşa, sâde yüzlü, sevimli, gençler sohbetinden hoşlanıp zevk aldığından hiç evlenmeyerek ömrünü yalnızlık ile geçirdi.

Rivâyet ederler ki; Sultan Mehmed'e vezir olduğu yerde, padişahın hususî haremine mahrem olan sevgi-

lilerden birine âşık oldu. Durumu fark eden padişah, bu hali imtihan etmek için ipeğe misk sarıp gizler gibi oğlanın zülfünü külah içinde saklar. Oğlan yine önceki üslûp üzere hizmetinde iken Ahmed Paşa'nın gözü an-sızın ona düşmüş. Oğlanın zülfünü göremeyince he-men bu beyti orada demiş :

**Zülfin gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz
Kesmiş veli zünnarını dahi müselman olmamış**

(O put gibi güzel, saçını saklamış ama kâfirliği he-nüz elden bırakmamış. Belindeki papaz kuşağını kes-miş fakat henüz Müslüman olmamış.)

Sultan Mehmed durumu etraflıca anlayıp şüphe-sini giderince Ahmed Paşa'yı öldürmek istedi. Sonun-da «Bana bir harf öğretenin kölesi olurum» sözünün anlamını iyice düşünüp hocalık hakkını zayi eylemedi. Öldürmekten vazgeçerek oğlanı Ahmed Paşa'ya ver-di. Lakin vezirlikten uzaklaştırarak Bursa'da Muradi-ye tevliyetine gönderdi. Bu beyti tevliyetinde iken söy-ledi. Padişahın kulağına gidince de merhameten ve şefkaten affedildi ve bu beyt sayesinde tevliyetten kurtuldu.

**Cihana cud idersin her cihetten
Halas it ben kulını tevliyetden**

(Her yönden dünyaya cömertlik ediyorsun. Bu ku-lunu da tevliyet hizmetinden kurtar.)

Sultan Mehmed vefat ettiğinde Bursa Sancağında bulunuyordu. Merhum Sultan Bayezid tahta geçince onu gözettiler ve kendisine çok yardımlarda bulundu. Bursa sancağında vefat etti. Mezarı Bursa'dadır.

Fasih ve belîğ şâirdir. Bunun şiirinde olan selâset ve letâfet hiçbir şâirin şiirinde yoktur. Özellikle kasi-delerindeki tatlılık, güzellik ve sağlamlık o mertebede-dir ki Türk dilinde ondan fazlasını yapmak mümkün

değildir. Kısacası bu iş bu kadar olur. Şiirdeki mevkiinin yüceliğinden ve güzel söyleyişinden dolayı «nazmın sultanı» lakabıyla anılır. Divanı müretteb ve şiirleri halk arasında meşhurdur»².

Tezkiretüş Şuara'da Kınalızade Hasan Çelebi bu olayı özetle şöyle anlatır :

«Ahmed Paşa veziriazam iken bazı çekemezler, «İçoğlanlardan birisine aşık olmuştur» diye onu padişah II. Mehmet'e gammazladılar. Padişah da Ahmed Paşa'yı denemek için onu oğlanla birlikte hamama koydu. Yalnız oğlanın perçemini de kestirdi. Ahmed Paşa hamamda o İsa yaradılışlı sevgilisinin şerbetini içip sunduğu aşkın badesinden mest olup kendinden geçince hemen orada doğaçtan şu beyti söylemiş:

**«Zülfün gidermiş ol sanem kâfirliğin kcmaz henüz
Zünnarını kesmiş veli dahi Müselman olmamış...»**

Padişah bu söylentinin doğru olduğunu anlayınca çok kızar ve katlettirmek için Paşa'yı tutuklatır. Durumun kötülüğünü anlayan Ahmet Paşa suçunu kabullenerek «kerem» redifli bir kasideyle padişahтан af diler. Bağışlanırsa da Bursa'ya sürgüne gönderilir.» (s. 135-136)...

Hasan Çelebi bu konuda bir de alıntı yapar: «Ahmet Paşa'nın, padişahın hizmetindekilerle ilişkisi olduğu söylentisi çıkınca II. Mehmet bir kanıt istedi. Durumu padişaha iletenerler, «Siz oğlanın perçemini külahi içine gizletin; Ahmed Paşa bu duruma tepkisini bir şiirle dışa vuracaktır...» dediler. Gerçekten de oğlanın perçemini göremeyen Paşa hemen şunu söylemiş:

**«Aç dilavizi çıkar habs-i külâhtan
Kim zulüm elin uzattı, kati fitneleri var.»**

2) Sehi Bey, s. 54-55.

Osmanlı sarayı ve yönetici kesimi cinsel yönden hiçbir kurala bağlı kalmazken ve Türk toplumunun geçmişteki yaşama biçimine, aile yapısına ters düşen her türlü sefihliği yaşamlarının bir parçası yaparken; ileride görüleceği gibi, karşı düşünceden olanları ah-laksızlık, cinsel günahkârlık (fısk ü fücür) ile suçla-mışlardır.

Bu suçlama, o kişilerin idamına giden yolun baş-langıcıydı. Fakat «ehl-i sünnet» inançtakilere bu suç-lama yöneltilmemiştir. Onlar bu suçtan arınmış ka-bul edilmişler, ama üst düzey yöneticileri eleştirildi-ğinde sertçe cezalandırılmışlardır. Tek tip aydın, tek tip kafa yaratma yolunda her türlü engel ezilmiştir.

Bu konuda Figânî'nin başına gelen ilginçtir.

Figânî

«İsmi Ramazan, doğum yeri Trabzon'dur. Tabib Şah Mehmed'in öğrencisidir. Tabiatının lutfu ve zihni-nin istikameti iyi, kabiliyetli gençti. Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri Macar askerini kırıp, kralın taht merkezi olan Budin şehri ve bütün Macaristan Osman-lı topraklarına katıldığı zaman bazı eski Macar kral-larının tunçtan yapılmış heykelleri Budin kalesinde saklı bulunmuş. İbrahim Paşa bu heykelleri oradan getirip, halk seyr etsin diye At Meydanındaki bir di-reğin üzerine koydurmuş. Nazik kişilerden birisi bu durumu hıv edene bir beyit söylemiş. Bazı muarızları da bu beyti Figânî dedi diye gammazlamışlar. Hiçbir şeyden haberi olmayan Figânî, bunun üzerine yakala-nıp idam ettirilmiştir. Söz konusu beyit şudur :

'Yer yüzüne iki İbrahim geldi. Biri putları kırdı.
(Hz. İbrahim), diğeri dikti. (Vezir İbrahim Paşa),".

3) **Sehi Bey**, s. 217.

Kentlerde giderek daha edilgen, daha tutucu bir düşüncenin egemen olması, kırdan gelen insanların yoğunlaşmalarıyla at başı yürür. Ekonomik yapının bozuk, üretimin düşük ve güvensiz olduğu kırlardan kentlere yönelen insan akını bir türlü önlenemiyordu. Osmanlıların ekonomik siyaseti, insanları kırlara bağlayacak öğelerden yoksundu. Üretim araçlarını devlet denetliyor, paylaşımı da yine üreticinin zararına olacak biçimde düzenliyordu. Çiftçilerin elinde mal birikemiyor, vatandaş bir gün sonrasını bile güvenli göremiyordu. Bugün Avrupa ülkelerine yönelen işçi akını gibi, Osmanlılar döneminde de kentlere akın vardı. Bu akını çok sert önlemler bile önleyemiyordu. Nüfusu artan kentlerde her türlü ahlak düşüklüğü almış yürümüştü. Sapık cinsel ilişkiler güpegündüz işleniyordu. Halk, Osmanlı sarayını sokağa taşıyor, biraz varlıklı olanlar da evlerini saray gibi düzenleyerek burada saray ilişkilerini egemen kılmaya çaba gösteriyordu. Kapıkullarının ve yeniçerilerin durumu kırdan gelenlerden daha iyi değildi. Rüşvet, hile, yalan dolan, üçkağıtçılık, özellikle de dalkavukluk günlük yaşamın bir parçası durumuna girmişti. İnsanlar, çıkarları uğruna her türlü alçalışa boyun eğiyorlardı. Bu kargaşa içinde herkes, istemeyerek de olsa, şu veya bu nedenle bu olumsuz davranışlara baş vuruyor; insanlığın erdemlerinin yerini ağır ağır kokuşmuşluk alıyordu*.

Bu durum yanı sıra, biraz daha içe kapanmayı, biraz daha tutucu olmayı getiriyordu. Vatandaş, her

* Yeniceri Ağası olmasına karşın, bu ocağı disipline edip masrafı kısarak devlete 10 bin (başka bir ifadeyle de 20 bin) kese akça gelir sağlayan Eğinli Mehmet Ağa'nın görevden alınarak dünyevi garaz ile katledilmesi üzerine (1691) halk arasındaki «Din ü devlete dürüstlük ile hizmet edene ikram olunmak lazım iken, katlediler.» yargısının pekiştiğinden Defterdar Sarı Mehmet Paşa **Zübdetül Vekâyat** (Olayların Özü)'da acı acı yakınır (s. 108).

değişikliğe, böyle olumsuz sonuçlar yaratabilecek gözüyle bakarak şiddetle karşı çıkıyordu. Rahat ve zengin bir yaşamın olduğu kentlerde ikide bir kargaşa çıkmasının nedeni, varolanı korumak kaygısından kaynaklanan psikolojik itidir...

Osmanlı yönetimi bu karışıklıklardan pek rahatsız değildir. Ancak işbaşındaki kadronun can korkusu vardır. Çünkü ayaklanmaların hedefi hiçbir zaman iktidar olmamış; kişilere yönelen bireysel kin yönlendirmiştir başkaldırcıları... Bu durum da zamanla gelenekleşmiş, toplumsal davranışlarımıza bu özellik damgasını vurmuştur. Bireycilik ya da tepkinin bireylere yöneltilmesi...

Yönetim geleneği de buna uygundur. Devlet, bu çok çeşitli kütleyi yönetebilmek için genelde uzlaşmacı bir siyaset izlemek zorundaydı. Kırlardaki isyanların kentlere sıçramasını önlemek için, daha önce de gördüğümüz gibi, isyancıların dine aykırı davrandıkları halka yayılırdı. Her şerden bir hayır çıkarma konusunda Osmanlı yönetimi üstün bir beceri kazanmıştır... Kırları bölerek denetleyen bu yönetim, kentlerdeki karşı hareketleri ise saltanattan bir kesimin denetimine vererek yine kendisi için kullanma becerisini göstermiştir.

Zaten 17. yüzyıldan sonra Osmanlı başkentinde resmiyete karşı yeni bir şey savunacak âlim ya da sanatçının çıktığı da gözlenemiyor. Kentlerde zamanla oluşan sıkı özdenetim, farklılıkların tümünü, değişikliklerin hepsini yutuyor, karanlıklara gömüyor.

Osmanlı başkentinde 18. ve 19. yüzyıllarda da bir takım sanatçıların ya da âlimlerin sürgün edildiklerini, kimilerinin de öldürüldüklerini biliyoruz. Fakat bunlar düşünsel olayların değil, sıradan suçların karşılıklarıdır.

Osmanlılar döneminde, bu kesimde tek tek görülen karşı düşünce yandaşları «zındık ve ilhad» ve «fısk ve fücur» suçlamasıyla, kısacası dinsizlik ve ah-

laksızlık suçlamasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Fakat, bu kesimde de karşı düşünce, Osmanlı yargıçlarının söyledikleri gibi gerçekten de dinsizlik düzleminde ortaya çıkmış değildir. Dinin resmi yorumuna tepki olan fakat dini içeren bir anlayıştır suçlanan... En ileri durumunu Nadajlı Abdurrahman'da gördüğümüz karşı düşünce, bundan sonra düşüşe geçecek ve resmiyetin içinde kaybolup gidecektir.

Belgeler bölümünde sunulacak örneklerin de göstereceği gibi âlimler ve sanatçılar arasında, kendi konularına uygun, boyutlu, sağlam, gelişmiş bir karşı düşüncenin varlığından söz etmek olanağına sahip değiliz... Fakat, medreseler de dahil hemen hemen her yerde, Osmanlılığın karşısında olan kendiliğindenci bir karşı düşüncenin yaşadığını da anlıyoruz. Devletin bu düşünceden çok tedirgin olduğunu, onu temel hedef seçtiğini, her konuda gösterdiği hoşgörüyü bu konuda asla göstermediğini, Hıristiyanlara ve Yahudilere tanınan özgürlüklerin karşı düşünce yandaşlarına tanınmadığını da yine belgeler bize göstermektedir.

Esnaf ve Zanaatçılar Arasında Karşı Düşünce

Osmanlılarda esnaf ve zanaatçıları örgütleyen loncalar, kuruluş dönemlerinde Şii etkileri ağırlıkla taşıyorlardı. Fakat zamanla devletin resmi ideolojisine uygun olarak bu kurumlar görünüşlerini değiştirmişlerdir. Zamanla dışını ehl-i sünnet anlayışına uyduran esnaf ve zanaatçılar arasında bazı kesimler Şii-Batını özlerini saklamasını bilmişlerdir. Bu kesim içinde en dikkat çekenler Hamzavi Melamileridir. Bunlar, 16. yy. ın başından itibaren esnaf ve zanaatçılar arasında oldukça yandaş bulmuşlardır. Bunların görüşlerini benimseyenler arasında çeşitli devlet memurları, hatta vezirler bile bulunmaktadır.

Batını bir özü bulunmasına karşın bunu ehl-i sünnet kuralları ile gizleyen, fakat Kuran'ı ve dinsel kuralları ehl-i sünnetten farklı yorumlayan bu kesim, oldukça aydın insanlardan oluşuyordu. İçlerinden yetenekli ozanlar, becerikli yazıcılar çıkmıştır. Yer yer Bayrami, yer yer Bektaşî tarikatından etkilenen bu Melamet yandaşları, resmi tekkelerin yaptığı gibi, kentlerdeki vakıflardan geçinmek yerine doğrudan doğruya çalışarak geçimlerini sağlamayı erdem sayarlardı. Belgeler bölümünde görüleceği gibi bunlar arasında çalışmayan insan yoktur. Dericilik, terzilik, elbiseçilik, yüncülük, tüccarlık, kasaplık, dokumacılık, demircilik, nakliyecilik vb... işlerle uğraşırlardı. Kırsal kesime açılan kanatları ise tarım alanlarında doğrudan doğruya çalışarak yiyeceklerini kendileri kazanırlardı. Gerçi bunlar alt kesim insanları oldukları için çalışmaktan başka seçenekleri yoktu. Fakat, bu tarikatın önderlerinin de, kendisine bağlı binlerce insan varken çalışmayı yeğlemeleri ana felsefelerinin çalışmak olduğunu gösterir.

«Bunlar tarikat erbâbının tekke, esmâ ile sülük, evrad, husûsî kisve ve kendilerine âit âyinlerle, törelerle halktan ve diğer tarikatlerden uzaklaşmış, vakıfla geçim esaslarını kabul etmemiş, tasavvuf ehlinden ayrılmışlardır. Vahdeti, bir zevk, bir şühûd ve tahakkuk olarak kabul etmişler, her zaman bir kişiyi muktedâ tanıyıp ona bağlılıkla, aşk ve cezbe ile yol alınacağını, tarikatın, şeriatle hakikat arasında bir berzah olduğu kanâatini gütmüşlerdir. Tarikatlere, bu inançla «Turuku berzahîyye» demişler, geçim hususunda da çalışmayı esas tutmuşlardır»⁴.

Yalnız, karşı düşünceye asla ödün vermeyen Osmanlı yönetimi, Bayrami Melamilerini (Hamzaviler) çok sıkı bir denetime almıştır. Bu yolun önderlerinden

4) **Şarkiyat Mecmuası**, VIII, 1972, A. Gölpınarlı, «Niyazi-i Mısri» s. 220.

üçü asılmış, birçoğu da canını kurtarmak için gizlenmek zorunda kalmıştır*.

- *) Hamzavilere ve Bektaşilere yapılan zulüm, atasözleri ve deyimler yaratılmasına neden olmuştur. Aşağıda hem bu konuda, hem de karşı düşüncenin nasıl şiddetle kovuşturulduğunu gösteren örnekler görülecek.

«Allah padişahın ayağından özengiye çıkarmaya»

Ehlibeyt taraftarı ve Şia mezhebinden olan, yahut bu mezhebe mütemâyil bulunan «vahdet-i vücud»da aşırı inanç güden tarikat ehline, bilhassa Alevilerle Beyrâmi Melâmilerine (Hamzavilere). Osmanoğullarının İran'la siyasi rekabetleri ve Ehli Sünnetin ileri gidenleriyle padişaha, menfaat yüzünden bağlananları, adeta imha hareketleri tertiplemişler, zaman-zaman toplu bir halde ve her vakit ileri gelenlerini, çeşitli isnatlarla öldürmüşlerdir; aleyhlerine fetvâlar çıkartmışlardır. Bu yüzden Bektaşilerin gülbanklerine, «Allah erenler, Şeytan şerrinden. Sultan şerrinden koruya» cümlesi girdiği gibi «Allah padişahın ayağından özengiye çıkarmaya» sözü de. Hamzaviler arasında bir atasözü olarak söylenegelmiştir ki bu sözle, kâfirle savaş kastedilmektedir.

Oğlanlarşeyhi İbrahim (1065 H. 1655), «Sohbet-Nâme»de, Bayramî Melâmilerinden Pir Aliyy-i Aksarayı'nın (945 H. 1538), «Ey zât-ı pâk, padişahın ayağın özengiden çıkarma ve vükelây-ı saltanat olanların ellerini, başlarını kaşımaya mecâl verme, tâ ehl-i Hak huzur ve rahatta olup kendi âlemlerinde olanlar» diye dua ettiğini söyler (Bizdeki nüsha s. 27).

Atasözü olarak söylenen bu söz, belki Pir Ali'nin bu sözünden, bu duasından meydana gelmiş, belki de Pir Ali, atasözü olarak söylenegelen bu sözü, bir sohbet esnasında dile getirmiştir.»

«Bî ser-ü pâ

Elsiz, ayaksız anlamına farscadır. Bayramî Melâmileri, Hacı Bayram'dan pek az sonra, hükümet tarafından hoş görülmemiş, devleti yıkmak istediklerine inanılmış, haklarında pek sıkı bir yoketme siyaseti güdülmeye başlamış, bilhassa Hamza Bâli'nin (969 H. 1561) şehid edilmesinden sonra Hamzaviler de denen bu tâife, bu suretle birçok şe-

Bayrami tarikatının önderlerinden Ali İdris'in başına gelenleri izlemek bu bakımdan öğretici olacaktır. Yine, Gazanfer Dede denilen başka bir Bayrami Melamisi de dinsizlikle suçlanmış ve yargılanmıştır. Karşı düşünceyi anlamak için, yalnız idam edilenleri değil kovuşturulanları da irdelemek gereklidir... Bu yüzden

hid vermiş olduğundan, mezar taşlarını, başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yaptırmaya başlamışlardır ki bu çeşit taşlara, «Melâmi Taşı», yahut «Bi ser-ü pâ» derler. Aynı zamanda bu taşlar, Hamzevilerin başsız, elsiz, ayaksız olduklarını, yâni canlarından geçtiklerini, tümünden kendilerini Hakk'a teslim ettiklerini bildirir.»

«Bu meydanda nice başlar kesilir, hiç soran olmaz
Meydandan maksat, dünyadır, erenler meydanıdır. Seyyid Nizâmeddin'in oğlu olup «Seyyid Seyfullah, Seyfullâh, Seyfi, Nizâmoğlu» mahlaslarını kullanan Seyyid Seyfullâh'ın: (1010 H. 1601).

**Bu aşk bir balr-i ummandır, buna lıadd-ü kenâr olmaz;
Delilim sırrı Kur'an'dır, bunu bilende âr olmaz**

matlaıyla başlayan ve bu ilk beyti, âruzun «mefâilün, mefâilün, mefâilün, mefâilün» veznine uymakla beraber heceyle yazılmış bulunan bir şiirindeki:

**Kıyamazsan baş-u câna, irak dur girme meydâna,
Bu meydanda nice başlar kesilür, hiç sorar olmaz**

beytinin ikinci mısraıdır. Erenler yolunda, bazı kere câhil yobazların, söylenen sözlerin, yapılan hareketlerin Şeriata uymadığı hakkındaki hükümleriyle, çok defa Ehlibeyt sevgisi dolayısıyla verdikleri fetvalar yüzünden birçok kişilerin candan, baştan olduklarını, bu bakımdan, erenler meydanında, nice başların kesildiğini bildiren bir sözdür ve bilhassa Melâmet erleri ve onları yollarını tutanlar tarafından söylenegelmiştir; yalnız ikinci mısra'daki «sorar» sözü «soran» tarzında değiştirilmiştir»

(Tasavvuftan Dilimize Geçen... s. 22-62-65).

söz konusu kişilerle ilgili iki belgeyi, olduğu gibi vermekte yarar görüyoruz :

«Şeyh Ali İdris

Rumeli'de, Tırhala dolayında oturan iyi insanlardan birisinin oğludur. Büyük amcası Vezirazam Rüstem Paşa'nın terzibaşısı olduğundan Ali İdris'i korumasına almış ve eğitimini üstlenmişti. Ali İdris de terzilik sanatını öğrenmeyi erek edinmişti. 955 (1548) yılında yapılan Elkas seferinde, Sultan Süleyman'la birlikte Ali İdris de bulunuyordu. Ankara'ya vardıklarında dönemin büyük ve ünlü şeyhlerinden Bayramiyye tarikatının başı olan Hüsam Efendi'yi görmeye gitmişti. Hüsam Efendi'nin söyleşilerine katılmayı başarmıştı. Şeyh Hüsameddin bu yetenekli ve bilgili kişinin, terzibaşının yeğeni olduğunu anlayınca onu kendi yandaşları arasına aldı. Amacına kavuşan Ali'ye de, terzilik yakıştırmısından dolayı «İdris» lakabını koydu...

Ali İdris daha sonra İstanbul'a geldi. Altmış sene Bayramiyye tarikatına başkanlık yaptı, yandaşlarını eğitti. 1024 (1615) yılında can gibi gözden yitip İdris' in temiz ruhu en yüksek cennete yollandı.

**«Ruh-ı revan göklere irdi hüma gibi
Kaldı hadid-i hakda, bir iki üstühvan.»**

Ok Meydanı'nda, Tersane'ye bakan tepe üzerinde gömülüdür.

Andığımız bu aziz, büyük tanrısal çekimle tanınmıştı. Güvenilir, bilinmezliğin gizlerini taşıyan, en değerli varlıkların güvenle bırakılabileceği, bilim hayranı bir insandı. Varlığı gizlilik içinde gizliken ünü bütün varlıkların kulaklarında çınlıyordu. Zamanın seçkinlerinden, dönemin az bulunur insanlarından birisiydi.

Sultan Selim Çarşısı bölgesinde, Mehmed Ağa Camiine yakın bir yerde oturuyordu. Mahallesinde

Hacı Ali Bey diye ünlenmişti. Birkaç kez Hacca gitmiş ve Yemen'e de varmıştı.

İlk sıralar ticaret yoluyla Belgrad'a, Filibe'ye, Sofya'ya, Edirne'ye ve Gelibolu'ya sürekli gidip gelmiş, çok bol mal sahibi olmuştu. Daha sonra bu ticaret işini hizmetçileri yürütmeye başlamış, kendisi bir köşeye çekilmişti.

Ali İdris hakkında halk iki bölüğe ayrılmıştır. Kimileri onu suçlu ve günahkar görür, kimileri de keramet sahibi olduğunu söyler. İstanbul'un büyük şeyhlerinden Sivasi Efendi ve Tercüman Şeyhi Ömer Efendi camilerde uzun süre Ali İdris'in dinsizlik ve sapıklığından söz etmişlerdi. Bunun üzerine padişah da «Mutlaka bulunarak hakkından gelinsin!...» diyerek bir ölüm fermanı yayınlamıştı. Fakat aranıp taranmasına karşın Ali İdris'in izine rastlanamadı.

Bir gün Ömer Efendi, inancına ve aklına güvendiği mahallesindeki insanlardan Hacı Ali Bey adlı kişiyi çağırarak söyleşmek istedi. Konuşma sırasında derinden derine iç çekerek uzun uzun anlatıyordu : «Kentimizde öyle büyük bir fitne ortaya çıktı ki hiçbir yolla önü alınamıyor. Bunun sonu nereye varır bilemiyoruz. Bu konuda sizden de öğüt almak istiyoruz...»

Ali Bey : «Acaba bu nasıl bir fitnedir ki yok edilmesine çalışıldığı halde bu sözler halk tarafından benimsenmektedir?» dedi. Bunun üzerine Ömer Efendi uzun uzun anlatmaya başladı :

«İdris denilen sapık, gınahta ve dinsizlikte eşi bulunmayan, tutuklanmadan öldürülmesi gereken, küfrü sonsuz, garip, yok edilmesi gereken bir kişi ortaya çıktı. Bu adam binlerce Müslümanı yoldan çıkarmış, başına kendi düşüncesinde insanlar toplamıştır. Uzun süredir bir damla kanını içmek için yarıp tutuşuyoruz. Fakat bir türlü yakalanmıyor. Eğer yandaşlarından birisi yakalanarak işkence edilmezse bu kişinin ortaya çıkacağını sanmıyorum...»

Ali Bey karşılık olarak şunları söyledi :

«Hiç siz bu adamı gördünüz mü? Dediğiniz şeyleri sizin önünüzde benimseyerek söyledi mi? Yahut da herhangi bir yolla onun dinsel bilgisi konusunda size bir haber geldi mi?»

Ömer efendi bu soruların tümüne «Hayır!» diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ali Efendi :

«Çünkü siz konuyu bilmiyorsunuz. Bir Müslüman hakkında bu ölçüde iftira ve yalan söylemekten çekinmiyor musunuz?» dedi. Bunun üzerine Ömer Efendi söylediklerine bin pişman oldu ve kızgınlıkla ağzından çıkanlar nedeniyle tövbe etti. Bu durumu gören Ali Efendi gizlilik perdesini kaldırarak :

«İşte İdris dedikleri kişi benim. İsmim Ali ve lakabım İdris'tir. Beni nasıl bilirsiniz?...» deyince, Ömer Efendi af dilemeye ve ağlamaya başladı.

«Ben sizi dindar, haramdan kaçınan, bilgisi yüksek, dağ gibi büyük pirim ve azizim yerinde görürüm.» dedi.

Ali İdris de :

«Şimdi yine öyle bilin...» diyerek konuşmayı bitirdi.

Şimdilerde Sahn Medresesi öğretmenlerinden olan Şeyh Sinan Efendizade Mustafa Efendi bana şöyle bir olay aktardı :

«Bu görevimden önceydi. Bir ara Kassam Kâtibi olmuşum. Bir gün, bizim mahalleden bir adam Kassam Mahkemesine gelerek :

«Bölgemizde bir adam öldü. Kendisinin mirasının yazılmasını istiyoruz.» diyerek kassamdan bir katib istedi. Aynı bölgeden olduğum için yargıç efendi beni görevlendirdi.

Ben, o adam ile mahalleye geldim. Kapısı her zaman kapalı ve sahibi bilinmeyen bir eve girdik. Girdiğim evin bir mahalle ölçüsünde geniş olduğunu ve içeride sayılamayacak kadar çok adam olduğunu gördüm. Bu insanların çoğunluğu vezir, âyan, âlim,

divanın büyüklerinden oluşuyordu. Bozuk bir yüzle hizmet ediyorlardı. Miras olarak kalan malın ucu bucağı yoktu. Hizmetçi kızların ve genç kölelerin sayısı ise bir mahalle halkından fazlaydı.

Bir haftadan fazla çalışmama karşın mirasın ana hatlarını bile yazamamıştım. Sonunda, her cinsi olduğu gibi tahmin ederek yazdım. Ticaret mallarını oda oda saptadım. Ayrıca elli altmıştan fazla köle azat yazısı yazmak zorunda kaldım. Bu malların kimin olduğunu sorduğumda, 'İdris Efendi'nin mirasıdır...' dediler...»

Mustafa Efendi bu olayı anlattıktan sonra :

«Yaşamı boyunca onunla aynı yerde oturduğumuz halde bu garib insanı bir kez bile görmemiştim...» diyerek hayretini dile getirmişti...

Gerçekten de Ali İdris Efendi, burada görüldüğü ölçüde gizliliğe önem veren bir büyük keramet sahibiydi, Ben, bu kişinin durumunu araştırdım. Gerçekten de onda doğruluk ve iyiye yöneltiliştin başka şey göremedim. Onun söyleşisine katılan dostları «Cuylar çün irdiler daryaya hamuş oldılar.» diyerek onda dindarlıktan başka şey olmadığını söylerler. Başka şey söyleyenler kendisini bilmez, bilenler ise söylemez»⁵⁾.

«Şeyh Gazanfer Dede

İlk önceleri dericilik ile uğraşırken daha sonra bu işi bırakmış ve Bayramiyye tarikatının şeyhlerinden Vizeli Alaaddin Efendi'nin yoluna girmiş, onun yanında yetişip vekili olarak şeyh öldükten sonra yerine geçmişti. Bayramilerin şeyhi olarak uzun süre oturduğu postta yandaşlarını aydınlatmış ve 974 (1566) tarihinde ölmüştür. Şeyhinin bulunduğu zaviyenin güneyinde gömülüdür.

Gazanfer Dede, tanrısal coşku ve çekimle dolu, tanrısal aşk zincirinin ve sevgi ormanının erkek ars-

5) **Zeyl-i Şakaik**, s. 602 vd...

lanı iken sufi bilgilere ve gizliliklerin sırlarına ege-
men birisi idi.

Bir kez İstanbul'a getirilip soruşturmadan geçi-
rilmmişti. Bu konuda Veziriazam, Şeyhülislam Ebus-
suud Efendi'den düşüncesini sordu. Ebussuud Efen-
di aşağıda aynısını verdiğimiz mektubu karşılık ola-
rak gönderdi.

Ebussuud Efendi'nin cevabı :

«Şeyh Gazanfer adlı kimse hakkında söylenen
sözler, soruşturması sırasında dile getirilen sözler,
elde olan tutanaklar ve şikâyet yazıları çavuşlar yo-
luyla gönderilerek, Gazanfer Dede adlı kişinin inan-
cının nasıl olduğu bizden sorulmuş bulunuyor. Din-
sel ilme göre zekât, helal ve haram hakkında adı ge-
çen kişiye yüklenen sözler doğrudan doğruya sap-
tanmışsa veya daha önce ortaya çıkmışsa dinsizliği
ve sapıklığı gerçekleşmiş olur. Bu davranış asla be-
nimsenemez ve mutlaka öldürülmesi gerekir.

Fakat deftere yazılan ölçüdeki soruşturma eksik-
tir. «Halil ile Hatip hakkında söylediği sözler Sinan
Kadı'nın yönettiği toplantıda yüzüne söylenmiştir
ve tutanağa geçmiştir.» dediklerinde soruşturmacı
(önyargıç) tutanaklara başvurmalıydı. Tutanaklarda
yazılı mıdır değil midir, yazılıysa dinsel kurallara
göre gerçekleşmiş midir, gerçekleşmemiş midir? Ger-
çekleşmiş ise bu durum sanık için şimdi kanıtlanabi-
bilir mi? Eğer yazılmamış ise daha sonra da yazıl-
mamış mıdır? Yahut bu sonradan çıkarılmış olma-
sın? Bunların açıklanması gerekiyor idi; açıklanma-
mış. Sonra divan-ı hümayun'da soruşturulması ya-
pıldığı zaman işin doğrusu ortaya çıkmış ise bunun-
la yetinmek gerekir.

Gerekirse, bu kişi hakkında olumsuz düşünen
şeyhlerden olumsuz düşünmelerinin sebebinin araş-
tırılması gerekiyorsa bu yapılmalıdır. Eğer şimdiye
değin ortaya çıkan şeylerden başka bulgular ele ge-
çerse mutlaka buna göre karar verilir. Gazanfer De-

de'ye âlimler içinden iyi niyet besleyen kişilerin düşünceleri de alınmalıdır. Onların bu olumlu düşünceleri öbür insanlara olan iyi düşünceler cinsinden midir? Veya özel inançları varsa bunun nedeni araştırılmalıdır. Bu kişileri şimdiye değin öğrendikleri bilgilerden fazla bazı gizli şeyler gözledikleri için Gazanfer Dede'ye yöneldikleri öğrenilirse şuna dikkat edilsin : Gazanfer Dede'nin tanrısal bilgisi kutsal din kuralına uygun ve İslamiyetin şeyhleri onun bağlı olduğu tarikatı uygun görürse adı geçen salıverilmelidir. Eğer bu duruma karşıt bir halî varsa dinsizliği ve sapıklığı anlaşılmış olur.

İslamiyetin şeyhleri, «Hakikat ve tarikat dedikleri, soylu şeriatın özü ve özetidir, bunların herhangi bir konuda asla çelişkileri yoktur.» derler. Her şey kutsal şeriat kurallarına uygun olmak zorundadır. Eğer seçkin âlimler bir konuyu şeriata uydurmaya çalışıyor da bunu beceremiyorlarsa, o şey küfür ve dinsizliktir. Gereğini yapmak lazımdır.

Gazanfer Dede'nin durumunda bu gibi şeyler yoksa eldekilerle yetinerek gerçeğin ortaya çıkması için çalışmak gerekir. Biz üzerimizdeki görevi tam olarak yerine getirmiş oluyoruz. Bunun dışında benim bu konuda kesin bir bilgim yoktur. Olsa da bildirmesem tanrı katında sorumlu olacağımı biliyorum.

Fakat ayrı bir durum daha var: Gazanfer Dede için «Oğlan Şeyh yolundandır.» dedikleri gerçek ise bu adamda hayır yoktur.

Bilinmektedirki ben Oğlan Şeyh'in öldürülmesi işinde alışılmışdan daha fazla çaba gösterip yavaş ve dikkatli çalışmışımdır. Yargılama sonunda Mevlana Şeyhi Çelebi onun dinsiz olduğuna karar vermişti. Ben yargılamayı iki üç meclis daha uzattım. Asla bir yoruma olanak bırakmayacak önlemleri aldıktan sonra karar verdim.

Gazanfer Dede'nin o yoldan olduğu dinsel kurallara göre belirlenmeden, aynı işleme uğraması yasal olmaz. Gerçi halktan birçok insandan yandaşı olması, bunların alışılmışın ötesinde Gazanfer Dede'nin yolunca gitmeleri ve bağlılıklarının önlenmesi doğru bir Şey sayılmasa gerek. Fakat, bu durumdan dolayı bir insanın öldürülmesine izin verilemez. Eğer adı geçen kişi, bir kötülüğe ve kargaşaya neden olmamışsa bırakılması yasal bir işlem olur.

Zaten Şimdi bütün Müslümanların böyle dedikleri var. Belki de bunun sonucunda anılan kişi uzak yerden başkente getirtilip tutuklandı ve soruşturmadan geçirildi. Öyle anlaşılmaktadır ki bu kişi kendi halini bilmekte, çizgiyi aşmamaktadır. Şimdiye değin yüklenen Şeylerin hiçbirini işleyecek ne kendinde ne de yandaşlarında g vardır. Sanırım bunlar ifilikle geçinen, doğru ve halktan insanlar olup kendi hallerindedirler. Bunlar kendi nefislerini ıslahla uğraşmakta, halkı eğitmek ve aydınlatmak gibi amaçlar gtmemektedirler.»⁶

Bunlardan başka, Bayrami Melamilerinin büyük önderlerinden Hüsameddin Ankaravi hakkında da «dinsizlik» suçlamasıyla kovuşturma açılmış, fakat kendisi kısa bir süre sonra öldüğü için dava düşmüştür.

İdam edilenler bölümünde görüleceği gibi sıkı izlemeler ve sert cezalar sonucu Hamzaviler sinmişler, gizlenmişler ve kitlelerle bağ kurmaktan çekinir olmuşlardır. Sert cezalarla gözü korkutulan kent halkının bunları desteklemekten vaz geçtikleri anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın sonundan itibaren bu yolun etkinliği ağır ağır silinmiştir.

Kentlerdeki Bektaşilerin kendilerini gizlemeye alıştikları ve Bayramilerle i içe yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bunlar, kırsal kesimdeki karşı tavırla-

6) Zeyl-i Şakaik, s. 87 vd...

rını yumuşattıkları ya da iyice gizledikleri için, karşı düşünce biçiminde kentlerde dışa vurma olanağına pek kavuşamamışlardır. Yeniçerilik kanalıyla ve yine resmi niteliğe büründürülerek bazı biçimsel dışa vurumlar görülebilmiş öze yönelik düşünceler ve davranışlar ortaya çıkamamıştır.

Kentlerde, başka tarikatlerin etkinlikleri de olmuş, bu tarikatlerden bazıları Hamzaviliğin kazandığı saygınlıktan etkilenerek onlarınkine benzer görüşleri sürmüşlerdir. 1097 (1686) yılında ölen Arapkirli Halveti şeyhi Karabaş Ali Efendi ve Niyazi-i Mısri ile ilgili olarak 1714 tarihli bir mecmuada yer alan bilgiler bunu doğrulamaktadır.

Yazarın oldukça öfkeli biçimde dile getirdiği konuları bugünkü dille şöyle özetleyebiliriz⁷ :

«Bizim zamanımızda Üsküdar'da Karabaş Ali adlı yaman bir dinsiz ortaya çıktı. Bu adam, Dördüncü Mehmet'in sarayındaki bazı görevlilerle halktan pek çok insanı yoldan çıkardı. Hatta Türkçe bir de kitap yazarak bu eserinde, «Herkeste fındık kadar Tanrı vardır.» demiş. Bu sözü âlimler duyunca toplanarak Karabaş Ali'nin katledilmesi gerektiğini görüştüler. Fakat, Şeyhülislam Ali Efendi onun sürülmesini yeterli gördü. Ama gerekli olan Karabaş Ali'nin öldürülmesiydi. Onun söylediği sözü akli başında olan herkes ve din bilginleri batıl ve küfür olarak değerlendirmiştir. Çünkü, «fındık» benzetmesi parçayı dile getirir. Tanrı ise parça ile anlatılamaz. Bu söz bir öğüt vermek için söylenmiş sayılsa bile benimsenemez. Ayrıca bu sözün tevili de olanaksızdır ve yapılan yorum da geçersizdir...

Yine bizim zamanımızda Şeyh Mısri adında bir bozguncu ortaya çıktı. Bursa'da oturan bir adam peygamberliğin Ali oğlu Hasan'a geçtiğini söyleyerek din-

7) **Şarkiyat Mecmuası VIII.** 1972, A. Gölpınarlı, s. 218 vd...
«Niyaz-i Mısri»

sizlik ve küfür yoluna saptı. Şamdaki bazı dinsizler de sözü tevil eden bazı kitapçıklar yazıp Bursa'ya yollamışlar. Elbette bunlar da geçersizdir. Böyle sözler halkı bozguna itip kuralları felç ettiğinden söyleyenlerin öldürülmeleri gerekirdi. Şeyhülislam Tiryaki Feyzullah Efendi de Mısır'nın katli yönünde fetva verdi. Ama o bozguncunun Limni'ye sürülmesiyle yetinildi.

Bunlardan sonra da pek çok bozguncu ortaya çıktı. Bunların bozgunculuk ve küfürleri her yanı doldurdu...»*.

*) **Ahval-i Melamiyye**'de de belirtildiği gibi hakkında kovuşturma açılıp tutuklandıktan bir süre sonra ölen Hüsameddin Ankaravi'nin gerçekte ölmeyip asıldığı kanısındayız. Çünkü Sarı Abdullah 1613 yılında yazdığı «Semeratü'l Fuad» adlı kitabında, Zal Paşa'nın adamlarından birisinin Hüsameddin Ankaravi'ye bir at nedeniyle garaz bağlamış olduğunu, aslı esası olmayan yalanlar söyleyip yayarak Şeyh Hüsameddin'in hapsedilmesi için emir çıkarttığını yazıyor ve ekliyor: «Hüsameddin hapsedildi. Sorun yeniden araştırılıp gerçeğin ortaya çıkacağı bir sırada hapishanede vefat etti.»

Osmanlı yönetiminin muhalifleri yok etmek için açık uygulamalar yanında gizli eylemler de düzenledikleri gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır. Amasya Beyine 1569 tarihinde yazılan fermanında, Süleyman Fakih adlı yukarı canib (İran) yandaşı kişinin ve ona bağlı olanların yakalanmaları ve kimseye belli edilmeden ve el altından Kızıl-ırmak'a götürülerek boğulmaları, veya hırsızlık veyahut haramilik ettiler diye öldürülmeleri isteniyor...

«Küfr ü ilhad üzere olanlar ve halkı azdıranların» yani karşı düşüncede olanların gizli veya açık öldürüldüğünü bildiğimize göre, Şeyh Hüsameddin'in de hapisyanede asıldığını var sayabiliriz. Zaten bu konuda elimizde bulunan bir ferman, şeyhin ölmediğini, asıldığını göstermektedir. 1568 tarihli ferman şöyle :

«Maslup (asılmış olan) Şeyh Hüsam'a Ait Metrukatin Yazılmasına Dair Ankara Beğine ve Seferihisar Kadısına hü-

Burada sözü edilenlerden Niyazi-i Mısri, Kadiriilik, Bektaşilik, Hamzavilik arasında bir süre bocalamış, sonra Halvetilikte karar kılmıştır. Mısri gördüğü eğitim ve yaptığı zikirler sonucu delilik sınırına gelip dayanmış ve hep bu sınır üzerinde yürümüştür. Kendisinin peygamber ve Mehdi olduğunu da ileri süren Niyaz-i Mısri yakasını yalnızca sürgüne gönderilmekle kurtarabilmişse, bundan ruhsal yapısı nedeniyle «yasal sorumluluk» taşımayacağı düşüncesinin yaygınlık kazanmış olması gerektiğinin büyük etkisi vardır. Cınnet getirenlerin sözlerinin suç oluşturmaması nedeniyle yarı deli sayılan Mısri de ağır sözlerinin bedelini hafif ödemiştir. Bunda elbette kendisinin tutarsızlığının, sürekli fikir ve tutum değiştirmesinin de büyük etkisi vardır. Yargılayıcı kesim, Niyazi'nin önemli bir tehlike yaratamayacağını anlamış olsa gerekir...

küm ki bundan önce asılmış olan Şeyh Hüsam'ın ne miktar metrukatı (mirası) varsa deftere yazılmasını emir buyurdum.» (**Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik**, s. 25)

Bu sıralarda Ankara'da soruşturma geçiren başka bir şeyh olmadığına göre bu fermanda asıldığı dile getirilen kişinin Şeyh Hüsameddin olduğunu söyleyebiliriz...

4. Karşı Düşünceye Tepki

Kırlarda ve kentlerde kendi kendine oluşup bölük pörçük de olsa kitlelerin arasına dal budak salan karşı düşünceye tepki olarak Osmanlı başkentinde 17. yüzyıldan itibaren tepkici düşünceler ortaya çıktı. Karşı düşüncenin yalnız fetvalarla yasaklanmasının, yandaşlarının katledilmelerinin bir sonuç getirmediğinin görülmesi üzerine hem bu düşünceleri bastırmak, hem de topluma yeni bir düzen vermek amacıyla veya görüntüsüyle en tutucu düzlemde tepkici düşünceler ortaya çıktı. Bu akımın en saf örneği, halkın «Fakılar» dediği Kadızadelilerdir. Akımın «Kadı-zadeliler» adını alması, bu anlayışı oluşturan kişinin adından gelmektedir. Kadızade, 1582 yılında Balıkesir’de kadılardan Doğanı Mehmet Mustafa Efendi’nin oğlu olarak dünyaya geldi. Birgili Mehmet Efendi’nin öğrencilerden ders aldı, bu anlayışta yetişti.

Kadızade’nin düşüncesinin temelini Birgili Mehmet’in «Tarikat-ı Muhammediye» adlı kitabında dile getirilen görüşler oluşturuyordu* Bir ara Melamili-

*) Birgili Mehmet’in dar görüşlülüğünü dile getiren bir fıkrayı naklederek (Gölpınarlı, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, s. 99) halkın ve tarikatçıların görüşlerini somutlaştıralım : Birgün, zamanının, minyatür-

ğe girmek isteyen ama dar görüşlülüğü yüzünden zahiri ilimlerle uğraşması önerilen Birgili Mehmet, dinde, dolayısıyla günlük yaşamda peygamber döneminde ne uygulanmışsa onunla yetinilmesini, o uygulamalara dönülmesini öneriyordu. Güzel konuşması ve gözünü budaktan sakınmaması nedeniyle Kadızade, Birgili Mehmet'in görüşlerini allayıp pullayarak halka anlatıyor, hızla ün kazanıyordu. Görüşleri padişahın isteklerine de uygun olduğundan el altından destekleniyordu. Kurnaz ve çok haristi. Padişah IV. Murad'ın tütün yasağını destekleyip «tütün ve kahvenin Allah tarafından yasaklandığını» söyledi ve bu buyruğa uymayanların katliolunmaları gerektiğini bildirdi. Fetva makamında olmamasına karşın onun bu açıklamaları padişahın katliamına dayanak oldu. IV. Murat binlerce insanın kanına girdi. Naima'nın deyişle, padişah Kadızadenin arkasına saklanarak binlerce suçsuzun canını aldı.

Kadızadeliler yalnız karşı düşünce yandaşlarını değil sünni inançtan yığınları ve akımları da karşılarına alıyorlardı. Zaten Kadızadelilerin karşısına Alevi-Bektaşî-Melami (Hamzavi) kesiminin çıkma olanağı yoktu. Kadızadeliler bunlara karşı çıktıkları gibi yasal sayılan düzlemdeki tekkelere ve hatta bütün sünnilerin benimsediği peygamber döneminden sonra ortaya çıkan bazı uygulamalara da karşı çıkıyorlardı.

cülerinden birisi yaptığı bir minyatürü Birgili hocaya göstermiş. Minyatür çok güzel bir bahçede yapayalnız oturan bir hocayı tasvir ediyormuş. Birgili, resim yapmanın haram olduğunu söyledikten sonra, «Bunu ne diye yaptın, burası neresi ve bu adam kim...» diye sormuş. Minyatürcü, «Suçumu bağışlayın... Burası cennet, gördüğünüz kutsal kişi de sizsiniz...» demiş. Bunun üzerine Birgili şaşırıp, «Peki cennette benden başka kimse yok mu?» diye sormuş. Bu soruyu duyan minyatürcü taşı gediğine koymuş : «Aman efendim, yazdığınız kitaptan (**Tirakat-ı Muhammediye**) sonra cennette sizden başka kim kaldı ki?...»

Bu kesimin Sivasi Efendi diye bilinen ve sünni inançtaki Abdülmecit Şeyhi Efendi ile olan çatışmalarından yola çıkarak Naima'nın aktardığı bölümü şöyle özetleyebiliriz*.

Kadızedeliler müsbet ilimlerin, bu arada matematiğin öğrenilmesini; ezanın, Kuran'ın vb. şeylerin makamla okunmasını; tarikatçıların devran ve sema yapılarını; sigara ve kahve içilmesini; Peygamberin ana ve babasının imanlı olduğunun söylenmesini, peygamber zamanından sonra ortaya çıkan uygulamaların sürdürülmesini, kabirleri ziyaret etmeyi, Hazreti Hüseyini şehit ettiren Yezid'e lanet etmeyi, el öpmeyi ve selam alırken eğilmeyi, Muhiddin Arabi'yi büyük bir islam mutasavvıfı saymayı, bıyığı kırıp küçültmeyi, kaşıkla yemek yemeyi, dinsizlik nedenleri sayıyorlardı. Bunlara başka eklenecekler de var elbette.

Kadızedelilerin düşündükleri ile yaptıkları arasındaki büyük zıtlık, daha Naima döneminde bile iyice anlaşılmiş ve bu görüşlerin aslında kişisel çıkarları gizlemek amacıyla kotarıldığı saptanmıştı. Kadızedeliler sırtlarını saraya ve diğer devlet adamlarına dayadıklarından görevlerin alınıp satılması işlerini yürütüyor, atanmalarda önemli ölçüde rüşvet alıyorlardı. Bu yüzdendir ki rüşvete karşı çıkmıyorlardı. Kadızedeliler, Üstüvani Mehmet Efendi döneminde iyice güçlendiler. Naima şöyle anlatıyor Üstüvani'yi :

«Kadızedelilerden, cinayet işlediği Şam'dan kisas yoluyla öldürülmekten korktuğu için İstanbul'a kaçtığı söylenen ve Ayasofya'da bir direk dibinde ders verip ona dayandığı için Üstüvani adı verilen şahıs, konuşkan ve atak birisi olduğundan sarayda bostancılar, enderun hademeleri, gulman-ı hassa ve Darüssaa-de ağalarını kendisine bağladı. Hocaları da etkileyip kendi görüşlerini onlara benimsetti. Hatta Hasoda'ya

*) Bu konuda **Osmanlı Tarihi**'nde (III/1, s. 363 vd...) **Uzunçarşılı** ayrıntılı bilgi vermektedir.

ğe girmek isteyen ama dar görüşlülüğü yüzünden zahiri ilimlerle uğraşması önerilen Birgili Mehmet, dinde, dolayısıyla günlük yaşamda peygamber döneminde ne uygulanmışsa onunla yetinilmesini, o uygulamalara dönülmesini öneriyordu. Güzel konuşması ve gözünü budaktan sakınmaması nedeniyle Kadızade, Birgili Mehmet'in görüşlerini allayıp pullayarak halka anlatıyor, hızla ün kazanıyordu. Görüşleri padişahın isteklerine de uygun olduğundan el altından destekleniyordu. Kurnaz ve çok haristi. Padişah IV. Murad'ın tütün yasağını destekleyip «tütün ve kahvenin Allah tarafından yasaklandığını» söyledi ve bu buyruğa uymayanların katlolunmaları gerektiğini bildirdi. Fetva makamında olmamasına karşın onun bu açıklamaları padişahın katliamına dayanak oldu. IV. Murat binlerce insanın kanına girdi. Naima'nın deyişle, padişah Kadızadenin arkasına saklanarak binlerce suçsuzun canını aldı.

Kadızeliler yalnız karşı düşünce yandaşlarını değil sünni inançtan yığınları ve akımları da karşısına alıyorlardı. Zaten Kadızadelilerin karşısına Alevis-Bektaşî-Melami (Hamzavi) kesiminin çıkma olanağı yoktu. Kadızadeliler bunlara karşı çıktıkları gibi yasal sayılan düzlemdeki tekkelere ve hatta bütün sünnilerin benimsediği peygamber döneminden sonra ortaya çıkan bazı uygulamalara da karşı çıkıyorlardı.

cülerinden birisi yaptığı bir minyatürü Birgili hocaya göstermiş. Minyatür çok güzel bir bahçede yapayalnız oturan bir hocayı tasvir ediyormuş. Birgili, resim yapmanın haram olduğunu söyledikten sonra, «Bunu ne diye yaptın. burası neresi ve bu adam kim...» diye sormuş. Minyatürcü, «Suçumu bağışlayın... Burası cennet, gördüğünüz kutsal kişi de sizsiniz...» demiş. Bunun üzerine Birgili şaşırıp, «Peki cennette benden başka kimse yok mu?» diye sormuş. Bu soruyu duyan minyatürcü taşı gediğine koymuş : «Aman efendim, yazdığınız kitaptan (**Tirakat-ı Muhammediye**) sonra cennette sizden başka kim kaldı ki?...»

Bu kesimin Sivasi Efendi diye bilinen ve sünni inançtaki Abdülmecit Şeyhi Efendi ile olan çatışmalarından yola çıkarak Naima'nın aktardığı bölümü şöyle özetleyebiliriz*.

Kadıızadeliler müsbet ilimlerin, bu arada matematiğin öğrenilmesini; ezanın, Kuran'ın vb. şeylerin makamla okunmasını; tarikatçıların devran ve sema yapımlarını; sigara ve kahve içilmesini; Peygamberin ana ve babasının imanlı olduğunun söylenmesini, peygamber zamanından sonra ortaya çıkan uygulamaların sürdürülmesini, kabirleri ziyaret etmeyi, Hazreti Hüseyini şehit ettiren Yezid'e lanet etmeyi, el öpmeyi ve selam alırken eğilmeyi, Muhiddin Arabi'yi büyük bir islam mutasavvıfı saymayı, bıyığı kırpıp küçültmemeyi, kaşıkla yemek yemeyi, dinsizlik nedenleri sayıyorlardı. Bunlara başka eklenecekler de var elbette.

Kadıızadelilerin düşündükleri ile yaptıkları arasındaki büyük zıtlık, daha Naima döneminde bile iyice anlaşılmuş ve bu görüşlerin aslında kişisel çıkarları gizlemek amacıyla kotarıldığı saptanmıştı. Kadıızadeliler sırtlarını saraya ve diğer devlet adamlarına dayadıklarından görevlerin alınıp satılması işlerini yürütüyor, atanmalarda önemli ölçüde rüşvet alıyorlardı. Bu yüzdendir ki rüşvete karşı çıkmıyorlardı. Kadıızadeliler, Üstüvani Mehmet Efendi döneminde iyice güçlendiler. Naima şöyle anlatıyor Üstüvani'yi :

«Kadıızadelilerden, cinayet işlediği Şam'dan kısas yoluyla öldürülmekten korktuğu için İstanbul'a kaçtığı söylenen ve Ayasofya'da bir direk dibinde ders verip ona dayandığı için Üstüvani adı verilen şahıs, konuşkan ve atak birisi olduğundan sarayda bostancılar, enderun hademeleri, gulman-ı hassa ve Darüssaa-de ağalarını kendisine bağladı. Hocaları da etkileyip kendi görüşlerini onlara benimsetti. Hatta Hasoda'ya

*) Bu konuda **Osmanlı Tarihi'nin** (III/1, s. 363 vd...) **Uzunçarşılı** ayrıntılı bilgi vermektedir.

girip burada vaaz vermeye başladı. Adı böylece «Pa-dişah Şeyhi»ne çıktı ve şöhreti bir kat daha arttı. Bunun üzerine birçok tanınmış şeyh de Üstüvani ile birleşti. Bunlar cami kürsülerinde tarikatçıları kötülemeye, onları kafir göstermeye başladılar. Önceleri tarikatçılardan sayılan bazı işsiz güçsüz takımı bunların arasına katıldı, hatta ziyafetlerine girdiler. Bunlar, şeyhlerin tarikatçılar için söylediklerini tekkelere ilettiler, tekkelerden aldıkları sözleri de bire on katarak Kadızadelilere yetiştirdiler.

Bir gün Uşakzade Fasihi Çelebi ile birlikte Kadızadelilerden Reşid Çavuşoğlu'nun Sultan Mehmed (Fatih) Camiindeki vaazında bulundum. O sıralarda dönemin müftüsü Yahya Efendi bir gazelinde şöyle bir beyt söylemişti : «Mescidde ko riya-pişeler itsin riya-yı/Meyhaneye gel kim, ne riya var, ne mürayi.»

Çavuşoğlu kürsüden halka şöyle seslendi : «Ümmet-i Muhammed'den her kim bu beyti okursa kafir olur. Zira bu beyt küfr-i sarihtir...»

Oradakiler bu sözleri duyunca şaşırdılar. Tümümüz bir nefret duyduk. «Bu pervasızlık ve dönemin müftüsünü kâfirlikle suçlamak ne demektir?...» diyerek perişan olduk... Fakat Yahya Efendi ağırbaşlı ve bambaşka bir insan olduğundan bunların susturulması ile uğraşmadı. Bunlar da bu tutumdan güç bularak dillerini daha da uzatmaya başladılar. Bostancılar, Harem Ağaları ve diğer ocakların kendilerine katılmasıyla daha da azıttılar. Tarikatçılara sögmeye ve dögmeye başladılar. Müftü Bahayi Efendi, tütünün helal olduğuna ilişkin fetva verdiğiinden bunlar müftüden intikam için gizli toplantılar yaptılar. Bu sırada destekçileri olan sadr-ı azamdan bir ferman olarak Demirkapı'daki Halvetiler tekkesini bastılar. Devran eden sufileri döğüp dağıttılar. Diğer tekkeleri de aynı biçimde basıp dağıtma kararı verdiler. Önce Mısırlı Ömer Efendi'nin Ekmel tekkesini basma kararı verdiler. Bu duyulunca, Ömer Efendinin müridi olan

Samsuncubaşı Ömer Ağa o gece silahlı on beş kadar çuhadarıyla birlikte tekkeye gitti. Kendisi de kürkünü çıkarıp zikredenlere katıldı. Kadızadeliler bu durum karşısında yüzgeri ettiler. Daha sonra tekkelere dokunulmaması konusunda vezir-i azamdan yeni bir ferman çıkartıldı ve Kadızadelilere verilen ferman da ellerinden geri alındı. Bir süre duruldular ama Kadızadeliler kargaşalarını sürdürmekte kararlıydılar. Kemal Paşazade ve Ebussuud Efendinin fetvaları doğrultusunda Bahayi Efendi'den fetva çıkardıp tekkelere yeniden savaş açtılar. Üstüvani'nin başında toplanarak, Sivasi Efendi yolunda olan Şeyh Abdülkerim Efendi'ye bir kağıt yazıp yolladılar. Pusulada şu yazılıydı : «Raks ve devran ettiğinden senin engellenmen dinsel bir görevdir. Tekkeni basıp seni ve yandaşlarını öldürürüz. Tekkenin de temelini birkaç arşın kazıp toprağını denize dökeriz. Zaten bu yapılmayınca o yerde namaz kılmak da dince uygun olmaz...»

Bu kağıdı alan Abdülkerim Çelebi hemen onu götürüp şeyhülişlama verdi. Bunu gören şeyhülişlam kızdı ve hemen bir kağıt yazdı. Mektupta şunlar vardı :

«Sen ki Üstüvani'sin... Kağıt eline ulaştığında gelesin... Yoksa zarar görmen kaçınılmazdır...»

Üstüvani bu kağıdı okuyunca hemen korkuya düştü, gelen adama, «Biz kendilerinin ayağının toprağına bizzat gideriz...» diyerek onu savdı. Hemen vezirin yanına koşarak, şeyhülişlamın kendisini bağışlaması için ondan iltimas diledi. Vezir de saray halkının isteklerine uyarak Reisülküttab'ı şeyhülişlama gönderdi. Reisülküttap şeyhülişlama Üstüvani'nin affı için vezirin ricasını ilettili. Bu rica üzerine şeyhülişlam reisülküttabı azarlayarak şunları söyledi :

«Bak efendi, hâlâ devleti âliyede rüşvet alınır, görevler pazarlığa çıkartılarak alınıp satılır, kulağımıza bunca kabahatler çalınırken acaba neden bu fitneleri çıkaranlar korunur? Bu sözü edilen sufilerin dev-

yeceği (sansür edildiği) kararı alındı. Bu karar Ke-feli Hüseyin Efendi'ye de bildirildi.

Saray görevlileri, devlet adamları, zenginler ve ayaktakımının bir bölümü arasında yayılan bu anlayış düşünsel bir kaynaktan çıkan dinsel bir hareket gibi görünüyorsa da tam anlamıyla dünya işlerine el atmanın, hayata yön verme arzusunun dışı vurumuydu. Bu akıma girenlerin büyük bölümü de kendi çıkarlarına uygun düştüğü için seçiyorlardı bu yolu. Kadızadelilerden bir zengin, konağında yetişen bir oğlanla livata halindeyken onun beline ipek bir uçkur taktığını görünce, «Şu haram kuşağı çıkar. Vücuduma değiyor, günaha giriyorum.» diyerek günah olanın yaptığı utanmazlık değil ipek giymek olduğunu söylemiştir.

Kadızadeliler veya Fakıların bu derece azıtmaları, devletten destek görmelerinden kaynaklanıyordu. Fakat, isteklerinin ardı arkası kesilmiyor, giderek artıyor, genişliyordu. Köprülü veziriazam olduğu sırada bunlar işi propagandadan çıkartıp silahlı mücadeleye dökmeye karar verdiler. Tekkeleri basıp yıkmak, iman yenilemesi önerdikleri şeyhleri bunu benimsemezlerse tümünü öldürmek, camilerde yalnız bir minare bırakıp diğerlerini yıkmak, peygamber döneminde olmayıp sonradan ortaya çıkan her şeyi kaldırmak için karar aldılar ve Fatih Camiinde toplanarak bu düşüncelerini silah zoruyla uygulamak istediler. Köprülü bunlara önce adamlar yollayıp nasihat ettirdiyse de yine yola getiremedi. Sonunda bunların katledilmeleri için padişahın izin aldı, ama yalnızca önderlerinin sürülmesiyle yetindi...

Kadızadelilerin bu isyan girişimleri ve taşkınlıkları karşısında gerçekten de yönetim büyük bir hoşgörü ile davranmıştır. Fakat ileride görüleceği gibi karşı düşünce yandaşlarına aynı dönemde bu hoşgörü asla gösterilmemiş ve birçok insan sırf şöyle veya böyle düşünüyor diye katledilmiştir... Osmanlı yönetimi-

nin çıkarlarına uygun düşen yenilikçi düşünceleri değil gerici düşünce ve eylemleri kollama siyaseti bir devlet siyaseti olarak toplumsal mirasımızın içine gizlenmiş, yaşayagelmıştır...

Fazıl Tebrizi ve Hurufiler

Düşünceleri nedeniyle öldürülenler arasında, toplu katliama uğrayan ilk kesim Hurufilerdir. Bunlar, kırsal kesimde filizlenen düşüncelerini, büyük engellere karşın zamanla kentlere değin taşımışlardır. Hurufilik Osmanlı ülkesinde başlangıçta Nesimi ve Tireli Abdülmecid önderliğinde yayılmıştır. Hurufiliğin kurucusu Fazlullah'ın 1394'te öldürülmesine karşın, bu akım Ortadoğu'da ve Anadolu'da hızla yayılmıştır. Ölümden korkmayan ve onu ulaşılacak en yüce mertebe olarak gören Hurufilerin ikinci büyük temsilcisi, ünlü ozan Nesimi de Halab'de derisi yüzülerek öldürülmüştür (1418). Ortadoğu'daki hassas dengeler nedeniyle devletler, resmîyetin karşısındaki düşünceleri şiddetle izlediklerinden, Hurufiler de binbir düşünce renginin yansıdığı Anadolu'ya yönelmişler ve Batınilerin çoğunluğunu oluşturan Alevi-Bektaşilerle bağ kurmuşlardır. Hurufi önderler yalnız bu kesimle değil, diğer tarikatlerle de bağ kurmaya çalışmışlardır. Nesimi'nin Ankara'ya gelerek Hacı Bayram Veli ile görüşmek istemesi bundandır.

Bektaşilik Sarı Saltuk önderliğinde Rumeli'nde yayılırken, Hurufilik de Anadolu'da olduğu gibi burada da aynı kesim arasında yandaş kazanmıştır. Bektaşiliğin resmîyete daha yakın çizgiler taşıması, karşın görüşlerin bu geniş kazan içinde yer almasına, aynı zamanda da pişmesine yol açmıştır. Bektaşilik ve Alevilikte bugün Hurufi birçok kalıntı vardır. Bunlardan en basiti de insanın yüzünde «elif, lam, ha» harflerinin yani «Allah» sözcüğünün yazılı olduğuna inançtır.

Bu, aynı zamanda insanı Tanrı'nın yansıması saymak, giderek de onu Tanrı ile özdeşleştirmektir. Bektaşî-Alevî kesimi, insana verdiği önceliği kanıtlamakta Hurufîlerin harfleri yorumlamalarından yararlanmışlardır...

16. yüzyılda Hurufîliğin Rumeli'de oldukça yaygın olduğunu bu konuda gönderilen yakın tarihli iki fermandan anlıyoruz². 1572 tarihli ilk ferman Filibe ve Tatarpazarı kadılarına yazılmış. Halkı yoldan çıkaran Hurufîlerin yakalanmasının son derece önem kazandığı ve sıkı biçimde korunarak İstanbul'a gönderilmeleri gereği dile getiriliyor. Sonra da gözdağı veriliyor: «Eğer ihmaliniz nedeniyle bu dinsizler elden kaçarsa bu konuda dile getireceğiniz hiçbir özür kabul edilmeyecek ve dinsizlere arka çıktığınız varsayılacaktır. Bu durumda kovulmakla kalmayacak gerekli cezaya da çarptırılacaksınız...»

1576 tarihli yine Filibe Kadısı'na yazılı fermanla, altı yıldır orada Hurufî dinsizlerin çalışma yaptıkları, bunların siyaset olunmak üzere yakalanmaları buyrulmakta...

17. yüzyılda Arnavutluk'ta güçlü bir Hurufî kolonisi olduğunu görüyoruz. Bu akımın Bektaşî ağaları yoluyla Yeniçerilerin arasına kadar sızdığını da anlıyoruz.

Hurufîlik de siyasal akımlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Ama feodal dönemde ortaya çıkan her siyasal harekette olduğu gibi özel dinsel giysiler içinde... Batını niteliği açıkça gözlenen ve zaten Batını kesim içinde yandaş bulan bu akım, kopamayacağı bir kaynak olan «Kuran»dan kendi yararlarına sonuçlar çıkarma yoluna gitmiş, bunun için de harfleri yorumlama ve ondan sünnî olmayan veriler sağlamayı yeğlemiştir. Daha önceki karşı akımlar, Kuran'ın görünür anlamı dışında bir de derinde iç (başka) anlamı bu-

2) **Osmanlı Devrinde Rafîzîlik ve Bektaşîlik**, s. 32 ve 36.

lunduğu savı üzerine kurulmuştu. Hurufilik ise soyutlamayı biraz daha ileri götürüp işi harflere değin indirgedi. Fakat, harflerin yorumlanması, yalnızca ve yalnızca belli bir dünya görüşünün anlatımının aracından başka şey değildir. Yani bu akımda harfler ve yorumlanması amaç değil, araçtır...

Hurufilik gerçekte kendisini İslamiyetin bütün akımlarında şu ya da bu biçimde ortaya kor. Her şeyden önce, bütün görüşler, Arap harflerinin kutsal karakterli olduğuna inanır. Hurufilik de, «ilm-i huruf» adıyla bütün resmi ideolojiler içinde hareketsiz olarak yer almıştır. Kurandaki ayetlerden ve bunların harflerinden, sayılarından yararlanarak insanların geleceğinden söz etmek, bir savaşı ona göre yorumlamak, bir hastalığın çözümünü bu yolla aramak basit Hurufi işlemlerden olup bunun yasallığından kimse nin kuşkulandığı yoktu.

Fakat, Hurufiler harfleri resmi ideolojiyle çatışan sonuçlar yaratacak biçimde yorumladıklarından varolan düzenle çelişkiye düşüyorlardı ve bu yüzden de yok edilmeleri için dinsiz oldukları yolunda fetvalar veriliyor, bundan sonra da Hurufiler katlediliyordu.

Burada anlatacağımız olayda da görüleceği gibi Hurufiler, Fatih Sultan Mehmet'in onayını almış, beğenilmiş bir küme olarak saraya değin girebilmişlerdir. Fakat onların düzenle çatıştıklarını gören ehl-i sünnet âlimleri padişahı bile hiçe sayarak Hurufileri cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Bu durum, saltanatın gerçek koruyucusunun dinsel tabaka ve âlimler kesimi olduğunu göstermektedir. Kuruluşunu, despotik öğelerin şekillendirdiği Osmanlı sistemi, yarattığı bürokrasi aracılığıyla öyle katı kurallar üretti ki padişahların bile bu kurallar karşısında boyunları kıldan ince kaldı... Sultanların en güçlü gibi göründükleri dönemler olan 15. ve 16. yüzyıllarda bu durum en ileri düzeye yükseldi. Keyfilik düzen bozuldukça ortaya çıktı. Ama biraz sonra görüleceği gibi padişah, kendi

konuğunu elinden alacak bir âlimi azarlama gücünü bile kendinde bulamamaktadır 15. yüzyılın ortasında...

Hurufilerin önderi olan Fazıl Tebrizi ateşe atılarak diri diri yakılmış, diğer Hurufilerin de boyunları vurulmuştur. Geriye kalanların da sıkı biçimde izlendiklerini ve öldürüldüklerini anlamaktayız.

Şakaik-i Numaniyye çevirisinden aldığımız belgeden başka, Kalendirilikle Hurufilik arasındaki ilişkileri açığa çıkaracak bir başka belge daha ekledik bu bölüme. Hemen belirtelim ki, bu çevirilerdeki suçlayıcı üslubun sahibi, eserlerin yazarları olan Osmanlı tarihçileridir. Bırakın yargıç gibi davranmalarını, bir savcı gibi bile davranamayan bu kişiler, anlattıkları kişilere açıkça hasımdırlar. Siyasal uyuşum içinde oldukları kişileri ise övgü yağmuruna tutmaktadırlar. Birbirleriyle kavgalı iki kişiyi, eğer ideolojik olarak onlarla çelişkide değillerse, aynı övgü dolu cümlelerle anlatmaktadırlar. Osmanlı yazarlarının bu öznelikleri unutulmadan okunmalıdır belgeler...*

Şakaik-i Numaniyye

81

Âlim, âmil, fazıl, kâmil Mevlana Fahreddin Acemi İran'ın büyük âlimlerindendir. Seyyid Şerif Cürcani'den ders almıştır. Onu can kulağıyla dinlemiş, erdemler ve şanlarla parlamıştır.

Anadolu'ya gelince Molla Fenari'nin oğlu Mehmed Şah Efendi'nin hizmetine girdi. Bursa kentinde Sultan Medresesi'nde öğretmen yardımcısı ve öğretmen oldu. Geleneklere uygun olarak bazı medreselerde öğ-

*) Hurufilik Osmanlılarda yöneticiler de dahil birçok kesimde yandaş bulmuştur. Örneğin Fuzuli, Tebriz-Alınca'da öldürülen Fazlullah'a saygısından dolayı bu mahlası almış, oğlunun adını da «Fazli» bırakmıştır.

Fuzuli, mahlasıyla Melami anlayışlı birisi olduğunu vurgularken bize Batını bir öz taşıdığını da yansıtmaktadır...

retmen olarak çalıştı. Sultan Murad Han Gazi zamanında otuz akça gündelikle müfti oldu. Padişah zamanla onun maaşını artırmak istedi ama Fahreddin Acemi bunu kabul etmedi. Nedeni sorulunca şöyle açıkladı :

«Gerekli ve önemli gereksinimlere yetecek ölçüde kullanılan devlet malı helaldir. Ama, gereksinimden ve yeterli olandan fazlası helal değil vebaldir. Yaşamaya yetecek olandan fazlasını istemek gereksizdir. Büyük insanlar böyle düşünegelmişlerdir. Ölçülü olmak büyüklüğü dururken israfçılık aşağılığına düşülmemelidir.»

(...)

82

(...)

Anlatıldığına göre, Hurufi topluluğunun yolunu sapıtmış ve aldatıcı başkanı Fazıl Tebrizi ve onun yandaşlarından bazı yararsız ve lanetlik müritler, Sultan Murad Han oğlu Mehmed Han'ın hizmetine girmeyi başarmışlardı. Bunlar, sultanın övgüsünü de elde etmişlerdi.

Batıl sözlerini doğru diye göstererek gösterişi bilgi diye sattılar. Böylece, padişahın kutsal düşüncesi onlara eğilmiş ve içi de onların sevgisiyle dolmuş oldu. Hatta, padişah, adı geçen bu kovuntuları eşyaları ve adamlarıyla birlikte sarayına aldı. Onlara pekçok saygı gösterdi, ikramda bulundu.

Övülmeye değer vezir Mahmud Paşa bu durumdan çok inciniyordu. Hurufileri saraydan çıkarmak ve kovmak temel ülküsü olmuştu. Fakat vezir, bu dinizler hakkında padişaha bir şey söylemekten çekiniyor, korkuyordu. Bu çirkin sorunu çözmek isteyen Mahmud Paşa durumu Mevlana Fahreddin'e bildirdi.

«Bu kötülük kaynaklarının; dünyanın ruhu konusunda bulunan padişahın tertemiz içine henüz tam olarak işlemeden yok edilmelerinin ilacı nedir?» diye

bilgi alışverişinde bulundu. Bu konuşmadan sonra Mevlana Fazıl Acemi, o dinsizlerin iç yüzlerini öğrenip inançlarının niteliğini tam olarak bilmek için onların faydasız ve çürük sözlerini doğrudan doğruya duymak istedi. Eğer onların durumlarında bir yasadışılık olduğunu anlarsa, onları yok etmek; eğer davranışları Tanrı'ya uygun ise gereken ilgiyi göstermek amacını güdüyordu.

Bunu kararlaştırdıktan sonra, Mahmud Paşa, Mevlana Fahr-ı Acem'i evinin bir köşesine gizledi. Melun Hurufileri, ziyaret amacıyla evine çağırdı. Sözü edilen haydut topluluğu veziri, kendi yanlış mezheplerini istiyor sanarak, geçersiz mezheplerine ilişkin söyleşiye başladılar. Sonunda söz, sapık ve geçersiz mezhebe çağırılmaya gelince, Mevlana Fahreddin onurlu bir çabayla gizlendiği yerden fırladı. Öfkesi taşmıştı. Dinsizlere söğüp saydı. Adı geçen dinsiz, Mevlana Fahreddin'den korkusu nedeniyle padişahın korumasına sığınmak için, İslam ülkesi ve güven yeri olan cennetin benzeri saraya doğru kaçtı. Mevlana Fahreddin, uğursuz dinsizin sarayda arkasından yetişti. Öyle şiddetli bir öfke gösterdi ki, padişah bile bu karşılaşmada araya girmekten utandı ve tartışmaya karışmadı.

Mevlana Fahreddin, Fazıl Tebrizi'yi sultanın önünde hemen tutup sürükleye sürükleye Edirne kentindeki Üç Şerefeli adındaki camie götürdü. O kutsal camiinin müezzinleri sela verdiler ve ayrıca da bağırıyorlar. Bütün insanları, varlıksızın ve yoksulunun tümünü camie topladılar.

Mevlana Fahreddin orada minbere çıktı. O pis Hurufi topluluğunun geçersiz yollarının batıllığını, onların dinsizliğini ve küfrünü söyleyip açık açık anlattı. Bundan sonra da, Hurufilerin öldürülmelerinin gereğini ve zorunluğunu, ayrıca bu konuda yardımcı olacakların en büyük sevab

ile donanacaklarını halka bütünüyle bildirdi ve açık-

ladı. Sözü edilen Hurufi melunları ki, sapkınlık harfleri, bilgisizlik ayetleri alınlarında gizlidir ve orada yazılıdır, tümü camiden çıkartılıp musallaya götürüldü. Bu maymun soyluların şeytan başkanlarını Mevlana Fahreddin yakılan ateşe attı.

O sapığın pis içinde bulunan dinsizlik ve sapıklık ateşi, gerçek olarak tutuştu, ağzından dışarıya çıktı. Onun değersiz bedeni cehennem ateşi ile tutuşup yandı. Kendi yaydığı kara dumandan kendi pis yüzü dünyada ve ahirette kara oldu.

Hurufi topluluğundan geri kalanlar, kesici dinsel yasalar gereği, din kılıcıyla öldürüldüler.

Fahr-ı Acem, Hurufileri yakacak ateşi yükseltmek için özenli ve sürekli biçimde çalışmıştır. Hurufilerin öldürülmeleri için hazırladığı ateşi kendisi üfürürken kutsal sakalı bile yanıyordu*...

*) Fahreddin Acemi hakkında **Sicill-i Osmani** şu bilgiyi veriyor :

«Fahreddin Acemi : İranlıdır. Seyyid Şerif'in öğrencisidir. Anadolu'ya gelince Fenarizâde'den ders aldı. Müderis oldu, II. Murad zamanında günlük 30 akça ile müftülüğe atandı. 30 yıla yakın bu görevde kaldı. 870 (1465) yılında öldü. Edirne'de gömülüdür.

Çaba sahibi ve gerçeğin ortaya çıkmasında Farukça (Hazret-i Ömer gibi) davranırdı.

Hurufilerden Fazlullah'ın yandaşları ortaya çıkınca, yakılmaları gerektiğine ilişkin fetva verdi ve bunun uygulanması için karar çıkarttı. Hatta, sakalı yandığı halde, Hurufilerin yakılacağı ateşi üflemekten geri durmadı.»

(**Sicill-i Osmani**, c. II, s. 10).

5. Düşünceleri Nedeniyle İdam Edilen Alimler

TEZKİRE-İ LATİFİ

Temannâyi

110

Kayseri yakınlarından olan bu adam bir Kalenderi idi. «İnsan ot gibi biter ve ot gibi yiter!» diyen küfür söyleyicilerden birisi idi.

Harf ilmine ve tenasüh mezhebine ilişkin kitaplar topladı. Çevresinde bir çok dinsiz ve sapık —Allahın laneti onlara olsun— toplanmıştı.

Nazm

*Mezheb-i İslamı yok, bir kaç nefer Torlaklar**

-
- *) Bu sözcüğü «Torlak» biçiminde okumakta yarar var. Başka türlü hem bir anlamı olmuyor, hem de Kalenderilerle bağıntısı kopuyor. Şeyh Bedreddin'in düzenlediği isyanın önderlerinden birisi olan «Torlak Kemal»in bu kesimden olması büyük bir olasılık olarak görülmektedir.

*Laneti ve bidat-ı şeytan ile ortaklar
Çün libas-ı şer ve dinden ur ü üryandur bular
Terk-ü tecrid oldı sanman bir nice çıplaklar
Hiçbirisinden değıller yetmiş iki milletin
Cümleden merdud u haricidir bu kavm-ı akklar
Âdem, âlem-i kübra ve mazhar-ı hüdadır, diyüb,
Ey senem, sen mazharallahsın, nüsha-ı cümle
kelamullahsın*

diyerek, gördükleri güzele secde ederlerdi. Secdelerini de yanlış yaptıkları için, Şeytan'ın yoluna giderlerdi. O sapık topluluk, mezheplerinin genişliği nedeniyle —Allah korusun!— bütün yasakları helal ve uygun sayarlardı. Ayrıca gökten inmiş kitapların tümüne biçimce anlam vererek, insanın şeklinde bulurlar idi. Rafizilik mezhebine bağlanmayı, bu geçersiz inanç uğrunda can vermeyi şehitlik düzeyinde bir derece sayarlardı.

111

Her işe, Fazullah-ı Hurufi'nin şu rubaisi ile başlamayı uğur sayarlardı :

*Aşk mutfağında iyiden başkasını kesmezler
Zayıfları (kötüleri) nitelikleri yüzünden kesmezler
Eğer sadık aşkıksan ölümden kaçma
Kesilmeyen (öldürülmeyen) herkes murdardır.*

Sultan Bayezid döneminde, o bozguncu topluluğun kimisinin başı kılıçla kesilmiş; kimisi de ateşe atılarak yakılmıştır*. Şu yasak matlaa, onun küfürlerinden ve saçma şiirlerinden birisidir :

*Sufi Kalender ol gel, kazıt saçı sakalı
Sana bu bir tuzaktır, gider bu kıl ü kali.*

*) Olay, Şakaik'te anlatıldığı gibi Fatih Sultan Mehmet döneminde ortaya çıkmıştır.

Bu da onundur :

*Öyle olma sufi, verme nakd-i ömrü nesneye
Gözün aç, didar ü cennet, hur ü gulman bundadır.*

Bu Farsca matla'da onun bilinmezi anlatan çarpık sözlerinden biridir :

«Ariflerin avucuna konulan 'hubbetülhadra'nın etkisiyle onlar binlerce nükte ortaya çıkarırlar»*

Molla Lütfi (Mevlana Lütfullah, Tokatlı Lütfi)

Düşürülen tarihlerde de görüldüğü gibi, Hicri 900 yılı 25 Rebiyülahır Salı günü (23 Ocak 1495) At Meydanı'nda (Sultanahmet Meydanı) başı kılıçla kesilerek öldürülen Molla Lütfi, Osmanlı âlimleri arasında sezgisi, zekâsı, yorumları, özellikle de tavvırıyla apayrı bir yere sahipti. Cesur, çekinmesiz, sözünü esirgemeyen, hiçbir otorite önünde baş eğmeyen, sözü ve eli ile can yakan Mevlana Lütfullah, hemen hemen bütün üst kesim üyelerinin tepkisini çekmiştir. Dürüstlüğü ve sadakati, gösteriştten nefreti, sahte değerleri hiç çekinmeden yerden yere vurması, Molla Lütfi'nin yazgısını öldürülmek olarak belirlemişti.

Molla Lütfi, öğretmeni olan Sinan Paşa'nın damgasını taşır. Molla Lütfi'yi daha iyi tanıyabilmek için onun öğretmeni Sinan Paşa'yı Şakaik-i Numaniyye'den yararlanarak biraz tanımakta yarar var.

«Fazıl (Sinan Paşa-Yusuf Sinaneddin) akli ve şerî ilimlerde çok bilgili idi. Eserlerinin aydınlığı, zekâ ve yetenekle, sabah ışığı gibi çok zor sorunları aydınlatır, her güçlüğü çözerdi. Çok hızlı düşünürdü. Lakin, kuşku ve sanıların kirli (paslı) renginden kurtulamamıştı. Araştırma ve incelemesi eksik sayılırdı.

*) Hubbetülhadra (Çatlankuş): Hindiba denilen bu bitkinin uyuşturucu özelliği olduğu bilinmektedir. Esrar gibi, bu bitkiden de uyuşturucu elde edildiği ve kullanıldığı, bu hayal içinde de duyulmadık sözler söylendiği anlaşılıyor.

O en bilgili ve her şeyin kaynağını bilen âlim, dalgalı, buhara benzeyen düşüncesi nedeniyle, coşku ve değişimden (inkılaptan), dalgalanma ve sıkıntıdan sükun bulamamıştı.

Güzelim hatır (zihin, fikir) kuşu, gerçekler yerine geçersiz hayal tuzacağına ve işe yaramayan kuruntuların ağına düşmüştü. Tartışma sırasında kuşkular ileri sürer, karşı çıkar, yanıltmacalar gösterirdi. Bilinmezlikten ve gerçekler ocağından çıkardığı nefis cevherleri (bulguları) araştırma ve inceleme tavaşında eritmezdi. Geçici, gözle görünen anlamsız süslere ve boş, aldatici fikirlere kanardı.

Bu nedenden babası, Sinan Paşa'yı korumak ve ona doğruyu göstermek istiyordu. Onu, «Kuşkunun yanlışı güzel gösteren hatasına ve hayalciliğine düşmüşsün.» diye sürekli azarlıyor, kötöleyen taşlar atıyor, hatırını kırıyordu.

Anlatılır ki, Sinan Paşa bir gün babasıyla yemek yerken, aralarında genç Sinaneddin'in düştüğü kuşku hastalığına ilişkin tartışma çıktı. Babası ona kızdı ve azarladı (Yemek yedikleri tabağı göstererek):

«Sen kuşkuculukta öyle bir noktaya geldin ki, ortada duran şu bakır tabaktan bile kuşku duyarsın.» dedi. Bunun üzerine Yusuf Sinaneddin:

«Gerçek buyurdunuz... İğlat-ı havassdan* olmak ihtimaliyle gerçekten de kuşkulanmak doğrudur ve bu gücü göstermek gerekir...» dedi.

Bu sözden, babasının temiz içindeki yaradılışın soylu gayretinin tazeliği galeyan edip öfke tenceresi

*) «İğlat-ı havass» bizce duyuların yanılabilirliği olarak çevrilebilir. Sinan Paşa burada saygın kişilerin insanı yanlışla götürebileceğini belirtmekten çok, duyulardan kuşku landığını dile getirmekte, bu arada da babası Hızır Bey'in kişiliğinde yukarıdan gönderilen basmakalıp düşüncelere karşı çıkmaktadır.

(dig-i gazabı) öyle bir kaynadı ki, ol tabağı Sinan Paşa'nın başına vurdu»³.

Kuşkuculuğu felsefi anlamda yaşama geçiren Yusuf Sinaneddin (İlerinin Sinan Paşası ya da Hoca Paşası) için Taşköprüzade'nin övgü ve yergiyi içeren çelişkili tutumu diğer Osmanlı yazarlarında da görülür. Ama daha 20 yaşına basmadan babasıyla böyle tartışmalar yapabilen, önemli bir âlim olan babasını aşmaya çalışan genç Sinan, bu çabasının karşılığını dönemin en ünlü bilgini olarak alır. Ondaki bilgi ve yeteneği gören Fatih Sultan Mehmet onu kendisine önce hoca yaptı, sonra da vezir... Böylece Sinan Paşa adını alan bilgin, kendisinden daha ünlü birisini yetiştirmekteydi bu arada: Tokatlı Molla Lütfi... Sinan Paşa kendi bilgisini öğrencisine aktarıırken, onun da Ali Kuşçu'dan gördüğü matematiği öğrenmeyi savsaklamadı. Bu karşılıklı öğrenme ilişkisi sürerken beklenmedik bir olay olur...

Vezirliğinin altıncı yılında Sinan Paşa'ya kızan Sultan Mehmet onu bu görevden aldığı gibi zindana da attırdı.

Sinan Paşa'nın zindana atıldığı duyulunca, İstanbul'daki bütün âlimler hemen bir araya geldiler. Yüce Divan'da toplandılar ve Sultan Mehmet'e haber gönderip:

«O bilginler ordusunun başının mutlaka serbest bırakılması gerekir. Yoksa kitaplarımızı hemen ateşe atıp yakacağız ve Osmanlı ülkesini de terk edeceğiz...» dediler...

Bu dayatma karşısında Sultan Mehmet Han Gazi Hazretleri Sinan Paşa'yı hapisten çıkarttı ve âlimlere teslim etti. Fakat Sultan'ın oç alma duygusu dinmemiş, yalnızca gizlenmişti. Sultan Mehmet, âlimlerin öfkesi ve direnmesi geçince, Sinan Paşa'yı babası Hızır Bey'in doğum yeri olduğu bahanesiyle Seferihisar'a

3) Şakaik-i Numaniyye, s. 193.

kadılık ve müderrislikle sürdü... (Hasan Bey, Paşa'nın, hapisten çıkmasının ertesi günü sürüldüğünü yazıyor...) Sultan Mehmet Han Gazi Hazretleri bu sürgünle de yetinmedi. Sinan Paşa'nın ardından bir doktor yolladı. Doktora da, «Sinan Paşa'da delilik hastalığı var. İyileştirmek için gerekeni yap...» diye buyruk verdi.

Sinan Paşa İznik'e vardığında doktor arkadan yetiştirdi. Sinan Paşa'ya:

«Senin beynin bozulmuş, deli olmuşsun, Sana bağ ve zincir gerekir...» deyip şerbet bağladı ve ayağına her gün elli değnek vurdu. Bu işkenceden başka değişik şerbetler içirdi.

Fakat bu durum da İstanbul'a duyuruldu. Sinan Paşa'nın dolaylı yoldan öldürtölmek istendiğini anlayan İbni Hüsameddin adlı bir âlim padişaha mektup yazarak dedi ki: «Eğer Sinan Paşa'ya yapılan eziyetin kaldırılması için buyruk vermezseniz ülkenizden ayrılmak bizim için kaçınılmaz olacaktır...»

Ve Fatih Sultan bir kez daha gerileyerek bilginlerin baskısı karşısında, Sinan Paşa'ya yönelik işkenceyi durdurdu. Sinan Paşa Seferihisar'da pekçok sıkıntı ile karşılaştı ve ancak Sultan öldükten sonra İstanbul'a dönebildi.

Bu olaylar sırasında Molla Lütü öğretmeni Sinan Paşa'yı hiç yalnız bırakmadı. Onunla birlikte giderek bütün sıkıntılara ortak oldu. Molla Lütü, hocasının kuşkuculuğunu eleştiri ve yergiyle daha da geliştirmiş, sonunda dinsizlik suçlamasıyla öldürölmüştür...

Osmanlı âlimlerinin, kendi içlerindeki uzlaşmayı ve dengeyi bozacak her türlü değişikliği nasıl bir gözükaralıkla yok ettiklerine, Molla Lütü'nün öldürölmesi açık bir örnektir. Seçkin bir âlim olan ve inançlarında da resmîyetin dışına pek çıkmayan ve bunu açık açık söyleyen Molla Lütü yine de başını kurtaramamıştır. Farklı seçenekleri duymak bile istemeyen

Osmanlı âlimleri, Mevlana Lütü'nün kişiliğinde değikliği ve hoşgörüyü cellata teslim etmiştir...

Özellikle Molla Lütü'nün ölüm nedeni olan konuya dikkat edilmelidir. Âlim ve yönetici kesim, Molla Lütü'nün davranış ve yerğilerinden çok çekinmekte, fakat bir şey de yapamamaktadır. Derin bilgisi ve keskin zekası ile, döneminin önde gelen âlimlerinin kitaplarını eleştirmekte, onların ipliğini pazara çıkarmaktadır... Hak etmeyen bir kişinin öğretmen olarak atandığı Darülhadis (üniversite)in, bu yüzden darülhades (tuvalet)e dönüştüğünü kılı kırk yaran bir yergici zekasıyla hem şiirleştirir, hem tanıtılar. Onun için Hazreti İsa'nın doğum taşıyla herhangi bir taş arasında ayırım yoktur.

Üstüne üstlük, ehl-i sünnetin büyük önem verdiği namazın o an uygulanan şekliyle kuru bir eğilip doğrulma olduğunu, insanın ibadet sırasında dünya ile tüm bağlarını kesmesi gerektiğini de söylemiştir. Bu aşırı Tanrı sevgisi, giderek Osmanlı âlimlerinde tam karşıtı bir alana aktarılmış ve dinsizlik gibi gösterilerek Molla Lütü yargılanmıştır.

Yargı kurulundaki yargıçlardan birisi olan Mevlana İzari yazdığı bir kasidede Molla Lütü'yi açıkça kendisine düşman ilan etmişti.

«Sahn'da Molla Lütü ile bir araya geldiklerinde aralarında, biraz soğukluk meydana gelmiş ve Molla Lütü'nün söylediği «Şekil» redifli kasideye o da nazire söylemiş. Molla Lütü'yi kötüleme niyetiyle de kasidenin devamında bu beyti demiş:

*Şimdi âlem benim agyar ile destanum okır
Kıssa-i heşt-behişt Adem ü şeytan şekl*

(Şimdi bütün dünya benim rakiblerimle destanımı okur. Tıpkı Adem'le şeytanın sekiz cennet kıssasını okudukları gibi)⁴.

4) Latifi, s. 89.

Mevlana Lütfi, ibadetin biçimle sınırlandırılmasına karşı çıkarken Şii ve Batıni bir anlayışı savunur duruma düşüyordu. Bu durumda ölüm fermanını vermek de yargıçlar için kolaylaşıyordu. Mevlana Lütfi, inancının sağlam ve doğru olduğunu savunmuş, hatta tövbe anlamına gelecek biçimde sürekli «kelime-i şahadet» getirmiş ama cellatın elinden kurtulamamıştır.

Olayın ayrıntısını gösterecek temel kaynakları veriyoruz...

Şakaik-i Numaniyye

295

Tokatlı Mevlana Lütfullah

Molla Lütfi demekle tanınmıştır. Merhum Sinan Paşa'dan ders alıp onun hizmetinde yetişmiştir.

296

Mevlana Ali Kuşçu, Anadolu'ya gelip İstanbul'a yerleştikten sonra Sinan Paşa'nın izniyle Mevlana Lütfi ilim ve matematiği Ali Kuşçu'dan okuyup onu can kulağıyla dinledi. Bu biçimde; ince ve güç işlerle gerçeklerin usulünü belleğine yazıp sakladı. Bolluk getiren bulut (yağış) gibi dalgalı denizden (Ali Kuşçu'dan) aldığı parlak incileri (bilgileri), matematiği; ilim, erdem ve güzel yazının denizi olan Sinan Paşa'ya aktardı.

Mevlana Sinan Paşa, matematiği bu yolla öğrendi. Bu konuda da güçlü ve yetenekli oldu.

Mevlana Lütfi'yi Sinan Paşa Hazretleri kendi vezirliği sırasında Sultan Bayezid'in önünde eğitti*. Onu Devlet Hazinesi'nde saklanan mizah kitaplarının korunması ve bakımı için «emin» olarak atadı. Bu ne-

*) Sinan Paşa ile Mevlana Lütfi beraberliği, daha önce görüldüğü gibi Fatih Sultan Mehmed döneminde başlamıştır. Burada söz konusu olan Sultan Bayezid değil, babası Sultan Mehmed olmalıydı.

denle Molla Lütfi, bu kitaplardaki özlü mizah bilgisini kazanmış oldu. Eleştirmenlerin; isteklendirici, güzelin güzeli kitaplarında yazdıkları gerçeklerin özüne, bilgi varlığının her türlüsüne kavuştu.

Sinan Paşa'nın kötü döneme girip düşkünleşmesi ve Seferihisar'a sürülmesi üzerine Mevlana Lütfi onunla birlikte gitti. Yakın dostu olarak onun yanından ayrılmadı.

Zamanla devlet ve saltanat, Sultan Bayezid'e geçti. Padişah, büyük medreselerden Bursa'daki Sultan Bayezid medresesini, Filibe'deki Şahabüddin Paşa Medresesi'ni ve Edirne'deki Darülhadis medresesini günlük kırk akça ücretle ona verdi. Daha sonra Heşt-behişt benzeri bir medresenin öğretmenliğine yükseldi. Bu okulda hoş sözlerle yaradılıştaki beceriyi ortaya koymuştu. Daha sonra günlük altmış akça ile Bursa'daki Sultan Murat Han Medresesi'ne atandı.

Mevlana Lütfi kendisinin yaşıtına ve benzerlerine, hatta büyük âlimlere ve önceki büyük adamlara küstahça sözler ederek onları kırar; sövgü okları atarak; yakışsız saçma sözleriyle onların gönüllerini incitirdi. Âlimlerin tümü onun zarar veren dilinin kılıcıyla yaralanmıştı. Herkes onun kırıcı sözlerinden sakınır ve yakınırdı.

Güzel konuşan ve gözüpek Molla Lütfi, bilginlerin ileri gelenleri hakkında taşlama (sövgü) uydurur, bunu şaka (latife) biçimine sokardı. Kendi akran ve emsalinin hepsine uygunsuz ayıplar yükler, soğuk fakat şiirli sözlerle onları birbirine katardı. Bütün derecelerdeki büyük bilginler ona kin duyuyor, nefret ediyorlardı. Tümü, ta içten ona düşman olmuştu. İçleri öfke ve intikam duygusu ile dolmuştu.

Büyük âlimlerle olan uyumsuzluğun yarattığı kırgınlık; çağdaşı olan diğer kimselerin öç duyguları ve cezalandırma arzularıyla birleşti. Bu iki kesim Mevlana Lütfi'yi «dinsizliğin üstadı» zehriyle (suçlamasıyla) yok etmeye giriştiler. Önce onu padişahın yanın-

dan uzaklaştırmaya karar verdiler. Bunun için o büyük insanı ilhad ve zındıklıkla (dinsizlik) suçladılar. Bunun için o neşeli insanı, dinsizlik küfrüyle kaplanmış, diye dedikodu çıkardılar.

297

Bu haber, halk arasında yayıldı. Padişahın kulağına da abartılarak aktarıldı. Padişah bunun iftira olabileceğini belirtip :

«Hayır bu haber gerçek değildir. Bu haberin konusu ve içeriği doğruluktan uzaktır. Bu durum soruşturulsun...» diye buyruk verdi.

Âlimlerin başkanlarından Mevlana Hatipzade, Mevlana Efdülüddin ve Mevlana Ahvin ve öteki pek yüksek bilgili âlimler toplantı yaptılar. Mevlana Lütüfi'yi getirttiler. Suçlamayı şöyle yaptılar: «Şerefli bir görev olan mizah hazinesinin başında oturuyor iken doğruluk yolundan sapıp sapıklık yoluna girmişsin. Bunun ne yararı vardır?...» Bunu duyan Mevlana Lütüfi : «Benim inancım ve doğruluğum gerçektir. Tanrının kitabında yazılı olan buyruklar ve dinsel yasaklar hakkında araştırma ve bilgim olduğu bilinen bir durumdur. Ben gerçek Müslüman'ım. İnancım bozukluk ve eksiklikten uzaktır. Dinsel anlayışım, dinsizlik zehriyle lekelenmemiştir. İçimde doğan temiz inancım, dinsizlikten ve tanrıya ortak koşmaktan arınmıştır. Bu konuda benim için söylenen sözler, boş ve yalan sözlerdir. Tövbe, bende dinsizlik yoktur...» diye sözü bitirdi.

Bu toplantıya 200 dolayında adam geldi. Bu kişiler Mevlana Lütüfi'nin dinsizliği konusunda tanıklık ettiler. Mevlana Lütüfi, çürüklüğü gözle görülen o tanıklar için :

«Ve malehum bihi min ilmin» dedi. Onların tanıklıklarını yalanlayarak çürüttü. Fakat sorgucu büyük bilginler :

«Bu tanıkların tanıklıkları dinsel olarak geçerlidir ve bizim önümüzde gerçekleşmiş, söylenmiştir.» diye-

rek gereğini yaptılar ve hükmü de imzaladılar.

Suçlu gördükleri Molla Lütî'yi siyaset kılıcıyla öldürüp yoketmeyi tasarladılar.

Âlimlerden Mevlana Hatibzade ve Mevlana İzari tutuklanarak öldürülmesi yolunda karar verdiler. Mevlana Ahvin kuşkuya düştü. Molla Lütî'yi çekinmeden öldürtüp yok etmeye cesaret edemedi ve onu haksız yere öldürtmekten çekindi.

Bu durum en yüksek makam olan padişaha iletilti. Sultan Bayezid durumu soruşturduktan sonra dinsel geleneğe uyup âlimlerin kararlarına göre gereğinin yapılmasını buyurdu. Bundan dolayı, Mevlana Lütî'yi At Meydanı'na getirdiler. Başını din kılıcıyla kestiler. Zamanın celladı ne yazıkki bir anda onun başını aldı, kanına girdi.

*Tığ-ı cellad-ı felek kâr etti anın canına
Seyf-i hayf-ı ruzgârın girdi anın kanına*

Onun zamanında bir tarih yazarı Mevlana Lütî'nin ölümüyle ilgili olarak şu tarihi söylemiştir :

Tarih : «Fadılların mefharetlerine medar olan maktül Lütî ki haiz olduğu faziletlerle bütün memleket içinde eşsiz idi. Onu haset erbabı taassup sakiasıyla şehit ettikleri için, tarihi 'Velekat mate şehit-Şehit olarak öldü' oldu»*.

Bazı yetenekli, beğenilen ve etkili ozanlar bu söz-lere tarih dediler:

«Telef-i nefis-i nefis»

Bazıları da :

«Hilaf-ı vaka bud» sözünü tarih düşürdüler.

Rebiyülahır ayının 25. salı günü idam edilen Molla Lütî, Ebi Eyyüb Ensari'de Defterdar Mahmud Çelebi mescidi yanına gömüldü.

*) Çeviri, Şerafettin Yalçın'a aittir.

Anlatılır ki, genişçe açıkladığımız üzere, Mevlana Hatibzade bu bilginin öldürülmesine karar verdikten sonra; bu kararın uygulanmasıyla birlikte övünmeye başlamıştır :

«Allaha minnet olsun, yazdığım kitabımı»

298

onun eleştirici düşüncesinden ve çürüten, yadsıyan elinden (yazısından) kurtardım. Zira o kişi benim kitabımı çürüğe çıkarmaya, onunla eğlenmeye girişip hatalarını yazıp çizmeye tutkuyla sarılmıştı.» dedi.

Mevlana Lütfi'nin katlinde hazır olan güvenilir kimselerin anlattığına göre, Molla Lütfi idam edileceği yere giderken yolun iki yanında duran Müslümanlara; kendisinin, âlemlerin tanrısının birliğine inandığını, (dince) inkârı gerekeni inkârda direndiğini söyleyip tanıklar gösterdi. Durmadan temiz yüreğini bozuk düşünce lekesinden arındırdı ve inanç ilkelerini dinsizlik açısından kurtardı. Sürekli olarak kelime-i şahadeti yineledi ve andı. Dinini ve inancını onaylattı.

Hatta anlatılır ki, öldürülme anında kutsal başı bedeninden ayrılıp yere düşünce temiz ağızından kelime-i şahadet çıktı.

Şakaik yazarının amcası şöyle anlatır :

«O anlatım kaynaklarının başından (Molla Lütfi'den) bilgi alıyordum. Önce Buhari'yi aktarır, sonra da ders verirdi. Aktarma sırasında, Buharin'in kitabını açar, yüce kişileri anar, peygamberin sözlerini tamamlayıncaya değin durmadan ağlardı.»

Bu biçimde bir gün Buhari'yi aktarırken şunu anlattı : «Bir savaş sırasında, büyük Ali bin Ebi Talib'in kutsal bedenine ok girmiş. Vuruşma ve savaş nedeniyle bu ok kırılmış ve ucu onun bedeninde kalmış. O okun acısı Ali'nin ciğerine işlemiş, canını çok yakmış.

Bu yaralayan okun ucundan açılan yara günden güne gelişip içine işlemiş ve o temiz yaratılışlı Ali canından usanıp kendisinin bu biçimde bir derde uğramasından çok yaralanmış. O kan döken derdi (oku),

bulunduğu yerden çıkarmak için cerrahlar işe girişince, o büyük adam dayanamayarak ağlayıp sızlıyormuş.

En sonunda, bir gün namaz kılariken, kendini tam olarak tanrıya verdiği sırada, cerrahlar işe girişip oku onun bedeninden çıkardılar.

Fakat o yüce yaratılışlı bunu duymadı ve oku çıkardıklarını bile anlamadı...»

Mevlana Lütfi bu öyküyü aktardıktan sonra üzüntü ile ağlayıp sızladı ve şunu söyledi :

«Gerçek namaz budur. Yoksa bizim kıldığımız, kuru eğrilip doğrulmadır. Onda yarar yoktur.»

Bu derste bulunanlar, soruşturma gününde çağrıldıkları toplantıda :

«Namaz dedikleri kuru bir eğilip doğrulmadır. Onda yarar yoktur, dedi.» diye Molla Lütfi'nin sözlerini gerçek duruma aykırı olarak aktardılar.

Söylenmesine göre, anlatılan olay bu biçimde oldu diye Mevlana Kavamüddün Kasım yemin etti.

Fakat bu kişilerin anlattıkları gerçeğe aykırıdır. Mevlana Lütfi'nin öldürüldüğünü duyan büyük şeyhlerden Şeyh Muhiddin Foçovi :

«Mevlana Lütfi'de dinsizlik ve inançsızlık yoktur. Onun eşsiz yüreğinde kötü düşünce bulunmuyordu. Bu konuya ben tanıklık ederim.» dedi.

Mevlana Lütfi derse varınca bindiği atı medrese kapısındaki halkaya bağlayıp önüne alaf döküverirdi. Kendisi derslikte ikindi namazına değin ders verdikten sonra atına binip Şeyh Vefazade'nin tekkesine giderdi. Akşama değin orada «Sahih-i Buhari» aktarırdı. Onun eskiden beri alışkanlığı ve devamlı tutumu buydu.

Mevlana Lütfi'nin

299

büyükliğini gösteren yazılmış örneklerden başka, onun şaşılacak işlerinin enderlerinden birisi de şudur:

Bursa kentinde medrese öğretmeniiken; arkadaşlarıyla çok güzel bir çeşme başında oturmuştu. O sırada köy halkından bir kimse, elinde yular ve boynunda torbayla çıkagelip çeşmeden su içtikten sonra arkası üstü yatıp dinlenmeğe başladı. Molla Lütü bir saat boyunca derin derin düşündü. Sonra yanındaki-
lere :

«Bu kişi İnegöl'dendir. Davar yitirmiştir. Onu arıyor.» dedi. Bir süre daha gerçeği düşündü :

«Bu kimsenin adı Sevindik'tir. Torbasında yarım ekmek ile bir parça pazı ve üç baş soğan vardır.» diye konuştu. Onun yanında bulunan arkadaşları ve dostları bu söylenenleri denetlemek için anılan köylüyü yanlarına çağırıldılar. Adını, sanını, yerini ve yurdunu, öbür durumlarını ayrıntılı olarak sorup sordurdular. Durumun Molla Lütü'nin söylediği gibi olduğunu anladılar.

Oradakilerin her biri Molla Lütü'nin bu saptamasına ve gerçeği ortaya çıkarmasına hayran olup parmaklarını ısırıldılar. O olgun insanın yüreğinin, bilinmezlik dünyasının zenginliği ile dolu olduğunu anladılar. Bilinmezlik dünyasının perdesini aralamakta, bilinmeyen şeyleri bilmekte bilgi sahiplerine engel olmadığını doğrudan doğruya öğrendiler.

Şakaik'in yazarı, «Bu olayı inanılır kimselerden işitmesem onaylamazdım.» demiştir.

Onun az bulunur latifelerinden birisi de şudur: Sultan Mehmed Han Gazi, Sahn-ı Semani'de öğretmen olan sekiz tane seçkin bilgine :

«Sözbilim (sözcülük) den 'Kütüb-i Sitte'yi, 'Sihah-ı Cevahire'yi, 'Tekmile'yi ve 'Kamus'u ve bunların eşlerini toplayınız.» diye buyruk verdi. O dönemin bilginlerinden Uslu Süca diye tanınan ve ünlenen bir âlim, bu sırada bir gün Molla Lütü ile hamamda karşılaştı. İki âlim, sözlük bilgisine ilişkin, birbirlerinin bilgisini soruşturmaya başladılar. Uslu Süca :

«Her satırın başına bir şekk* koyuyorum.» demiş. Bunun üzerine Molla Lütfi :

«Sen benden eşek imişsin!..» diye takılmış.

Molla Lütfi'nin buna benzer şaşırtıcı latifelerini açıklamakla bitmez.

Molla Lütfi'nin huyunu yansıtan kitapları vardır. Bu kitaplar, anlatılmayacak ölçüde, ayetlerin ince araştırması ile doludur.

Seyyid Şerif Cürcani'nin «Şerh-i Miftah»ına ek yazmıştır. Bu kitabın en güç yerlerini ve niteliğini en açık kelimelerle çözümleyip anlattı. Bu durum herkesi şaşkına çevirdi ve âlimler ona hayran oldular.

Ayrıca Molla Lütfi, Seyyid Şerif konusunda yedi tane zor soru yaratıp «Sebi-i Şedad» adlı bir kitapçık yazdı. Mevlana İzari, bu sorulara karşılık verip çözüm getirmek için çok çalıştı ama başarılı olamadı.

Ayrıca Molla Lütfi anlatım bilgisine bağlı olarak dinsel bilimler ve Arabi bilgilerin bölümlerini ve türlerini yazıp yüz kadar fen bilgisini bir kitapta anlattı. Bu kitapta, bulduğu ve anlattığı ince gerçeklerin işaretini, eserlerindeki gerçeklerin inceliğini hiç kimse

300

duymadı. Yarattığı acibi (şaşılacak şeyleri) o zamana değin kimse duymamış, bun'ar âlimlerin kulağına da değmemiş yeni şeylerdi. Her bir kitapçığı bilgi ve erdemine, şeref ve yeteneğine yükseldikçe yükselen kanıtlardı. Bunun için başka kitapları olmasa bile, bunların yalnız birisi yeter de artardı bile.

Molla Lütfi'nin Türkçe şiirleri de vardır.

*) Anılan âlim, çok titiz çalıştığını göstermek için her satırın başına şekk (soru) işareti koyduğunu belirtirken, Mevlana Lütfi de onun daha 'şekk'li olduğunu vurgulamak ister gibi bir söz oyunu yapıyor. Bu durum, Molla Lütfi'nin ne derin bir söz bilgisinin olduğunu, her sözcüğü bütün çağrışımlarıyla birlikte kavradığını gösteren küçük bir örnektir.

Şiir :

*Aşkın kabuzın yine çalayım mı ne dersin?
Alemlere avaze salayım mı ne dersin?
Rüsva-yı cihan olmak için şişe-yi arı,
Ne olsa gerek, taşa çalayım mı ne dersin?*

Bu matla da onundur. Matla :

*Gördü gönlüm ki gözü, kaşı güzel
Sevdi bir berber-i tıraşı güzel*

Anlatılmaktadır ki o zamanda İran'dan gelmiş bir adama; Darülhadis medresesi öğretmenliği elli akça iken, kırk akça ile verildi. Bu konuda Mevlana Lütü şü dörtlülüğü söyledi :

*Ey dehr acib hadisedir kim hades ettin,
Bünyadın ilmin yıkuben heb abes ettin,
Bir dehriye yer çıkmak için dar-ı hadisin,
Naks iyleyüben onunı darülhades ettin.**

- *) Arap ve Fars diline hâkim olan Molla Lütü ebced hesabında burada olduğu gibi eşsiz oyunlar ortaya koyduğu gibi yine ebced ve Kuran ayetlerinden yararlanarak Fatih' in Uzun Hasan'ı yeneceğini önceden haber verdiği bildirilir. (Bu ve diğer ayrıntılar konusunda Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya'nın «Molla Lütü» adlı çalışmasına bakılabilir...)

Kemal Paşazade Anadolu Kazaskeri iken, padişahla söyleşi sırasında «Molla Lütü Tokadı sizin üstadınız imiş, ilim ve fazlı maruf iken katline bais ne oldu?» biçiminde bir soruya şü karşılığı veriyor :

«Hasedi akran belâsına uğradı, Lâtif tabı, bezlegüy ve nadire söyleyici kimesne idi. Ekser nası donadır idi. Şirin lâtifleri düşer idi. Böyle iken kimeseye eyken vücut vermez idi. Vekele adem idi. Ol cihetten adusu çoğalup galip oldular ve iftira ile helâkine sâyettiler. Molla Lütfinin şuhluğu bir mertebe idi ki kâh kâhi bazı lâtifeler ihtira' eyler idi. İşiden ihtirah' olmasın güman itmeyup vakı sanurlardı, Dedikte padişahı firdevs âşiyân dahi buyurdular:

Anlatılanlardan birisi de şudur: Leysi Çelebi, Sultan Bayezid Han devrinde Sahn medresesinden ayrılarak meslek değiştirmiş ve defterdar olmuştu. Daha sonra, âlimlerle yarışmak amacı ile sınava girmek istedi. Bunu duyan Mevlana Lütfi latife etti:

«Senin ismin eksik fiillerdendir. Bu yüzden yaptıkların da tam anlamıyla eksiktir. Sen bizim dışımızdan çıkmış birisi olduğun halde bizimle yarışmak istiyorsun ama bu konu bizim dışımızdadır. Şimden sonra git hesabını âmillerinle (vergi memurlarınla) gör.» dedi. Ayrıca orada doğaçtan şu beyiti söyledi:

*Görenler, işitenler hep beğendi,
Efendim ilmiyle amil olmuş!*

Seçkin âlimlerden olup Bağdat kadılığından emekli olduktan sonra ölen Dülgerzade Mehmed Çelebi'nin anlattığına göre, Mevlana Lütfi Buhari'ye ve Telhis-i Miftah'a ek yazmıştır. Adab ilmi ile ilgili bir kitapçığı vardır. Ayrıca «Ferec Badesidde» adlı kitabı Türkçe'ye çevirmiştir.

Allah rahmet etsin...

Meşair-üş-Şuara

Molla Lütfi

105—b

Molla Lütfi seçkin, pek bilgili, saygın bir Anadolu'lu bilginidir. Doğum yeri Tokat'tır. Kendisi güvenilir

«Ya siz dahi üstadımız gibi böyle lâtife söylemez misiz ki vaki zannoluna ?!...»

Molla merhum dedi ki : Geçen gün biz nevbetimizi savdık. Nevbet şimdi yoldaşım duacınıza düştü. Anlar söyle-sun...

Merhum padişah buyurdu ki : «yoksa ol günkü kıt'a bedihemi idi ?!...»

Molla dahi: Firaseti sadikai padişahi şahadet ittüğü gibidir. Deyüp selâmladı. Menzile geldikte mollaya beşyüz florî in'am gönderdiler. **Selimnâme**, s. 614-615.

(Aktaran : M. Ş. Yaltkaya).

kimselerdendir. Aldırışsız, delice, karışık, düzensiz, azarlayıcı, özensiz bir insanmış. Giyinişi de alışılmı-şa uymayan birisiymiş.

Okula varınca atını kendi eliyle medrese kapısı-
nın halkasına bağlar, önüne ot dökermiş. Dersten
sonra Şeyh Vefa camisine gider, Buhari'yi aktarır,
oradakiler sema eder, Molla Lütfi ise ağlar imiş.

Molla Lütfi'nin bilgisini herkes onaylıyormuş.
Ama dili uzunmuş ve âlimleri eleştirirmiş. Toplantı-
larda sözleriyle kimi âlimlerin gönlünü kırar, onları
alaya alır ve hakaret de edermiş. Kimi âlimleri ise
eliyle incitir, onların yazdıklarını yadsıyarak değersiz-
liğini gösterip eğlenirmiş.

O dönemin âlimlerinden Molla Ömer Bey'le Sultan
Mehmed'in önünde tartışıyormuş. Konuşma arasında
Molla Ömer demiş ki :

«Bildiğin şeylerin çoğu felsefedir. Dinin önemli
konularını ve dinsel ilimden bir şey bildiğin yok. Bel-
ki daha temizliğin ne olduğunu bile anlamıyorsun...»

Molla Lütfi şakaya vurarak :

«Kaba sakalını elime alırsam sana temizliğin bir
kaç türlüsünü bildiririm. Ayrıca bilmediklerini de öğ-
retirim.» demiş...

Ayrıca Hatibzade'nin «Haşiye-i Tecrid»i ile ilgili
olarak şunu söylemiştir :

«O kitap pisliktir, yalandır... Ben onun ipliğini
pazara çıkartacağım. İnce biçimde eleştireceğim. İnce
eleyip götüne elek asacağım...»

Kısacası, ekşi bile Molla Lütfi'den daha güzel, da-
ha ağırbaşlı sayılabilirmiş*

*) Hiciv ve mizah; şaka, latife, öfke, kırgınlık, düşmanlık, kü-
çümseme duygularının dışı vurulduğu eserler olarak kent-
lerde yaygınlık kazanmıştır. Aşağıda hiciv ve mizahı açık-
layan bir alıntıyı sunuyoruz :

HECV

«Eski edebiyatımızda hecv ile müzah birbirine karışmıştır. Hakikatte (hecv), (medh) zıddıdır ki yermek demektir. Di-
van şairleri, lütfunu bekledikleri kimseleri nasıl mübalâğa-
larla övmüşlerse, sevmedikleri, yahut zarar gördükleri kim-
seleri de o nisbette yermişlerdir. Bunlar, yermekte mübalâ-
ğaya kaçmakla kalmamışlar, yererken ağız dolusu küfret-
mekten de çekinmemişler ve bu vâdide küfrün son haddine
varmışlardır. Utanmadan okunacak bir hecve rastlamak güç-
tür.

Daha fenası, bugün methettiklerini yarin hecvetmekten
bile çekinmemişlerdir.

Hecv ya kıt'a ve beyit, yahut da gazel, kaside, mesnevi vs.
şekillerinde yazılır. Başkalarının gazellerinin tanzir edilerek
hecvîye hâline sokulduğu da vâkidir. Bunlar arasına divan-
larda da bulunursa da, asıl yazma mecmualarda toplanmış-
tır.

KIT'ALAR :

Tıflı'dan Nef'i hakkında :

*Nef-i rüsiyehin niydüğünü hep bildik
Kendi çingânedir amma babası Kürd-i pelid
Şimdi bildirdi dahi âl-i Rasul'ün buğzun
Ulema düşmeni hınzır Yezid ibn-i Yezid
Nef'iden :*

*Kahbe hecvine tenezzül mü iderdim amma
Bir kazâ ile bu da tab'uma yeksan düştü
İktiza eyledi bir kahbeye bir kıt'a didim
Bir alay fâhişeye gayret-i akrân düştü*

MÜZAH

«Müzah ise şaka, lâtife demektir. Lâtifenin değeri de lâtif
olmasına bağlıdır. Müzahî bir eserin edebî vasfını haiz olma-
sı için, ince bir nükteyi zarif bir mazmunu ihtiva etmesi ve
âsaba değil zekâyâ hitap etmesi lâzımdır.

Esefle kaydetmek icap eder ki, eski edebiyatımızda bu tarzda yazılmış müzahî eser çok azdır.

Divan edebiyatında müzahî eserleri şöyle sıralayabiliriz :

- a) Hezlâmiz kıt'alar ve beyitler.
- b) Muhtelif şekillerde yazılmış hezlgüne manzumeler.
- c) Manzum lâtifeler.
- ç) Münsur fıkralar.
- d) Mektuplar ve arzihaller.
- e) Münazaralar.
- f) Mülâtafalar.
- g) Nâmeler.
- ğ) Başkalarının eserleriyle yapılan hezlâmiz manzumeler.
- h) Şerhler.
- i) Nazire olarak yapılan tehziller.

Bunların çoğunun, lâtifeyi değil, hattâ kaba şaka hududunu bile aştığı vâkidir. Biz bu hududu aşmamış olanlardan örnek seçmeğe çalışacağız.

HEZLÂMİZ KİT'ALAR VE BEYİTLER :

Bu tarzda yazılmış kıta'lar içinde zarif bir nükteyi, güzel bir mazmunu ihtiva edenler eksik değildir. Çok defa hecv ile karışmış bulunurlar.

Mantıkî'den :

*Şâmd'a bilmediler kıymetimi
Hicret ittim Haleb-üş-şehbâ'ya
Harların çifte-i iz'âcından
İltica eyledim Öküz Paşa'ya*

Nef'i'nin muasırı olan Mantıkî, Salihîye'de Selimiye medresesinde müderris iken vazifesi elinden alındığı için Haleb'e gitmiş ve orada bulunan Serdar Öküz Mehmet Paşa'ya iltica etmiştir. Kıt'a buna aittir.

MÜNAZARALAR :

Münazara adı altında manzum ve mensur bir çok eserler vardır. Mensur olanlar, manzum parçalar veya beyitlerle süslenmiştir.

Müzahî mahiyette manzum ve mensur münazaralar ise. le-tâifnâmelerde ve hususi yazma mecmualarda bulunur. Bunlar bir hikâyeyi veya bir lâtifeyi münazara şeklinde nakle-derler. Bu eserlerin diğeri bir hususiyeti de, içinde bir çok darbimesellerin ve halk tabirlerinin yer bulmasıdır.

MÛLÂTAFALAR:

Mülâtafa, karşılıklı lâtife etmek, şakalaşmak demektir. Bu-nun en güzel misali, Nef'i ile Şeyhulislâm Yahya arasında geçmiş olanıdır.

Yahya, Nef'i için şu kıt'ayı söylemiş :

*Şimdi hayl-i sühanveran içre
Nef'i mânendi var mı bir şâir
Sözleri seb'a-i muallâkadır
İmreülkays kendidir kâfir*

Nef'i de bunu şu kıt'a ile karşılımıştır :

*Bize kâfir demiş Müfti Efendi
Tutalım ben diyem ana müselman
Varıldıkta yarın rûz-ı cezâyâ
İkimiz de çıkarız anda yalan*

(**Divan Edebiyatı**, A. Sırrı Levend, s. 511-512, 522, 536)

Dönemin vezirlerinden İskender Paşa bile bazı konularda Molla Lütfi'ye kırgınmış. Her zaman, «Ah bir fırsatını bulsam!..» diyormuş.

Bu durum sürüp giderken, padişaha :

«Molla Lütfi sapıtmış, din yolundan çıkmıştır. Varlığı dinimizi bozmaktadır.» denilerek soruşturul-ması için şikâyet edilmiştir. Padişah da soruştur-mayı o dönemin âlimlerinin eline bırakır. Molla Lüt-fi on dokuz gün tutuklu kalır. Molla Lütfi'ye kı-rılan âlimlerden Çölmekçizade Kemal Çelebi ve onun benzerleri, düşmanlıkları nedeniyle, bazı konularda tanıklık ettiler. Molla Arab ile Hatibzade, inat ve düş-manlıkla öldürülmesi için fetva verdiler. Efdalzade hiç fetva vermedi. Molla Ahvin önce duraladı, sonra

fetva verdi. Sultan Bayezid da bu kararı onayladı. Molla Lütfi bu yargılama sonucu, 899 yılında öldürüldü.

Şaşılacak şeydir, Molla Lütfi hapsedilince Lami Çelebi şu kıtayı söylemişti :

*«Adalet mülkünün padişahı Sultan Bayezid
Ki onun kahr ü galebesinden fitne bir köşeye
çekilmiştir
Deli Lütfi'yi dinsizlik suçlamasıyla hapsetti. Onun
bu tutuklanmasına
Dinsiz Lütfi zindanda esir oldu (900) suretiyle hak
yanından tarih geldi.»*

Molla Lütfi hapisteyken, padişaha ve dönemin ileri gelenlerinden tanıdıklarına aşağıdaki şiirleri göndermiştir :

Padişaha beyt :

*«Öldürmeyince mihr ü vefa itmezim demiş
Ger eylemeye mühr ü vefa öldürün beni.»
Vezirazam İbrahim Paşa'ya beyt :
«Ey mürüvvet madeni, lutf ıssı sultanım medet
Vey eben an cedd-i vezir-i Al Osman'ım medet.
Damen-i Yusuf gibi çak oldu zeyl-i ismetim
Hasm-ı biinsaf elinden al, giribanım medet.»*

Davut Paşa'ya beyt :

*«Ey Asaf-ı ferzane, andır bizi sultane
Mal-i mur-i Süleymane, zindanilere hayr et.»
Ali Paşa'ya beyt :
«Çok nesne gelür başa, naz eyleme yoldaşa
Adile Ali Paşa, zindanilere hayr et.»
Rumeli Kazaskeri Hacı Hasanzade'ye beyt :
«Ey Rumeli'nin sadrı, İslamımızın fahrı
Yani ulema zuhrı, zindanilere hayr et.»
Anadolu Kazaskeri İmam Ali'ye beyt :
«Ey sadr-ı Anatoli, sağ iyleye gör solı*

Unutmaz isen yolu, zindanilere hayr et.»
Nişancı Taçbeyzade Cafer Çelebi'ye beyt :
«Ey nam ü nişan ehli, sub eyleme her sehli
Unutmaz isen mehli, zindanilere hayr et.»

Defterdara beyt :

«Defterlere valisin, mevlayı mevalisin
Hin-i buğ mealisin, zindanilere hayr et.»
Aşağıdaki iki(!) gazel de Molla Lütfi'nindir :
«Aşkın kapuzunu yine tığırdadayım mı
Yani ki felek tasını çıkırdadayım mı
Aşkın kapuzun ele alayım mı ne dersin
Alemlere avaze salayım mı ne dersin
Nalişler idüb ney gibi fevkası aşkın
Başıma yine satın alayım mı ne dersin
Rüsva-yı cihan olmak için şişe-yi arı
Ne olsa gerek, taşa çalayım mı ne dersin?»

O dönemdeki âlimlerden birisinin kürkünün yakası samur, etekleri zerdeba, yanları sansar, arkası çalkafa imiş. Ona Bursa Sultan Medresesi'nin öğretmenliğinin verildiğini duyan Molla Lütfi şunu söylemiş :

«Bir derme çatma kürklü, bir düzme koşma Türk
Layık değildir ki ola Sultan Müderrisi...»

Tezkiretüş Şuara

727

Mevlana Lütfi

Molla Lütfi, Anadolu'nun önde gelen ve en bilgili kişilerindendi. En ince ilimleri ve tüm fen bilimlerini öğrenmişti. Doğrulukta bir benzeri daha yoktu. Birçok değerli kitabın yanı sıra düzenli olarak mizah kitapları da yazmıştı. Bilgi ve erdem cenneti sayılabilecek Molla Lütfi birçok beğenilen kitap için açıklayıcı eserler de kaleme almıştı.

Molla Lütfi'nin ünü çok yaygındı ve adı her yeri doldurmuştu. Sözlerinin ışığı herkesin yolunu ıstırdı. Dönemindeki bilginler, erdemli büyük insanlar, beyler, hatta vezirler Molla Lütfi'nin bilimsel gücünden ve saygınlığından çekinir, korkarlardı. Zamanın ileri gelenlerine ve devlet adamlarına kibarca dil uzatıp sövgü de yağdırdığından, bu kişilerin yerinde duramayan intikam duyguları harekete geçmek için Molla Lütfi'nin zayıf ve felaketli anını bekliyordu. Bunlardan daha önemlisi, o dönemdeki bilginlerin ve büyük insanların önderi sayılan bilgili, olgun, derin düşünceli, erdemli, araştırmacı Hatibzade'nin Molla Lütfi'ye olan düşmanlığıydı. Çünkü Molla Lütfi, Haşiye-i Tecrid adlı kitabı açıklamak için Hatibzade'nin yazdığı eseri eleştirmiş, yerin dibine batırmıştı. Bu yüzden Hatibzade'nin canı çok sıkılmış, içinde intikam ateşi yanmaya başlamış, bu gizli düşmanlık duygusu pusuda bekler olmuştu.

Yine bir ara, bilginlerin ve zayıfların koruyucusu Sultan Bayezid Han'ın önünde bilginlerden Molla Arab ile tartışırken, Molla Lütfi, söylenmesi sakıncalı bazı kötü ve edepsizce sözlerle Molla Arab'a saldırdığından, Sultan Bayezid'in canı sıkılmış, kalbi kırılmış ve Molla Lütfi'ye iyiden iyiye gücenmişti.

.....

O dönemin bilgin sayılan kişileri, «Molla Lütfi'nin öldürülmesini gerektiren bazı sözleri ve davranışları olduğunu biliyoruz ve buna tanığız.» diyerek intikam duygusuyla tanıklık ettiler. Sonunda Molla Lütfi'nin idamı için gerekli fetva verildi. O erdemli insan şehit edildi. Velekad mett şehide» (Şehit olarak öldü.) ölümüne tarih düşülmüştür.

.....

Molla Lütfi'nin davranışları çok yalındı. Övünmezdi ve gösterişten uzaktı. Davranışları kısıntılar-

dan uzaktı. Özgür düşünür, özgür davranırdı. Herkesle şakalaşır, senli benli olur, hoşbeş eder, laf atardı. Bu yüzden kendisi dinsiz ve mezhebi geniş sanılırdı.

.....

Ali Kuşçu ile İran'dan Molla Fahri adında bir bilgin daha gelmişti.

830

Bu kişiye, Darülhadis Medresesi öğrenmenliği 30 akçe aylıkla verildi. Halbuki medrese vakfı bu öğretmenliğin ancak 40 akça ücret karşılığı verileceğini, yani 40 akça alabilecek bir bilgine bu görevin verilebileceğini önceden şarta bağlamıştır. Molla Fahri'ye yer bulmak için yapılan bu düzenlemeye Molla Lütfi'nin canı sıkılır ve şu yergiyi düzer :

*Ey zaman gör hele ne garip bir olay yarattın,
Yıktın bütün temelini ilmin çok ayıp ettin
Bir zamana yer bulmak uğruna üniversitenin
Noksan eyledin onunu, orayı ayakyolu yaptın**

Latifi Tezkiresinde Molla Lütfi hakkında verilen bilgiler de diğer kaynaklarla uyum içinde. Bu kaynaktaki bilgilerin bir bölümü şöyle :

*) Darülhadis (üniversite) yazılırken kullanılan «i» (y) atılırsa, bu kelime yüznumara anlamına gelen «darülhades»e dönüşür. Eskiden kullanılan ebced hesabında da «i»nin karşılığı 10 sayıdır. Darülhadis'in öğretmenliğinden 10 akçe düşürülmesi, bu kurumdan 10'un atılması, yani «i»nin giderilmesi ile eş değerdedir Molla Lütfi'ye göre. Bilimsel kariyerin her şeyden üstün olduğunu savunan ve toplantılarda beylerin üst yanına geçerek oturan Molla Lütfi, bir kişinin hak etmediği bir bilim kurumuna atanmasına şiddetle karşı çıkmakta ve durumun medreseyi yüznumaraya çevirmek demek olduğunu dile getirmektedir.

Tokat'tandır. Yüreği korkusuz, açık konuşan, bilgisi deniz gibi geniş ve konuşmayı seven birisidir. Yetkin nitelikli bir insandı ama saygısız, karışık ve dağınık birisi olduğundan âlimler arasında «Deli Lüt-fi» diye bilinirdi. Her türlü bilgide yetkin, tanınmış ve bilimin her dalında olgunluğun en yüksek yerindeydi. Fatih Medresesi'nde bilim dersi vermiş ve Sultan Mehmed'e :

«Bu sekiz medresede bulunan bütün öğretmenler, yardımcıları ve oradan yararlanan herkes, her gün gelerek benden değişik fen bilgilerini öğrensinler.» diyerek kendisini sunmuştur. O dönemdeki üstün âlimler ve Molla Lütfi'nin benzerleri, bu yüksekliğe ve ayrıcalığa dayanamamışlar; soğukluklarını, kırgınlıklarını, öfke ve düşmanlıklarını açığa vurmuşlardır.

Mevlana Lütfi, tartışmalar sırasında çok iyi konuşurdu; nükteciydi; atışma sırasında ortalığı alevlendirirdi; ayrıca şiir de söylerdi. Görüşmelerde ve toplantılarda ulu âlimlere ve çok büyük insanlara, yerini ve durumunu ayarlayarak şaşırtıcı nükteler ve ince latifeler ederdi. Arapça kasideleri ve düzyazıları çoktur. Fakat, şiirlerinin fazla ünü yoktur. Bu matla onun şiirlerindedir :

«Gördü gönlüm ki gözi, kaşı güzel
Sevdi bir berber-i tıraşı güzel.»

Sultan Mehmed — Mezarı temiz olsun — Molla Lütfi'ye :

«Sen de şiir der misin?» diye sorunca, adı geçen şu beyt ile karşılık vermiş :

«Fazıl ve hikmet ıssına ger olmasa eşar ar
Arz ederdim ben de eyyamında asar-ı Lebid.»

Mevlana Lütfi hakkında Sehi Bey Tezkiresi'nde

ilginç bir bilgi var. Bu büyük insanın kişiliğinin anlaşılmasında önemli bir ipucu veriyor Sehi Bey...

Mevlana Lütfi

Biraz delice kişiydi. Kadılar arasında «Deli Lütfi» adıyla tanınmıştı. İstanbul'u fetheden Gazi Sultan Mehmed Han tarafından burada bulunan kütüphanelerine kütüphaneci tayin edilmişti. Sultan Mehmed Han ile onun huzur-ı şerifinde ekseriya sohbet eder, mutluluk kimyası bahşeden ayak toprakları ile münasebet eder, aralarında çok latife ve karşılıklı konuşma olurmuş.

Rivayet ederler ki Sultan Mehmed bir gün kendisine lazım olan bir kitab için kütüphaneye gelmiş. Molla Lütfi'ye, «Bana şu kitabı getiriver.» diye emretmiş. Fakat Molla Lütfi biraz yüksek olan kitabı erememiş ve kitapların önünde bulunan bir mermer parçasına basarak kitabı padişaha vereyim demiş. Sultan Mehmed merhum incinmiş ve «Hay ne yaptın? O taş Hz. İsa Peygamberin mevlididir, o taş üzerinde doğmuştur.» demiş.

Molla Lütfi karşılık vermeksizin kütüphanedeki işine devam edip hizmet ederken, kitapların üstüne örtülmüş ve güveler tarafından delik deşik edilmiş, üstü kapkara toz olmuş bir bez parçası görmüş. Nazik bir şekilde, edep ve saygıyla bezi iki elinin iki parmağı ile tutmuş ve yine saygı ve edepli tavırla, oturmakta olan Sultan Mehmed'in dizinin üstüne koymuş. Padişah bunu görüp rahatsız olmuş ve «Bunu benim üzerime niye getirdin?» demiş. Molla Lütfi, «Devletli padişahım niye huzursuz oluyorsunuz? Bu bez İsa Peygamber'in beşik bezidir.» diye karşılık vermiş.

Merhum Sultan Mehmed'in huzurunda söylenmiş bu tür latife ve bediheleri pek çoktur. Muhavere sahibi olduğundan böyle küstahlığa ve bu denli latifeye

kudret gösterip Sultan Mehmed ile müsahib olmuştu^e.

*) İsmail E. Erünsal, «Fatih Devri Kütüphaneleri» adlı incelemesinde (İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, sayı : 33, Mart 1980/81) Sinan Paşa'nın kardeşi olan Ahmet Paşa'nın yazdığı iki mektuba dayanarak Molla Lütfi'nin salt özgür düşüncesinden dolayı değil, başka nedenler dolayısıyla da öldürüldüğünü iddia ediyor (s. 78).

Mektupların Molla Lütfi'yi açık ve çok sert biçimde suçladığı anlaşılıyor. Ahmet Paşa'nın iddiasına göre, Molla Lütfi, Sinan Paşa'nın mühür yüzüğünü bir adamına çaldırmış ve sahte bir belge düzenleyerek kendisini Sinan Paşa Vakfına müteveli atamıştır. Bundan sonra da Sinan Paşa'ya ait değerli kitapları, başkalarından çaldığı değersiz kitaplarla değiştirmiş; bu değersiz kitapları da satmaya çalışmış ve bir bölümünü de satmıştır... Yüce padişah bu ahlaksızı cezalandırmalıdır...

Mirastan yararlanamayan bir insanın öfkeli çırpınışlarını, kızgın ruh yapısını dile getiren bu iki mektubu şöyle bir köşeye bırakalım ve gelelim Molla Lütfi'nin idamındaki başka sebep de...» iddiasına...

Erünsal yazısında, Molla Lütfi'nin, Sinan Paşa'nın kardeşi Yakup Paşa'nın kızı ile evli olduğunu da belirtiyor... Önemli bir kayıt bu... Sinan Paşa ile Molla Lütfi arasındaki sıkı dostluğu, bilimsel ve insani arkadaşlığı daha önceden biliyoruz... Anlaşılıyor ki, Sinan Paşa mirasının kullanılmasını, yakın dostu, kader arkadaşı ve yeğenin kocası olan Molla Lütfi'ye bırakmıştır. Değerli kitapları en iyi biçimde Molla Lütfi'nin koruyacağına inandığını daha önceden görmüştük... Bu inancı yüzündendir ki Sinan Paşa, Fatih'in kütüphanebaşısı yapar Molla Lütfi'yi. Kendi kitaplarını da onun gibi güvendiği bir bilim adamına, bir dostuna ve aynı zamanda akrabasına bırakmasından daha doğal ne beklenir Sinan Paşa gibi bir âlimden...

Ahmet Paşa'nın, diğer kardeşi Yakup Paşa'dan da hiç söz etmemesi ayrıca ilginç. Acaba Yakup Paşa kardeşinin görüşlerine mi katılmamakta, yoksa damadı olduğu için mi Molla Lütfi'yi suçlamamaktadır?

Molla Kabız

15. yüzyıl âlimlerinin deyişiyile, «Osmanlı ülkesinin üzerinde bilgisizlik güneşi batmazken» Anadolu ancak İran'dan gelen bilginlerin ışığıyla aydınlanabiliyordu. Bu yüzden de İranlı âlimler büyük saygı gö-

Şimdi iddianın bir başka yönü üzerinde duralım : Sinan Paşa 1486 yılında öldü. Molla Lütfi ise 1495 yılında öldürüldü. Sinan Paşa'nın miras sorununun öldüğü yıl, hatta ay içinde çözümlenmiş olması doğal bir şey. Yani ortada bir sahtecilik durumu varsa bile bu durum 1486 yılının sorunudur. Aradan bunca zaman geçtikten sonra, ortada gerçekten bir suç olduğuna inansak bile bunun 1495'te zamanaşımına uğramış olacağını nasıl dikkate almamız?...

Gelelim mührün çalınmasına... Eğer mühür Sinan Paşa'nın sağlığında çalınmış ise, kendisi bunu yeni bir vasiyetle giderebilirdi. Bu durumda zaten önceden duyulacağı için kimse bu mühre dayanarak vasiyetname düzenlemeye gidemezdi. Eğer olay ölümden sonra olmuşsa?... O zaman da şu soru akla geliyor: Sinan Paşa ölünce zaten yüzük parmağındadır ve kaybolması büyük tepkiye neden olur, herkes duyar. Ayrıca miras sorunu uzun süre bekletilemez... Hak iddiası olan çıkıp bu iddiasını dile getirir. Molla Lütfi durdu durdu da öleceğine yakın mı çıkıp bu kitapların kullanımına talip oldu?...

Ayrıca, Ali Şir Nevai de dahil bütün eski kaynaklarda yaşamı yer alan Molla Lütfi'nin sahtecilik yaptığına en küçük bir atıfta bile bulunulmadığını görüyoruz. Bu kaynaklar Molla Lütfi'yi tutmuş olmalarına karşın, «Hakkında olmayacak iddalarda bulundular...» gibi telmihlerle bile duruma değinebilirlerdi. Aktardığımız belgelerden de anlaşılacağı gibi böyle bir durum söz konusu değil... Alimlerin en büyükleri ve yöneticilerin en üstünleri ile dahi düşmanlığı olan, ayağı sürçsün diye herkesin dört gözle beklediği Molla Lütfi'nin sahte belge düzenlemek, kitap çalıp değiştirmek, satmak gibi bir hata işleyeceğini sanmak; onu son derece bön, insan psikolojisinden habersiz, kaba bir ihtiyatsız olarak değerlendirmektir... Bu iddia, kay-

rüyolar, en üstün mevkilere getiriliyorlardı. Sehi Bey Tezkiresi'nde anlatıldığına göre, Leali adında bir Türk ozan, Acemlere gösterilen büyük ilgi nedeniyle kendini İranlı olarak tanıtmış ve Fatih'in iltifatlarına nail olarak bir tekkeye şeyh atanmıştı. Fakat sonradan durumu anlaşılınca malı ve unvanı elinden alınmış, ömrünü yoksulluk içinde tamamlamıştır.

İran'a gösterilen bu ilgi boşuna değildir. Çünkü hem dinsel ilim, hem de fen ilimlerinde İran ve çevresi Anadolu'dan çok üstün âlimlere sahiptir. Anadolu'dan bu bölgeye öğrenciler giderek eğitim yapmaktadır. Osmanlı padişahları da doğudan gelen âlimlere kucak açmaktadır. Fatih'in, Hurufilerin önderi Fazıl Tebrizi'yi saraya almasının nedeni de budur. Osmanoğulları üç kıtaya hükmetme çabasıyla at koştururken, fikri düzlemde, baş eğdirdiği topluluklardan ge-

haklarda dile getirilen Molla Lütfi'nin kişiliğiyle asla uyuşmamaktadır. O, paraya pula, giyime, gösterişe önem vermeyen, en büyük hazineyi bilgi olarak gören ve bununla öğünen, öteki bütün değerleri ve ölçüleri hor görüp açıkça aşağılayan birisidir. Sinan Paşa da, kitaplarını en iyi biçimde değerlendireceğine inandığından vasiyetinde bu işi Molla Lütfi'ye bırakmıştır. Bu olayın Molla Lütfi'nin idamı ile hiçbir ilgisi yokken, zaman açısından da bu ilginin kurulması olanaksızken, Erünsal'ın buna atıfta bulunması, Molla Lütfi'nin öldürülmesinde özgür düşünce dışında başka sebepler de ihdas etmesi yansızlık görüntüsü altında yan tutmanın başka bir yolu olsa gerek.

Dönemindeki herkesin «Hased-i akran belasına kurban gitti...» dediği Molla Lütfi, Ahmet Paşa gibi bir miras avcısı değil, gerçek bir özgür düşünce yandaşı, bilim adamıdır ve bu uğurda da başını verecek ölçüde kararlıdır. Miras avcılarında bu inanç ve kararlılığın bulunmadığı da psikolojinin ortaya koyduğu bir gerçektir...

Molla Lütfi'nin düşünceleri yüzünden öldürülme özelliğini; onun idam fetvasını veren Molla Ahvin gibilerin yazdıklarına dayanarak çürütmeye çalışan Erünsal acaba bu duruma bilmeyerek mi düştü?...

ride kalmayı kabul edemiyor, ilimde de üstünlüğünü kanıtlamak istiyordu.

Doğudan gelenler arasında devlete kapılanmayan âlimlerin de çıktığı olmuştur. Bunlardan en ilginç de Molla Kâbız olsa gerektir. 1527 yılının 3 Kasım'ında «din yolundan ayrıldığı için» boynu vurulan bu kişi «molla» sıfatını aldığına göre ilmi payede en yüksek dereceyi elde etmiş bulunuyordu. Osmanlı tarihçilerinin hemen hemen hepsi, Kâbız'ın yargılanma ve öldürülmesini eserlerine almışlardır.

Kâbız, Hazreti İsa'nın Hazreti Muhammed'den üstün olduğunu savunmaktadır. Bu görüşünü kanıtlamak için de İsa'nın göğe (yükseğe) çıktığını, mezarının da yerde değil gökte olduğu vb... şeyler söylemekte, Kuran'dan bazı ayetleri de kanıt olarak kullanmaktadır.

Kâbız'ın Şii - Batını kesimden olduğu kuşkusuzdur. Fakat Kuran'ı ve onu yorumlamayı çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Çünkü kendisini yargılayan Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerini susturmuştur.

Kazaskerler onun savını çürütemeyince kızarak öldürülmesi için karar almışlar, fakat Vezirazam bu haksızlığa izin vermemiştir. Bundan sonra kimi kaynaklar Kâbız'ın serbest bırakıldığını (Peçevi) kimileri de hapse konulduğunu (Ali) yazmaktadır.

Fakat, kafes ardından bu yargılamayı izleyen padişah Süleyman Han devreye girer ve Kâbız'ın cezalandırılmaması karşısında öfkelenir. Verdiği buyrukla yeni bir yargı kurulunun oluşturulmasını sağlar. Bu kurulun başına da Müfti Kemal Paşazâde atanır. İkinci yargılama sonunda Kâbız suçlu bulunur.

Bu olayın diğer özelliği de Kâbız'ın kendi görüşünde sürekli direnmesidir. Kemal Paşazâde'nin susturduğu yazılan Kâbız'ın gerçekte susturulmadığını, savında bu denli ayak diremesi kanıtlamaktadır. Kâbız'a önerilen «tövbe» olayı da ilgi çekicidir. Çünkü, Karamanlı Şeyh olayında göreceğimiz gibi, bu sıra-

larda tövbe önermek bir yana, kendiliğinden tövbe edenler bile öldürülmektedir... İddiası çürütülen bir kişinin ölüm karşısında bile ayak diremesini düşünmek çok zordur. Bu yüzden Kâbuz'ın «kenk ü lâl ol-ması» mümkün görünmemektedir... Öyle anlaşılmaktadır ki, Kâbız'ı gerçek anlamda susturamayan yargıçlar, onu öldürterek söylenti ve suçlamalarla karşılaşmak yoluna gitmektense, Kâbız'a kurtulması için sürekli öneriler sunmuşlardır. Fakat o düşüncesinde direnerek bu önerileri geri çevirmiştir.

Bu konuda belli başlı kaynaklardan aldığımız bölümleri veriyoruz*.

Küh-ül-Ahbar
Kâbız Adlı Dinsizin Öldürülmesi
25—a

Âlimler kesiminden Kabız adlı dinsiz, 934 yılının Safer ayında, din yolundan ayrıldığı için öldürüldü.

Kâbız, meyhanelerde ve tekkelerde günah dolu düşüncelerini yayıyordu.

*) Kâbız'ın görüşlerinin altında ekonomik nedenlerin yat-tığını söyleyen Mustafa Akdağ konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir :

«1528 sıralarında Hoca Kaabız Efendi adında ulemadan birisi, Hazret-i İsa'nın Hazreti Muhammed'den üstün ol-duğu yolunda fikirler ileri sürece kadar ileri gitti. O, böy-le bir konuya elbette durup dururken girmiş olamazdı. Herhalde kendisini, yukarıda anlatılan sosyal çöküntü et-kilemiş olmalıydı. Müslümanlığı sarsacak nitelikteki böyle bir iddiayı ortaya atan Kaabız mahkemeye verildi. Yük-sek yargıçlar kurulu üyeleri, yani iki kadıasker, bu konu-da, yeteri kadar bilgiye sahip bulunmadıklarından, sanık mahkûm edilemedi ve serbest bırakıldı. Sosyal bunalımın tam bir gazap içine attığı Kanunî'nin işe elkoyarak, yeni-den teşkil ettiği (İstanbul Kadısı ile Şeyhülislâmdan ibaret) yeni yüksek mahkeme kurulu Kaabız'ı ölüm cezasına çarptırdı.» (Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, s. 466).

«Niçin böyle yapıyorsun? En sonunda, soru ve cevap yeri olan mahşere gideceksin...» denildiği zaman, kendi geçersiz düşüncesine göre, hadisler ve Kuran'dan aktardığı ayetlerle savlarını kanıtlamaya çalıştı. Söylediği bir çok yalandan ve pis sözlerden başka, İsa Peygamberi Hazreti Muhammed'den üstün tutup buna ilişkin bazı kanıtlar gösterdi. Gezdiği meyhanelerde ve evlerde bu çürük ve bozguncu düşünceleri ile cahil halkın aklını çelmeye çalıştı ve bu yolda ün kazandı.

25—b

Bu kişi soyu ve şerefiyle övünen, kişisel bilgisi yetersiz ve yüzeysel birisiydi. Anadolu Kazaskeri olan Mevlana Kadri, biraz bilgi ve yetenek taşıyordu. Fakat, dünyacı işlerden uzaklaşmamış, tapınması yetersiz, günahattan fazla kaçınmayan birisiydi.

Kısacası, Mevlana Celalzade'nin yazdığı gibi, bu iki kazasker makam ve ün peşinde koşan, dışları sağlam, içleri ise anlayıştan uzak, bilgisizlik ve aptallıkla karmıştı.

Kâbız adlı dinsiz, geçersiz kanıtlarını sıra ile anlattığı zaman, dinsel yoldan onu susturmaya güçleri yetmedi. «Yanlışlığının kaynağı burasıdır.» diyerek onun savlarını çürütecek gücü bulamadılar. İkisi de çok kızdı. Bilgisizliklerini örtmek için sertlik ve kabalık yoluna sapıp terbiyelerini yitirdiler. Molla Kâbız'ı susturup çürütemedikleri halde, ikisi de onun öldürülmesini buyurdu.

Fakat vezirazam kızgınlıkla ikisini de azarladı :

«Sizin yapmanız gereken sertlikle karar vermek değil, kutsal din kurallarına göre karar vermektir.» dedi. Bundan sonra da, zorunlu olarak bu yargı kuruluunu dağıttı ve işi ertesi güne erteledi. Kâbız'ı ise sıkı önlemlerle hapse gönderdi.

Meğer o sırada zamanın büyük sultanı, vezirlerin üst yanındaki «Kasr-ı Adl»de bulunmakta ve kazaskerlerin yargılamalarını —daha önceleri de olduğu

gibi — dinlemekteymiş. Kâbız sorununun yine çözümlenmediğini görmüş. Daha sonra vezirazamdan işin özünü öğrenmek istemiş. Yanına gelen vezir-azama :

«Bir dinsiz divanımıza geliyor ve büyük peygamberimizin yüce ününe kötülük saçan saçmalarını sürdürme gücü buluyor. Ayrıca kendi geçersiz düşüncesine göre, kanıtlar ve ayetler de aktarıyor. Durum böyleyken o adam susturulamıyor ve çekip gidiyor*». Bunun sebebi nedir?» diye buyurdu.

Şerefli ve en ulu vezir :

«Kazaskerlerimiz, dinsel yasaklar konusundaki dinsel bilgidен yoksunlar. Sanığın kanıtlarını çürütüp konuşamaz hale getirdikten sonra karar vermeleri gerekirken buna güçleri yetmemektedir.» dedi.

Bunun üzerine padişah soruşturmayı yürütecek yeni yargıçlar atadı.

Bu yargıçlardan birisi; o dönemde Şeyhülislam, yani en bilgililerin sultanı, insanların en ağır sorunlarını çözen, halkın ve soylu kesimin güçlüklerini gideren, yeteneklilerin en üstünü, pek zeki, erdemlerin ülüsü, tek ve benzersiz, âlimlere göre zamanın en büyüğü, yani Kemal.

26—a

Paşazade — mezarı aydın olsun — idi. .

Diğeri ise; İstanbul Kadısı, zamanında dinin kutluluğu olan, dünyanın güvendiği tanınmış başkanlardan, ince yaradılışlı, kılı kırk yarmasıyla bilinen, onurla süslü, ünü yüksek Sadi Efendi — hükmü süreğen olsun — idi.

*) Burada geçen «çekip gitme» yargısı, yazarın daha önce ileri sürdüğü «yeniden hapse atılma» savı ile çelişmektedir. Diğer kaynakları da dikkate alırsak, Kâbız'ın ilk yargılama sonunda serbest bırakıldığını, padişahın işe el koyması sonucunda yeniden yargılanmak üzere divana getirildiğini ileri sürebiliriz...

Yargı kurulu, ertesi gün yeniden toplandı. Kâbız getirildi. Yeni yargıçlar geldiği zaman kazasker*, onların başa geçmesini kendisi için utanç verici göreyerek kalktı, gitti. Ünlü âlim Kemal Paşazade onun yerine oturdu. Yanında, yeri yüksek (Anadolu Kazaskeri) Kadri ve karşısında İstanbul Kadısı oturdu.

Kâbız, yeni yargı kurulunu, önceki gibi yetersiz sandığından, saçmalamalarını sürdürme hevesindeydi. Yine, çürük kanıtlara tutunarak savunmaya başladı. Fakat, en büyük müftü olan Kemal Paşazade, dinsizi her yönden susturdu. Öyle oldu ki gerçekten de Kâbız gevezelik edecek güç bulamayıp sustu kaldı. Ayetlerdeki ve hadislerdeki hatalarını öğrendi, konuşamaz oldu.

Kemal Paşazade bundan sonra İstanbul Kadısı ile görüştü. Kâbız'la ilgili özel karar görüşüldü. Sanığa sorulması gereken şeyler soruldu. Sıra karar ve uygulamaya geldi. Bunun üzerine Kemal Paşazade, İstanbul Kadısı'na :

«Bu görevi size bırakıyorum.» dedi.

İstanbul Kadısı, hükümden önce yine sorular sordu. Karar vermeden önce, gereken şeyleri birer birer söyledi. Bu önerilerden sonra Kâbız'a; geçersiz inancından dönmesini, boş mezhebini bırakmasını, tövbe ederek hak yoluna girmesini bildirdi ve bunun için çaba gösterdi. Fakat, her şeye karşı çıkan Kâbız'a yardım edemedi. Gösterdiği büyük çaba Kâbız'ın tutumunu değiştirmeye, onu inançlı ve düzgün bir insan yapmaya yetmedi.

İstanbul Kadısı bundan sonra, olayla ilgili gelişmeye uygun olarak, dinsizin öldürülmesine ilişkin kararı imzaladı.

Büyük küçük herkes, hatta Kasr-ı Adl'den yargılamayı gözleyen ve dinleyen Padişah bile Kemal Pa-

*) Yargı yerinden ayrılan Rumeli Kazaskeri Fenarizade Mevlana Muhiddin'dir...

şazade'nin bilgisini ve ululuğunu; Mevlana Sadi Çelebi'nin o dönemin kazaskerlerinden üstün olduğunu gördüler ve öğrendiler...»

Peçevi Tarihi'nde olay aynı biçimde anlatılmakta. Önemli bölümleri şöyle :

124

Âlimler Kesiminden Kâbuz Adlı Cahilin Savları ve Hakkından Gelinmesi Bölümü.

Bu olay 934 yılının ikinci ayının sekizinde olmuştur. Kâbız bir çok günah işlemiş ve boş, geçersiz savlarla ortaya çıkıp İsa'nın Muhammed'den üstün olduğunu her yerde ileriye sürmüş, halkı kandırmaya çabalamıştır.

.....

Kısacası, dinsiz susturulamadı. Divan-ı Hümayun'dan çıktı gitti... Vezirazam da o yargı kurulunu dağıttı. Meğer o sırada, saadetli Padişah, vezirlerin oturduğu yere bakan bölmeden bu işi doğrudan doğruya izliyormuş.

125

Vezirazam yanına geldiği zaman :

«Bir dinsiz bizim divanımıza değin gelir ve büyük peygamberimizin yüce şanına leke sürecek, saçmalar söylemeye güç bulur. Ayrıca da susturulmaz, çeker gider. Buna sebep nedir?» diye sordu.

Vezirazam ise :

«Ne yapabiliriz, kazaskerlerimiz dinsel konular da yeterli bilgilere sahip değiller ki o lanet adamı susturup konuşamaz edebilsinler...» diye karşılık verdi. Bunun üzerine anlayış sahibi padişah :

«İlim yalnız kazaskerlerin tekelinde olan bir şey değildir. Sabah müftü ile Kâbız hazır olsunlar. Ve bu yargılama yeniden yapılsın.» diye buyruk verdi.

.....

Bundan sonra Müslümanların müftüsü bütün bilgisini kullanarak Kâbız'ı sorgulamaya, onun savlarını dinlemeye başladı. Kâbız'ın; Tanrı'nın ve Peygamber'

in sözlerinden kendi savını kanıtlamak için belge olarak kullandıklarını öğrendikten sonra onun anlayışının ve kavrayışının bozuk olduğunu söyledi. Onun kuşkusunun nereden kaynaklandığını bildirdi ve bu kuşkuyu yok etti. Doğru ortaya çıkınca Kâbız susmak zorunda kaldı.

Şeyhülislam ona yeniden seslendi :

«İşte hak ortaya çıktı. Başka sözün var mıdır? Yanlış yolundan geri dönüp hakkı benimser misin?»

Fakat, dinsiz, o yanlış inancında elinden geldiğince direndi, sözünden dönmedi.

Bunun üzerine Şeyhülislam :

«Fetva vermek için gereken işlem tamamlandı. Dinsel kurallara göre gerekeni siz uygulayın.» diyerek gerisini Kadı'ya bıraktı. Kadı Mevlana Sadeddin yeniden :

126

«Sünni kurallara uygun olarak temiz inanca kavuştun mu?» diye sordu Kâbız'a. Fakat olumlu karşılık alamadı. Kâbız düşüncesinde ayak diremesini sürdürdü. Bunun üzerine, dine göre öldürülmesi karara bağlandı. Yargılamadan sonra, Kâbız, doğru din yasaları uyarınca öldürülerek kahredildi....

Zeyl-i Şakaik

88

Molla Kâbız

Molla Kâbız Anadolu'ya İran'dan gelmiş ve çağının âlimlerinden eğitim görmüştür. Önceleri vergi görevlileri arasında yer almış fakat daha sonra dine bağlanacakken kılavuzsuz olduğu için, kendisini yok edecek yönde ilerlemiş, sapıklık yoluna girmiş, günaha sapanmıştır.

Beyni gibi, kapıldığı çürük hayaller nedeniyle duyguları ve bilinci de bozulan Kâbız 934 tarihinde din kılıcıyla öldürüldü. Böylece dünya onun dediko-

dusunun pislighinden kurtulup canı ruhlara karıştığı zaman «El Kâbız» sözü tarih düştü...

Molla Kâbız bazı ilimleri biliyordu. Fakat, halka ters düşen Kâbız'ın bilgisi ve becerisi, o sapıklık tutkusuna zehir oldu. Bozgunculuğu kendi kötülüğünü getirdi. Akli kendisine köstek oldu. Zihin bozan geçersiz düşüncesi, sağlam inancının yok olmasına neden oldu.

Anlatıldığına göre, İsa'yı Muhammed'den ve bütün peygamberlerden üstün tutup bu yanlış düşünce üzerinde direndi,

89

Soruşturma için padişah divanına getirildi. İbrahim Paşa vezirazam, Muhiddin Fenari ve Kadri Efendi yargıç (kazasker) görevindeydi.

.....

Öldürülmesi için verilen kararı Sadi Efendi imzaladı. Böylece Kâbız'ın bozgunculuğu yok edilmiş oldu. (...)

Hammer de Devlet-i Osmani Tarihi'nde (26. kitap) bu olayı Osmanlı tarihçilerindeki gibi anlatır ve konuyu şu cümle ile bağlar: «Kâbız, bu müthiş fetva üzerine bile düşüncesinden asla dönmedi ve son nefesini de sözüne bağlı kalarak verdi. (s. 73)»

Molla Kâbız olayı, birçok tarihçide, Âli'den alın-tılanma yoluyla yer almıştır. Bizim burada aktardıklarımıza Ferdî, Solakzade ve Celalzade'de bulunan bilgiler de katılabilir.

İsmail Maşuki

(Oğlan Şeyh, Çelebi Şeyh)

Kentlerde örgütlenen Bayrami Melamilerinin öldürülen ilk önderi olarak Çelebi Şeyh İsmail Maşuki'nin ayrı bir önemi vardır. 935 yılında* boynu kesilen

*) Bizim gördüğümüz kaynaklarda 935 (1528) olan bu tarihi, Abdülbaki Gölpınarlı 945 olarak veriyorsa da (Tasav-

ve Oğlan Şeyh diye ünlenen bu genç insanın İstanbul ve Edirne'de büyük bir kitleyi kendisine bağlamış olduğu, bu gelişimden kaygı duyan yönetimin İsmail Maşuki'yi yargılayarak «dinsizlik» suçlamasıyla öldürdüğü anlaşılmaktadır.

Ebussuud Efendi, «Gazanfer Dede» soruşturması için yazdığı mektupta İsmail Maşuki'yi mahkûm etmek için nasıl büyük bir çaba gösterdiğini açık açık yazmaktadır. Burada, Ebussuud Efendi'nin fetvalarının Maşuki ile ilgili olanlarını vermekte yarar görüyoruz.

Soru : «Suçlu görülerek öldürülen Oğlan Şeyh dedikleri kişi zulmen öldürüldü.» diyen insanlara ne yapmak gerekir?..

Cevap : Onun mezhebinde ise öldürülür...

Soru: Tarikat kesiminin önderlerinden bir vaiz (İsmail Maşuki) camilerde ve kürsilerde açık açık, «Zikir halkasında, ibadet niyetine raks ve devran etmek helaldir ve bunun helal olduğu ayetle ve hadisle kanıtlanmıştır. 'Allah'ı ayakta iken, otururken, yanlarınız üzere yatarken de anın' diyen ayetin manası, yüce Allah'ı her durumda anın, demektir. Raks da hal-i kıyama dahildir (Namaz gibidir.)» deyip yine, «Kim kendini bir millete benzetirse ondandır, diyen hadis gereği, (raks) gökte dolaşan meleklerle benzemektir. Tanrının peygamberi bile raks etmiştir. Hatta kutsal ridası arkasından düşmüştür. Bu durumu peygamberin yakınları olan büyük insanlar söylemişler, hatta İmam Şafii ve Muhammed Gazali de anlatmıştır.» deyip, bir âlim de «Bu yüzden birçok fetva verilmiştir...»

vuftan Dilimize Geçen... s. 227) kaynak göstermediği için denetleyemedik. Sayın Gölpinarlı'nın neye dayanarak 935 tarihinden vazgeçtiğini bilemiyoruz ama İsmail Maşuki'yi yargılayan kurulun başında Kemal Paşazade vardı. Ve Kemal Paşazade 945 tarihinde çoktan ölmüştü. Maşuki'yi yargılayan diğer yargıçlar ise Ebussuud Efendi ve Şeyhi Çelebi idi.

dese, tarikat önderi yine, «Bu bir zevk halidir. ‘Tatmayan bilmez’ demişler... Haram diyen desin. Biz helal bildiğimiz şeyi bırakmayız...» dese, tarikatçının gösterdiği bu kanıtlar gerçek kanıtlar sayılıp sözüne değer vermek doğru olur mu? Eğer söyledikleri doğru sayılmazsa bu tarikat önderine ne yapılması gerekir? Bu konunun iyice anlatılıp açıklanması için gerçek yardımınızı istiyoruz. Böylece, doğru ve yanlış ortaya çıksın, hak güneş gibi belirsin ve bilinmezlikler yok olsun...

Cevap: Yukarıda anılan yüce ayette raksa izin konusunda hiçbir işaret yoktur. O çirkin işin doğruluğuna inanan ve ayeti tanık olarak kullanan kişilerin iman ve nikâh yenilemeleri gerekir. Zira, «kelamullah»ın anlamını bozarak kendi isteklerine uydurmuşlar. Sözü edilen hadis doğrudur... Fakat, insanların hareketini meleklerinkine benzetmek doğru değildir. Zaten şimdiki zaman sufilerinin ettikleri raks da gerçekte kafirlerin horon tepmesidir ve bunların eylemleri kafirlerinkine benzer.

Büyük peygambere raks etti, demek küfürdür. Çünkü raks aşağılık insanların işidir. Peygamberlerden birisine aşağılık eylem yüklemenin küfür olduğu fetva kitaplarında yazılıdır. Peygamber dönemindeki ululardan, sözü edilen işin (raksın) çıktığını söylemek yalan ve iftiradır. İmam Şafii'nin söylediği ileri sürülen söz de yalandır. Hiçbir dinbilgini, raks helaldir, dememiştir. Yalnız «sema»da çelişkiye düşmüşlerdir.

Dinsel yorumlarda, din bilginlerinden* başka kimselerin, İmam Gazali ve benzerlerinin sözlerine güvenmek doğru değildir.

Bu biçimde, kötüyü güzel göstererek, yalan dolancılıkla Şeytanlaşarak halka vaaz eden kişiler sapık azdırcılardır. Bunlar kafir olmuşlardır. Şiddetli cezalar ve hapisle önlenmeleri gerekir.

*) Sözü edilen din bilginini ehl-i sünnet âlimleridir...

Eğer bunlar yasaklanamaz, «Âlimler zevk sahiplerinin sırlarını bilemezler.» diyerek büyük suçlarında direnirlerse dinsizdirler, mutlaka öldürülmeleri gerekir. Bundan sonra tevbeleri de geçerli olmaz...

Soru: Tarikat önderlerine, «Zikrullah ederken devran ve raks haramdır. Bu yararsız işin küfür olduğu fetva kitaplarında açıklanmıştır. Ayrıca günümüz müftüsü de bu biçimde fetva vermiştir. Bunu niçin bırakmıyorsunuz?» denildiği zaman :

«Bizi, şarap içmekten ve buna benzer kötü alışkanlıklardan alıkoyuyor. Bazı sapıkların gönlünü değiştirerek Tanrı'yı anmasına neden oluyor.» diye cevap veriyorlar. Gerçekten de öyle olsa, bu duruma o niyet ile izin verilir mi?..

Cevap: Verilmez. Bu, şeytanca olan sanı türünden bir aldatmacadır. Günahtan ibadet doğduğu nerede görülmüştür? Onların yaklaşmak istedikleri şey başka bir günahtır. Zaten Cehennemlikler, uygun da olsa, ateş katlarının birisinden diğerine geçmekle kurtulmuş olmazlar.

Soru: Bir tekkenin mescidinde, değişik kişilerle genç oğlanlar toplanıp değişik nağmelerle tevhid ederken (Tanrısal şiirler okurken) bunu değiştirerek kimi zaman «dil-i men», «can-ı men» deseler, kimi zaman da «Sen bir ulu sultansın, canlar içinde cansın/Çün iyan gördüm seni, pinhan kapısı değil», «Cennet cennet dedikleri, bir ev ile birkaç huri/İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni*.» biçiminde beytler okusalar ve göğüslerini döğerek şaşılacak hareketler yap-salar, o yerde oturanlardan bazıları tekkeye giderek buranın şeyhine,

«Niçin böyle hareketlere razı oluyor ve yaptırıyorsunuz?» diye sorsalar, Şeyh de,

«Size ne, 'Cinleri ve insanları ancak bana kulluk

*) Sözü edilen beytler Yunus Emre'nin iki nefesinden alınmadır.

etmeleri için yaratmışımdır'» ayetiyle cevap verse, bu şeyhe dinsel olarak ne yapmak gerekir?..

Cevap: Bunların halleri ve sözleri tam anlamıyla fuhş olduğu gibi, cennet hakkında dedikleri kötü sözler de açık bir küfürdür. Bu kişilerin öldürülmeleri yasalara uygundur.

Şeyhleri olan dinsiz, «Yaparlarsa ne olur?» demekle kafir olmasından başka, bu suçu tapınma sayarak yüce ayeti buna kanıt göstermekle yine kafir olur. Bu inançtan dönmezlerse kesinlikle öldürülmelidirler.

Soru: Şeyhlerden veya tarikat yolundakilerinden bazılarına, birisi,

«Siz niçin namaza ve zekata ilişkin çaba göstermiyorsunuz?» dese, karşındaki de,

«Batın ilim (öz) yanında, zahir ilim (biçim) utanılacak bir durumdur. Batın ilmiyle uğraşan kişi zaten zahir ilmini anlar» dese, ona ne yapmak gerekir?

Cevap: O da dinsiz ve günahkârlardandır. Onun yargısı, dinden dönenin yargısı gibidir. Bu geçersiz düşünceden dönmezse öldürülmesi gerekir.

Ebbussuud Efendi bu ve benzer fetvaları, o dönemdeki ortamı ayrıntılarıyla kavramamıza yardımcı olmaktadır. İsmail Maşuki'nin camilerdeki konuşmalarında neler söylemiş olduğunu da aşağı yukarı buradan çıkartabiliyoruz. 914 - 935 (1508 - 1528) yılları arasında yaşayan ve 20 yaşında, daha bıyığı yeni yeni çıkmaktayken idam edilen İsmail Maşuki, Bayrami Melamilerinin büyük önderlerinden birisi olan Aksaraylı Pir Ali Efendi'nin oğludur. Babası da benzer suçlamayla soruşturmaya uğramış ve cezalandırılmaktan zar zor kurtulmuştur. Oğlunun başına geleceği de sezilmektedir. Bu aile, yüklendiği önderliğin doğal sonucunun idam edilmekten geçtiğini anlamış gibidir.

Yaman bir propagandacı ve güçlü bir etki gücü olan Pir Ali Aksarayı'nın oğlu da babasına benzemektedir. Konuşmaları ve davranışlarından çok iyi eği-

tim gördüğünü, şiir gücünün yüksek olduğunu, padişaktan bile çekinmediğini anlıyoruz. Bu yüzdendir ki halkı ve askerleri etkisi altına almakta, yandaşları hızla artmaktadır. Gelişmelerden kaygılanan ve bir ayaklanmadan korkan yönetim, onu İstanbul'dan uzaklaştırmak ister ama ölümü göze aldığını söyleyen Maşuki bu isteğe karşı direnir. Nihayet Osmanlı âlimleri harekete geçerler, şöhreti padişahı bile huzursuz eden bu genç şeyhi din kılıcıyla öldürürler.

Maşuki'nin bir komploya kurban gittiği, savları halk arasında özellikle de resmîyetin karşısındaki kesimler arasında yaygınlaşmıştır. Hatta ileride aktaracağımız kaynaklarda görüleceği gibi, padişahın Maşuki'ye haber göndererek bu komploju bildirdiği bile söylenmektedir. Bu idam, sorunu çözememiş, hatta daha da alevlendirmiş, İstanbul halkı da ikiye ayrılmıştır.

İsmail Maşuki ile birlikte onun ülküdaşı 12 kişi daha öldürülmüştür. Çünkü bunlar şeyhlerinin söz ve davranışlarını açıkça savunmuşlar, şeyhleri gibi davranıp sözlerinde direnmişlerdir...

Bu konudaki temel kaynakları vermeden önce, A. Gölpınarlı'nın, Maşuki ile ilgili olarak yazdıklarını aktarmada yarar görüyoruz*.

Çelebi Şeyh, İstanbul'da bir sene zarfında havas ve avam tarafından hürmet kazanmış ve pek genç ve güzel bulunduğundan «oğlan şeyh» lakabile şöhret bulmuştur.

Melâmiler arasında bu güne kadar deveran eden ve babadan oğula, şeyhten müride intikal eden rivayete göre Çelebi Şeyh, müritlerine bazen zikrettirir ve zikirde «Allah, Allah» yerine «Allahım, Allahım» dedirirmiş. Bu kelimedeki cinas ve iltibas ta âkibetini tacil etmiştir. Sarı Abdullah ve La'lizadeye nazaran padişah, mumaileyhe haber gönderip memleketine

*) **Melamilik ve Melamiler**, s. 48 vd...

azimet etmesini ihtar ve bu lüzum ihvanı tarafından da tekrar edilmişse de Çelebi Şeyh «ben, âkibetimi biliyorum» diyerek gitmemiş ve nihayet Kemâl paşazade fetvasile 935 senesi nihayetinde 12 müridiyle At Meydanında Çukur Çeşmenin üstünde idam edilmiştir.

Müritlerinden İrakizade Hasan Efendi meşhedine bir mescit yaptırmıştır. Hasan Efendi'nin iki biraderi olup «üçler» namile maruf imişler. Bunun için yaptırdığı mescide de «üçler mescidi» denilmiştir. 1297'de «Hasene binti Ali» isminde bir kadın, İsmaili Maşuki'nin meşhedini tecdit ve baş tarafına bir taşdiktirip aynen kabir gibi yaptırmış ve kenarına demir parmaklık çektirmiştir. Taşın başında beктаşi tacı şekli bulunmasına nazaran Hasene hanımın beктаşi muhibbesi olduğu anlaşılıyor. Kitabesi şudur :

(*) *Bin iki yüz sal toksan yedide*
Keşf olundu bu mahall-i hakk-ı refik
Kıldı say ihyaya, işbu merkadi
Hasene binti Ali hass-ı tarık
Müstakimzâde dimiş tarihi:
Oldı İsmail kurban-ı tarık
935

Bu meşhed, şimdi Sultan Ahmet'te Ticaret mektebine nâzır dikili taşın karşısında ve meydanın solunda bulunan bahçenin müntehasındadır.

Oğlan Şeyh'in cesedi ve başı Rumeli Hisarı sahiline gelmiş ve bir müridi tarafından kayalar mescidine yakın bir mahalle defnedilmiştir. La'lizade merhum, kayalar mezarlığını aradığı halde metfenini bulamadığını yazıyor; Müstakimzade de bunu aynen naklediyor. Adaşımızın bulamadığına sebep, mezarlığı aramasıdır. Halbuki Oğlan Şeyh camiin avlusunda metfundur.

*) Başında (*) bulunan bölümler kitapta Osmanlı alfabesiy-le yazılmıştır...

(*) *Yahu*

Tarikat-ı aliye-i Bayramiyye ricalinden

Aksaraylı Pir Ali Efendi'nin mahdumu

Kutbularifin ve gavsılvasilın

Şehid İsmail Maşuki

Hazretlerinin ruh-ı saadetlerine

Allahülfatiha

935

Sene.

Bilâhare caminin üst tarafına bir kadiri tekkesi yapılmış ve bu tekke 1295'te vefat edip İsmaili Ma'şukâ'nin yanına defnedilen Şeyh Mehmet Niyazi efendi tarafından imar edilmiştir. Tekkenin imarında Oğlan Şeyh'in taşının üst tarafına da bir kadiri tacı oyulmuştur. Tacın; taşın oyularak yapılması, sonradan yapıldığına bir delil olduğu gibi tekkede oturan hanım da ifadesile bizi teyit etti. Mamafî bu taşın İsmail Ma'şukiye dikilen ilk taş olması çok şüphelidir. Ancak La'lizade'nin «bazı ihvan mezar taşını bularak merkadini ziyaret etmişlerdir» demesi ve mezar taşlarının teccidinde eski taşın şekil ve kitabesinin aynen muhafaza edilmesindeki teamül, bize bu taş ilk taş değilse bile onun nümunesidir kanaatını verebilir.

La'lizade, İsmaili Ma'şuki'nin galebeicezbe ile «Maarifi hakkani ve esrârı rabbanîyi mutazammın Türki eş'ar ve ledünni güftar» sahibi olduğunu da kaydediyor. Fakat cönklerde hiçbir ilâhisi bulunmadığı gibi Melâmilerde de mevcut değildir. Süleymaniye kütüphanesinde Hâlet, E. kitapları arasında 800 numaralı bir mecmuada yalnız beş gazeli ile bir mesnevisi muharrerdir. Bu gazellere nazaran Oğlan Şeyh'in lisanı selis ve pürüzsüz, teşbihleri yerinde ve latiftir. Vezin ve kafiyyeye hâkimdir. Şiirlerinde vahdet cezbese mevcuttur. Hiçbirinde mahlas zikretmemiştir. Her hâlde Şeyhin bir çok şiirleri vardı; fakat maalesef bulunamadı. Mecmuadaki şiirleri kaydediyoruz:

*Ey gönül bir derde düş kim anda derman gizlidir;
Gel eriş bir katreye kim anda umman gizlidir.*

*Terkedüp namü nişanı giy Melâmet hırkasın,
Bu melâmet hırkasında nice sultan gizlidir.*

*Tut Haki bilmek dilersen ehli irşad eteğin;
Niceler bilmediler kim böyle erkân gizlidir.*

*Değme bir horü halkire hor deyu kılma nazar;
Kalbinin bik küşesinde Arşî Rahman gizlidir.*

*Bu cihan Derviş nam, oldu hicab ender hicab,
Sen hicab altında kaldın sanma sultan gizlidir...*

*
**

*Gel ey sofi bizi men'eyleme aşku tevellâdan;
Mahabbettir ezelde kısmet olan bize Mevlâdan!*

*Şarabı aşkile yarin ezelden olmuşam biyhuş;
Ebet ayılmazam andan gönül, geçmez bu sevdadan!*

*Gel ey aşk oduna yanmış; gönül ayinesin pâket;
Cemâlin göstere canan îki ta kalbi mücellâdan!*

*Şu dil kim âteşi aşka yanıp külli kül olmaya,
Ne bilsün zevkünü aşkın, ne duysun hâli şeyyadan?*

*Gönül murgı uçar her dem o dildarın hevasından,
Anın aşkı kanadile geçer arşı muallâdan!*

*Gönüldür menzili canan, gönüldür vasulı Rahman,
Gönüldür aşkı sadık değil hali temennadan!*

*Fıralın narına yandım, yetiş ey Yusüfi Mısri;
Hicabı hicrünü kaldır ki bu Ya'lzubi a'madan!*

*Senin hüsnündürür ya Rab ki Yusufta eder cilve,
Senin aşkındürür ya Rab zuhur eden Zelihaden!*

*Bu gün ey dil temaşa kıl cemâli veçhi cananı;
Şu kim görmez anı bu gün yarın olur o a'madan!*

*Kamu eşya egerçi kim haber verir cemalinden,
Veli insan olan ismin nişan verir müsemmadan.*

*Düşüptür derbeder âşık talep eyler dilârayı,
Dilâradır gönül içre haber ister dilâradan!*

*Kani Ferhad ile Şirin, kani Vamık ile Azrâ?
Kani Mecnuni sergerdan? haber ver bâna Leylâdan!*

*Çü sensin âşıkı ma'suk, çü sensin talibü matlup,
Haber ver gel nedir şahım mürad olan bu gavgadan!*

*
**

*Bahri vahdettir, özün, dil gevheri yekdanesi;¹
Şem'i imkândır ruhun, canım anın pervanesi.*

*Nuri hüsnün pertevinə âlem oldu cilvegâh;
Zeyn oluptur anın ile mescidü meyhanesi...*

*Suretinde biz ki hakkın suretin gördük iyan,
Men' idemez bizi haktan zahidin efsanesi!*

*Ehli aşkın gözüne yeksan görünür daima
Ma'bedi abid ile hem rahibin büthanesi...*

*Kevseri la'li lebin nuş etmiyen Hızr ise ger
Abı hayvan içse dahi, gelmez anın kanesi.*

*Sırrı elber sahibidir sırrı meyhanem benim;
Her taraftan cezbeder âşıkları humıhanesi...*

*Varlığın derdine sofi; ister isen ger ilâç,
Kati nâfidir sana sakimizin peymanesi!*

1) Nesiminin matlalı gazeline naziredir.

Merhaba ey bahri zâtin gevheri yekdânesi
Şem'i vahdettir cemâlin kün fekan pervanesi.

*Sat hezaran canım olsa cümlesi sana feda;
Sen yetersin can bana ey canımın cananesi!*

*
**

*Senin hüsnündür ey dilber, bu aşk ehlin eden hayran,
Senin Aşkın şarabıdır ciğerleri eden büryan!*

*Mezâhirde kamu yüzden cemâlidir salan pertev,
Olur âşık kamu eşya, anınçün hüsnüne hayran.*

*Senin zâtındürür mescut, ama cümle eder secde,
Mesâcitte eğer âşık, kilisâda eğer rühban.*

*Senin aşındürür ancak bu âlemde eden cilve;
Gehi âşık, gehi ma'şuk, gehi ayık, gehi sekran!*

*Ne surette zuhur etsen seni ârif bilür şeksiz,
Melâik sureti olsun ve ger perri ve ger insan!*

*Veli insan gibi mazhar olimaz zâtına hergiz
Ki anı suretin üzre üç halkettin edüp ihsan.*

*Veli insan gerek kâmil lsi ola sana âyine;
Değildir sureti insan, ola hem sireti hayvan!*

*Hakikat ehline veçhin iyan ender iyan oldu;
Cemâlin çeşmi münkirden ne gam ettin ise pinhan!*

*Şu dil kim duymıya aşkın, şu göz kim görmüye veçhin:
Biri sengü biri a'ma buna natıkdürür kur'an...*

*Tutuptur küyi gerdunu seraser nalei uşşak,
Çıkuptur kullei çerha feganü nalei mestan!*

*Senin derdindürür derman bu aşk ehlin belâsına,
İlac etmez ana hergiz tabib olsa eğer Lokman!*

*İçenler camı aşkından geçerler kendü varından
Kim içerse bu şerbetten anın işi olur âsân...*

*
**

*Kalbin Allah olduğıçün suretin Rahmândır;
Kim Mûkevvin ismin ey meh, haliki ekvândır.*

*Sûrete nispet mugayir görünür eşya kamu,
Lâkin ol ma'ni yüzünden cümlesi bir cândır...*

*Ayni Hak oldu vücudum, kaçma ey Hak sursti;
Hak ile Hak olagör, gel vehmi ko, Şeytândır...*

*Nüş kıldı çünki ruhum sol şarabı aşkını
Mest olup yitürdü kendin, baki ol sultândır.*

*Kim lei aşk ile vücudun bildi vü buldu bu gün
Kendü kendözün yitürmedi; ulu sultândır.*

*
* *

*Naklolur Şeyh Şafiden bu haber:
Şam şehrinde zamanile meğer,*

*Oldu bir nice veli bir yere cem
Yaktılar ortaya bir ruşen şem'.*

*Yalnız şem'ile bu cümle rical
Vahdetü kesreti gösterdi misâl.*

*Birisi eyledi birine suâl;
Dedi ey mürşidi eşrâfı ricâl;*

*Kalbi mü'min gibi şem'a acaba
Nereden geldi ola nurü ziyâ?*

*Pür olup şevki ile cümle cihat,
Na bedid olur anınla zulümat.*

*Her gece cezbesinin nurü ferî
Yandırır âteşe pervaneleri.*

*Kanden erişti ana bu hâlet,
Nereden oldu bu nuraniyyet?*

*Dinledi çünkü sözün bildi iyan,
Üf dedi şem'i şebistana heman!*

*Sanma bu râzı soran bilmez idi;
İmtihan olduğunu bildi, dedi:*

*Nereden geldüğünü şem'a ziya
Diyeyin şevkin ile şimdi sana;*

*Şem' söyündü, ziya oldu nihan,
Nereye gittüğünü eyle beyan!*

*Ah seni veçhile ol kâni savap;
Verdi remz ile suâline cevap.*

*Anladın mı acaba ey gafil;
Ne demek oldu bu emri müşkil?*

Sergüzeşt

121—b

Gerçeğin ışıklar saçan kandili, tarikat kevserinin sakisi, tanrısal cezbenin yol göstericisi Pir Ali Sultan El Aksarayı, tanrı sırrını kutlu kılınsın, nice zaman ermişlik veraseti Muhammed (islamlık) gerçeğini elde etmiş ve tanrısal aşkın temizleyici şarabını dağıtmıştır. Bilinen (parlak) kerametlerinin sonu yoktur. Tanrısal sevgiyi dileyen ve öğrenmek isteyenleri amaçlarına ulaştırırlar ve cezbe sahibi yapıp bilgi - terbiye verirlerdi. Fukaranın eğitiminde feyzi kuvvetliydi; düşünce ve çabaları gönülleri ele geçirirdi.

Kutsal dilinden işitildiği söylenmektedir: «Eğer İbrahim Ethem bu fakirin gününde ve zamanında olaydı, bana geleydi, saltanatı ve devleti bırakmasına izin vermezdim. Olgunluğa erdirdim,

122—a

dünya ve ahiret sultanlarından olurdu. Sadık müride sultanlığı bırakmak gerekmez.» buyurmuşlar.

Zamanın üstünlük kazanan sultanı Süleyman Han, tanrının affı ve rahmeti onun üzerine olsun,

Acem ülkesine savaş ve hareket esnasında, Alaüddin Pir Ali Aksarayî hazretlerini kabul etmeyen bazıları ortaya çıktı. «Aksaray'da bir kimse mehdilik dava eder. Cennetin dört ırmağı benim dergahımda vardır, diye halkı davet eder.» dediği başkente bildirildi. Soruşturma için padişah emri ve mübaşir gönderildi. Pir Ali mahkemeye çıkarıldı, durumu soruşturulmaya başladı.

Tanıklardan bazılarının, aleyhine sözler söylediğini anlayan Pir Ali,

«Bizim aleyhimize tanıklık eyleyen siz misiniz?» diye bunlardan birisine ululukla işaret edince, Allahın izniyle adam ruhunu teslim etti. Birisine daha işaret edince o da kustu, ağzından pislik aktı. Toplantıda hazır olanları korkulu bir saygı kapladı; sorudan ve cevaptan vazgeçtiler.

Durumu yeniden padişaha sunuldu. Sultan Süleyman otağı ile Üsküdar'a çıkmış bulunuyordu*.

«Biz o yana kendimiz gidiyoruz» diyerek soruşturmayı erteledi. Sultan Süleyman Aksaray'a varınca kıyafet değiştirdi. Pir Ali Sultan'ın evine vardı. Buluştukları zaman Pir Ali birçok keşf ve kerametler ortaya koydu. Zamanın üstünü büyük sultan Süleyman Han'da sevgi ışığı parladı, konuşma sırasında,

122—b

«Azizim bize sizi karşı fikirli bildirdiler. Yüce

*) Melamiler düzene ters düşmediklerini kanıtlamak için ve kendilerini onurlandırılmış göstermek için burada olduğu gibi olmayan öyküler de uydurmuşlardır. Kanuni'nin İran seferine çıkışı Ali Aksarayî'nin ölümünden çok sonradır. Aksarayî 1527'de ölmüş, Kanuni de bu sefere 1534 yılında çıkmıştır... Ayrıca Bayramilerin Batını bir dünya görüşü taşımaları nedeniyle sürekli izlendiklerini biliyoruz. Osmanlı yönetimi ile hiç uzlaşmayan bu topluluğun önderi olan Ali Aksarayî, «Allah padişahın ayağını özengiden eksik etmesin.» diyerek Osmanlı devletinin sürekli savaş içinde olmasını dilediğini daha önce görmüştük.

tanrının yardımıyla değerli sohbetiniz ile şereflendik.» dedi. Aziz ise,

«Devletli padişahım bu fakire yüklenen şey nedir?» diye sordu.

«Mehdiyim, der imişsiniz. Ve cennetin dört ırmağı bendedir diye, buna benzer bazı sözlerinizi ilettiler» deyince;

«Şevketli padişahım zamanın mehdisi sizin yüce kişiliğinizdir. Cennet ırmağından muradım ise hanemiz önünden akan tatlı sudur. Ayrıca birkaç büyükbaş hayvan, koyunlar ve birkaç koğanımız vardır.» dedi.

Padişah huzuruna tatlı su ve bal getirdi. Padişah uğur sayarak bunları alıp yedi. Şaka olarak «Şarap ırmağı bağınız olsa gerektir.» dedi.

Pir Ali ise,

«Şarap ırmağının gerçeği Tanrı aşkı ve Tanrı cezbesidir. Bunlar taliplere yasak değildir.» dedi. Pertev Paşa'ya tanrısal bakışını yöneltince paşa elinde olmayarak «Allah!» diye nara atıp yere düştü. Uzun zaman bu coşku ile kaldı.

Sultan Süleyman hazretleri elde olmayarak çok ağladı. Türlü alçak gönüllülük ve çaresizlik ortaya koydu. Sonra İran Seferi ile ilgili konuşma yaptılar. Azizin söylediği her şey olduğu gibi gerçekleşti. Sultan Süleyman dönüşte ona, yine uğradı. Her yönden söyleşi yaptılar. Padişah, Pir Ali'nin öğütlerini ve dualarını aldı ve ona ikram olarak pek çok emlak ve tarla vermek istedi. Pir Ali kabul etmeyince,

«Bari oğlunuzu İstanbul'a gönderiniz» buyurdu.

Pir Ali, dedi ki:

«Şevketli padişahım, oğlumun ismi İsmail'dir. Hak yolunda

123—a

kurban olmaktan dönmez; onu size göndereyim.»

Sultan Süleyman İstanbul'a ulaşınca, Pir Ali Sultan, sırrı kutlu olsun, dört beş nefer dervişle oğlu İs-

mail Maşuki hazretlerini İstanbul'a gönderdi. Altı ay geçince Pir Ali Sultan dünyadan göçtü ve cennetin en yüksek yerinde oturdu.

Tarikat (irşat, kutsallık, bilgi) makamı ve kutuplukta Çelebi Şeyh oturmaya başladı. Kendisinde bol tanrısal cezbe ortaya çıktı. Tanrısal bilgiyi ve Tanrının sırlarını içeren Türkçe şiirler ve Allah'ın sırlarına ait sözler söylemeye başladı. Bu süre içinde Edirne'ye gitti ve bir süre orada kaldı.

İstanbul'a dönüşlerinde dostlarının ziyaretinde hücum ve karışıklık ve çok fazla ilgi ve sevgi görüldü. Sultan Süleyman haber gönderdi ki;

«Birkaç kimse aleyhindedir, canınıza kıymaya hazırlanmaktadırlar, ilinize gidiniz. Dikkatle izlediğim düşmanlarınızın fesadını bununla yok ediniz. Yer değiştirmek size lazımdır.» dedi.

Çelebi Şeyh ise,

«Pederim merhum bize başımıza geleceği zamanında gösterdiler; kazaya rıza vardır. Tanrının buyruğu ve işaretine göre olacağı boyun eğeceğiz» dedi.

Henüz ondokuz yaşında sakalı yeni çıkmış genç bir kişi idi. Kimi zaman Ayasofya ve kimi zaman Süleymaniye camilerinde vaaz kürsüsüne çıkardı.*

123—b

Çok büyük dinleyici toplulukları olurdu. «Kürsüde rastgele şathiyat söyler» diye iddiacılar ona çeşitli suçlar yönelttiler. Gerçeğe uymayan fakat kendi anlatımlarına uygun fetvalar ile At Meydanında Çınarlı Mescit önünde şehitlik kadehini din kılıcı şeklinde içirdiler... Sene 935.

*) Burada Melamiler kendilerine övünç payı çıkarabilmek için olayı yine abartıyorlar. Yazar İsmail Maşuki'yi büyük gösterebilmek için onu daha yapılmamış olan bir camide vaaz kürsüsüne çıkartıyor. Halbuki bu genç âlimin böyle bir desteğe hiç gereksinimi yok. Gerçekten de İstanbul'da büyük çalkantılara yol açtığı diğer kaynaklardan anlaşılıyor.

Melamilğin sultanlarından ve islamiyetin pirleri-
nin örneklerinden olduğu kuşkusuzdur.

Fakat gençlik döneminde kutupluk makamına
erişmesi sebebiyle bazıları onun halifelliğini çekeme-
diler. Önce kutsal cesedi daha sonra soylu başı da de-
nize bırakılmıştır.

Fukaradan birine. rüya aleminde buyurmuşlar:
«Kayalar adlı yerde, mezarlıkta cesedimi bekleyiniz.
Başım cesedimden sonra varır. O yere ikisini birlikte
gömünüz.» demişler. O kimse bu, yüce buyruğa uyup
Kayalar adlı yerde mutluluk doğuran iş için bekle-
miş. O kerametli yerde, içerdiği mana gereği önce be-
denleri belirmiş, bir gün sonra da soylu başları ışıklı
dalgalarla denizin yüzünde anılan yerde ortaya çık-
mış. Buyrulduğu üzere nurlu emanet (ceset) gömül-
dü. Bu hikaye dostlar arasında bilinmektedir. Bazıla-
rı «Yazılı mezar taşı bulundu.

123—b

Kutsal ismini görüp ziyaret ettiler.» deyü anlattı-
lar. Bu hakir çok araştırdım, fakat aradığıma erişe-
medim. Bu olaydan Melami yandaşları çok ders al-
mıştır. Şimdilerde Oğlan Şeyh yolu (tarikı) ve fukara-
sı (yandaşları, talipleri) şöyledir ve böyledir diye söz-
ler işitilmektedir. Gönül yakan, hayret uyandıran bu
durum karşısında, insan sabır ve tahammülden baş-
ka sığınacak, girecek yer bulamaz. Tanrısal güçte ve
tanrısal sebeplerin şaşılacaklarındandır. Melamiye ta-
rikatının yeni fırkasına (koluna) insanların söğmesi-
ne rağmen devletin ileri gelenleri bu yolda tanrıya
kulluk etme ve sevgi sahiplerinden olmuşlardır. Fa-
kat boş işlerle uğraşanların kalplerine bu olay deh-
şet ve nefret sebebi oldu. Önceden sohbet ve söz ce-
miyeti var idi, dostlar ve yandaşlar şimdi dağıldılar
(gizlendiler).

Ahval-i Melamiyye-i Şattariyye'de, Sergüzeşt'teki
bilgiler aynen tekrarlanıyor.

.....
 Gerçekten de kendileri ölmeden bir yıl önce; soyu temiz, hakka erenlerin örneği, tanrısal aşıkların sultanı İsmail Maşuki Hazretleri başkente gitti. Sonra 934 tarihinde Ali Aksarayı Hazretleri, kararsız dünyadan tanrının sarayının mutluluğuna (cennete) gitti.

Oğlunun davası sırasında,

«Arslan kendi eniğini hayatında muhafaza eder.» diyerek şimdiki durumu ve sonucun ne olacağını sezmiş çıkarmıştı.

İsmail Maşuki Hazretleri İstanbul'a vardıkdan sonra, sultan Bayezid ve Süleymaniye camilerinde kürsiye çıktı. Bilgi bahçesindeki gülleri açtı ve incilerini, yaydı. (Güzel, değerli ve az bulunur bilgisiyle halkı aydınlattı.) Ününün gürültüsü dünyanın kulağında çınlamaya başladı. Herkes şaşırды.

Bunun üzerine soysuz kıskançlar, ona, önceki büyüklerin şathiyelerini yakıştırdılar. Kötülük saçan tanıkların yardımıyla, 935 tarihinde, At Meydanı yanında bulunan tepede, 12 adet temiz soylu yandaşıyla birlikte şehitlik şerbetini içirdiler. Tanrı sırrını kutlu kılıcı.

.....
 Pir Ali Aksarayı Hazretlerinin bir halifesi de tanrısal sevgiyi bağışlayan El Şeyh Yakub Helvayı Hazretleridir. Yandaşları arasında Helvacı Baba demekle tanınmıştır. Pirlerin buyruklarıyla İstanbul'a gelmiş ve Kalenderhane Mahallesinde oturmuş, burada insanları aydınlatmıştır.

Melami - Hamzaviliğin temel kaynaklarından olan Sarı Abdullah Efendi'nin Semerat-ül Fuat'ının² çevirisinden Oğlan Şeyhle ilgili bölümü konuyu oldukça aydınlatmakta :

2) **Semerat-ül Fuat**, s. 272, 273.

«Oğlu Çelebi Şeyh İsmail İstanbul'a geldikten 6 ay sonra babası Pir Ali Sultan, Tanrı'nın rahmetine kavuştu,

İsmail, Edirne'de 19 yaşına bastığında, babasının ahablarından ve büyük ulemadan biri onun şerefine bir ziyafet vererek sofrada onu yanında ve üst tarafına oturttu. Davetlilerden birkaçı bunu kıskandılar ve birtakım dedikodular etmeye başladılar.

İstanbul'a geldiğinde halk bir izdiham halinde ziyaretine gitti. Bunu çekemeyenler müzevirliğe başladılar. Ona gösterilen bu teveccühü haber alan Sultan Süleyman Kanunî ona şu haberi gönderdi ve şu emri verdi :

«Size suikasd yapılması ihtimali vardır. İyisi mi siz yeriniz olan Aksaray'a gidiniz.» Babasının bazı dervişleri de ona aynı sözleri söylediler.

Bazıları, «İnad etme, celadet gösterme, yerine git; canın tehlikededir» dediler. «Git de bu dedikoduların arkası kesilsin. Kendini de bizi de vebal altında bırakma. Biz hainlik suretiyle değil seni sevdiğimiz için bu nasihatta bulunuyoruz» dediler.

Fakat Çelebi Şeyh İsmail şu cevabı veriyordu :

«Benim sonum önceden belli edilmiştir. Alnıma ne yazılmışsa odur, değişmez, o olur. Takdir ne ise odur. Ben günün birinde kanımın döküleceğini çok iyi biliyorum. Müjdesi bana çoktan verilmiştir. Ayet-i Kerime gereğince emr-i Hak mutlaka tahakkuk ve tecelli edecektir.»

O dedi ki : «Ey bana nasihat verenler! Doğru söylüyorsunuz; iyi ama benim derdim sizin öğüdünüzden daha üstün ve daha müthiş. Ben bu dünyaya doymuş bir insanım. Canımdan bıktım. Aşk nedir tanımadım, beni öldürülmekle korkutmayın... Boş bir tehdittir bu. Ben kendi kanıma susamış bir kimseyim.

Âşıklar her zaman için ölüme hazırdırlar. Âşıkların ölümü bir çeşit değildir. Onların bir değil iki yüz canı vardır. Her an onu feda etmeye hazırdırlar ve

fedâ ederler de... Ben hayatı tattım ve denedim. Biraz da ölümü tadayım ve tecrübe edeyim, ne çıkar bundan? Dünyada kim kalacak ki ben kalayım?

Beni öldürün, öldürün beni... Benim katlimde hayat vardır. Ölüm tatlı şeydir. Kafes kırılınca kuş uçar. Ben âşıkım, ölüme susamışım. Nöbetim geldi mi gonk vurur...»

Çelebi Şeyh İsmail, sıram, vaktim bakalım ne zaman gelecek diye ölümü beklemeye başladı. Bazen Ayasofya bazen Süleymaniye camilerinde vaaz ederdi. Münafıklar, şeriate aykırı sözler söylüyor diye yalanlar uydurdular. Fetvacılar da haksız yere fetvalarını verdiler. Hicri 935 yılında katledildi...

Onun en ufak, küçük kabahati ve en önemsiz bir kusuru bile yoktu. O yiğitliğine, âlicenaplığına kurban gitti.

Şeriyeye Sicili, No: 4/2

35

Oğlan Şeyh diye bilinen İsmail adlı kişi, «İnsan kadimdir.» dediği gibi, «İnsan, insan olduktan sonra ona hiçbir şey haram değildir.» demiştir. Bu durum, Derviş Muhammed bin Abdülgani ve Muhiddin'in tanıklıklarından anlaşmıştır. Ayrıca, «Babam kutubdur; ben mehdiyim. Bize uymayanın imanı doğru değildir.» demiştir. Buna da Şeyh Alaaddin bin Nasuh ile adı geçen Muhiddin tanıklık etmişlerdir. Yine bu konuda, kendisinin yandaşları da benzer biçimde tanıklık etmişlerdir. «Şeriatın haram dediği şeyler helaldir.» dediği konusunda ise adı geçen Muhiddin ile Hac Tarak tanıklık yapmışlardır. Dinsel toplantılarda daima saygısızca sözler söylediği* Mevlana Hayreddin bin Karaca, anılan Muhiddin ve Hac Tarak'ın tanıklıklarıyla kesinlik kazandı. Ona bağlı olanlar da bu doğrultuda tanıklık ettiler.

*) Burada ancak yaklaşık bir anlam belirtmeye çalıştık..

Oğlan Şeyh'in namaz kılanlara :

«Cenneti g6reyim diye kılmaz mısınız? Cennet dediğinize biz merkebizmi bile bağlamayız.» demiştir. Bu durumu Hac Tarak bildirmiştir.

«Őarab aşk kamıŐıdır. Tanrısal coŐkudur. Onda ekinilecek bir Şey yoktur. İnançlı kişilere helaldir. Becerebiliyorsan ye, iç, yat, uyu... Bunların t6m6 tanrıya tapınmadır.» demiş ve eklemiŐtir. «Oruç, zekat, hac yezide c6rm için geldi. Bunlarda bir Şey yoktur. İnançlı kişiye yılda iki bayram namazı kılmak g6revi vardır. Kalanı sıradan insanlar içindir; birbirlerinin semerlerini yemelerini engelleme için konulmuŐtur. O iki bayram namazında da secde yerinde beni g6receksiniz.»

«Zina ve livata suç sayılmamalıdır. Toprak toprağa girmektedir. Bunlar aşkın lezzetidir.»

«Her kişi tanrıdır. Her biçimden g6z6ken odur. Ruh ise bir bedenden çıkar ve başka bir bedene geçer. Kabir azabı diye bir Şey yoktur. Soru ve hesap yoktur...»

Oğlan Şeyh İsmail'in bunları s6ylediği Muhuddin'in bildirimini ile anlaŐılmıŐtır.

Yine kendisine konuk gelenlere imamlık edip iki rekat namaz kıldırıdıktan sonra kalanını yasaklamıŐ ve «Velilerin arkasında iki rekat namaz kılmak yeterlidir.» diyerek bu kişilerin namaz kılmalarına engel olmuştur. Bu konuda da Hasan bin Abdullah bildirimde bulunmuŐtur.

«Kutb için AŞık Paşa Ő6yle demiş, G6lŐen-i Raz sahibi ise bir nedenle bunu aktarmıŐ. Fakat bazı azizler Kutb için 'Başı arŐda, ayağı ferŐde, on sekiz bin alemi doldurur.' demişler. Bu nitelikte bir kimseye 'tanrı' demek doğru değil midir?» diyen Oğlan Şeyh'in bu s6z6n6 de Muslihiddin bin Ahmed bildirmiştir.

Bazı azgın dinsizler. «Bizim avradımız ve oğlanımızın t6m6 senin yoluna...» deyince Şeyh İsmail:

«Avradınız, oğlanınız ve koŐunuz size helaldir.

Bunların cümlesi velilere de helaldir.» demiş ve bunu da Mevlana Muslihiddin **bildirmiştir.**

«Görünür tanrıya tapalım...» dediğini ise adı geçen Hasan söylemiştir.

Büyük peygamberimiz için ise :

«Peygamberin makamında bizzat insan vardır. Bunu benimseyip sevgimizle herkese gösterelim.» demiştir. Behlül bin Hüseyin de bu sözlerini bildirmiştir.

Yine Oğlan Şeyh :

«Oğlu ve kızı yaratan sensin. Bir kadına gidersin. Neşeyle akıdırısın. Sonra da Allah yarattı dersin.» demiştir. Bunu da yine Muhiddin bildirmiştir.

Zeyl-i Şakaik'te İsmail Maşuki ile ilgili olarak yazılanların bir bölümü şöyle :

89

İsmail Çelebi Oğlan Şeyh

Bayrami tarikatının şeyhlerinden Aksaraylı Pir Ali Efendi'nin oğlu olup «Oğlan Şeyh» demekle ünlüdür. Kendisi, karışıklığa neden olmuştur.

914 tarihinde doğmuştur. Doğduğu sırada, babasının şeyhi olan Bünyamin Ayaşı hayatta olduğundan, doğan yavruya «İsmail» adını vermişti. Babası tarafından yetiştirilen İsmail, her geçen gün durmadan bilgisini artırmıştır. Kendisi, daha sonra duyduğu gezi arzusu sonucunda İstanbul'a gitti. Bilgisini ve düşüncelerini burada yaymaya başladı.

İsmail Çelebi, büyük bir çekiciliğe sahipti. Genelikle camilerde öğüt verir, tefsir aktarır; aydınlatıcı toplantılar yapıp yol gösterirdi. Halktan ve askerlerden çok bol insanı kendisine bağlamıştı. Söyledikleri halk arasında gürültülere neden oluyordu. Özellikle bazı şathiyyeleri çok ün kazanmıştı. Bir yıl kadar bu yoldaki çalışmalarını sürdürdü. 935 senesinde, dönemin müftüsü olan Kemal Paşazade'nin fetvası ile, bozgunculuğunu yok etmek işi **din kılıcına bırakıldı** ve öldürüldü...

Anlatıldığına göre, Sahn Medresesi öğretmeni, Çi-
vizade Efendi'ye gitmiş, halkın İsmail Çelebi'ye duy-
duğu büyük ilgiden yakınarak onun kovuşturulması-
nı ve öldürülmesini istemiştir.

(.....)

İnsanlar onun hakkında iki öbeğe ayrılmışlardır.

Kimileri ona dinsizlik yakıştırmakta ve dostları
ile birlikte öldürülmesini onaylamaktadır. Kimileri
ise, İsmail Çelebi'de açık keramet olduğunu, onun yü-
ce bir makamda oturduğunu söylemekte ve yine İs-
mail Çelebi'nin söylediği şeyleri ayrı bir biçimde yo-
rumlamaktadırlar.

Hadikatül Cevami, c. I

124

Kayalar Mescidi der kurb-ı Bebek

Bu mescid dahi fevkanidir. Banisi Sıdkı Ahmed
Efendidir ki tarıkı üzere reisülküttab ve bade devr-i
Mehmed Han-ı rabide üç tuğ ile nişancı paşa olup ba-
delezi Temeşvar'da vefat itmekle orada medfudur.
(Şehr-i muharremül heram) tarih-i vefatı vaki olmuş-
tur, 1073.

Mescid-i mezburun tahtından bir ayazma geçer
ki Kayalardan iner ve karibinde sahili deryada vaki
çeşme Tavukçu Reis demekle meşhur reisülküttab
Mustafa Efendinin eser-i hayıdır. Efendi mezburun
kabri, Ebu Eyyub Ensari radyallahianh cami-yi şerifi-
nin Bostan iskelesi tarafında olan kapusundan girer-
ken sol

125

canibinde şebeke içinde medfundır. Çeşme-yi mezbu-
run tarih-i binası 1177'dir.

Mescid-i mezburun karibinde olan mezaristanda
«Oğlan Şeyh» demekle meşhur İsmâil Maşukî hazret-
leri medhundur ki Pir Ali Aksarayî'nin mahdumları-
dır. 935 tarihinde Kemal Paşazade'nin fetvasıyla mak-
tula vefat idüb naşı deryaya ilga olunmağla üç gün

mürurında mahall-i mezburda zahir olub bir dervişi-
ne dahi rüyada oraya defn olunmasını tenbih itmek-
le şersiz naşını defn iyledikten sonra bir gün müru-
rında ser-i şerifleri dahi gelmeğe yine dervişi-
mezbur tenbihleri vech üzere ser-i saadetlerini dahi naş-ı
şerifleri yanında defn iylemiştir. Mumaileyhden baş-
ka daha pek çok zevat-i kiram medfunlardır. Mes-
cid-i mezburun mahallesi vardır.

c.II

35

Üçler Mescidi der kurb-ı cami-i Sultan Ahmed
Han

(.....)

Vakıf-ı mezburun iki biraderi olub üçler dimekle
maruf olmak sebebiyle bu mescide dahi şöhret olmuş-
dur. Üçünün dahi kabri mescidin ittisalinde vaki Saka
Çeşmeleri üstündedir. Senk-i mezarlarında tarihleri
yokdur. Filasl, vakf-ı mezburun bu mahalli ihyasına
sebeb budur ki, şeyhi olan Oğlan Şeyh dimekle ma-
ruf Şeyh İsmâil İbn Pir Ali ol mahalde seyf-i şeriatle
katl olunmuş idi. Ol mahalli teberrüken bir parmak-
lık çevirmekle muhafaza idüb sonra namazgâh iyle-
miştir.

Şeyh mezburun cesedin Kayalarda İmam Servisi
yanında asudedir. Tarih-i şahadeti Müstakimzadenin-
dir: **Oldı İsmâil kurban-ı tarik.**

Bir de bu olayı Evliya Çelebi'den dinleyelim. Ba-
kınız olayın son bölümü nasıl gelişmiş...

Seyahatnâme, c. I

456

Rumali Hisarın'daki Ziyaretgâhlar (Ziyaretgâh-ı
Şeyh İsmâil)

Bu zat katl olunarak cesed-i mübarekleri Ahur-
kapu'dan deryaya bırakılmış. O vakt padişah Hisar'
da Kandilli Bağçe'de imiş. Bir de görürler ki şeyh-i
aziz on halifesiyle Kandilli Bağçe önünde zuhur idüb

deryada derya gibi cuşa gelerek sema itmeğe başlar. Padişaha hitaben :

«Hünkârım, bizi nahak yire katl itdiler. Arz-ı hale geldik.» dirler. Ve tamam bir saat orada sema idüb hünkâr-ı sahib-i hâli hüngür hüngür ağladarak akındıya katılıb ta Durmuş Dede tekyesinin önüne varırlar. Sonra orada defn idildiler. Hakir, üzerlerine on gice nur yağdığını müşahede iden canlarla görüştim.

Şeyh, tevellüd itdiği vakt pederi ismine (Kurban İsmail) demiş. Aradan yetmiş sene geçtikten sonra hazret-i şeyh At Meydanı'nda Çukur Çeşme başında on halifesiyle beraber kurban idilmiştir. Kanı düşdüğü mahalle, ahbabları zaviye bina etmişlerdir. Hâlâ, Dikilitaş dibinde, Parmaklı Mescide yakın bir ziyaretgâhdır.

Şeyh İsmâil'i sevmeyenler, katline şöyle tarih yazmışlardır : Lanetallahı aleyhim ecmain.

Sicill-i Osmanî'de İsmail Maşuki Zeyl-i Şakaik'teki Bilgilere göre anlatır.

Tarikat-ı Bayramiyeden Pir Ali Efendi sulbinden 914'te tevellüd eyledi. 934'de İstanbul'a gelüb cevamide vaz ve tezkir iyledi. Askeriden cem-i kesir müridi oldu. 935'de İbn Kemal fetvasıyla katl olındı.

(.....)

Halk, hakkında «zındık» ve «veli» diye ikiye ayrılmışlardır. Ve saniler, muhalif-i şer kelimatını tevil iyemişlerdir.

Takvimüt Tevarih'te de bu idamlarla ilgili saptamalar var :

117

934 (...) ve maktulî Molla Kâbız ba seyf-i şeriat derdivan-ı ali.

935 (...) ve maktulî Oğlan Şeyh bafetva-yı Kemal Paşazâde der meydan-ı esb.

969 (...) ve maktul-i Şeyh Hamza-yı Bayramî ve etbaeş ba seyf-i şeriat.

Karamanlı Şeyh

Kimliği hakkında bir bilgiye sahip olamadığımız bu kişinin Karaman'dan soruşturma için padişah emriyle İstanbul'a getirilip burada yargıldığını ve Ebussuud Efendi'nin fetvası sonucu öldürüldüğünü anlıyoruz. Karaman ve çevresi daha önce açıkladığımız gibi Batını kümelerin bulunduğu bir bölgeydi. Şeyh, buralı olduğu ve öldürüldüğüne göre Şii - Batını olduğu konusunda varsayımda bulunmamız kolaylaşmaktadır. Gerçekten de Ebussuud Efendi'nin verdiği bilgiler, Karamanlı Şeyh'in Şii-Batını görüşleri yüzünden öldürüldüğünü ortaya koymaktadır.

Fakat, olayın asıl ilginç yönü başkadır: Şeyh, hakkında çıkartılan «şeriata aykırılık» söylentilerini yadsımış, hatta tövbe bile etmiştir.

Şeyh'in söylediği varsayılan sözlerin üstünden uzun zaman geçtiği ve dava da zamanaşımına uğradığı halde, Ebussuud Efendi, kendi mezhebi olan Hanefilik'in bile izin vermediği katı bir yorumla Şeyh'in yaşamına son verecek fetvayı imzalamıştır.

Fakat, halk arasında bu konuda önemli kuşklar ortaya çıkmış olmalı ki Ebussuud Efendi böyle uzun bir açıklama yapmak gereğini duymuştur. Kararın adilliğine gölge düşüren en önemli bulgulardan birisi de «Yargıcın, kendi mezhebinin kurallarına göre karar vermeyip başka mezhebin kurallarından yararlanmasıdır...» Hanefilik'te tövbe eden insanın öldürülemeyeceği açıkça belli iken,, Hanefi bir yargıcın bu kuralı hiçe sayarak tövbe eden kişiyi öldürtmesi halk arasında büyük bir çelişki, hatta büyük bir günah olarak görülmüş olmalıdır. Ebussuud Efendi, fetvasında bu açmazdan kurtulmak için bir takım açıklamalar yapmakta, fakat bu açıklamalar yetersiz kalmaktadır.

Ebussuud'un bu konuda aktarma yapmaktan çok kendisinin karar ürettiği söylenebilir. Fakat üretilen bu kararın ne derece tutucu bir düzlemde gerçekleş-

tiği, varolan yasaların bile gerisine düştüğü, sonuçta da varolanı düzeltmeyip bozduğu ortaya çıkar. Öyle anlaşılmaktadır ki, Osmanlı alimlerinin keyfiliklerinin altında Ebussuud'un bu tutumunun büyük etkisi olmuştur.

Osmanlı yargı düzeni, kendi içinde bir takım kurallara dayanmakta, tanıklığa ve savunmaya yargılamada az da olsa yer vermektedir. Zamanaşımı ve tanıklığın zamanında yapılması gibi konularda belli kuralları bulunmaktadır. Fakat Ebussuud bu yargılamada zamanaşımını kendi özel yorumuyla ortadan kaldırdığı gibi, birbiriyle çelişen tanık sözlerini de gerçek sayarak idam kararı vermiştir. Bu tavır Osmanlı yargı düzeni içinde keyfilik yayılmasına neden olacaktır.

Kanımızca bu yargılama Ebussuud'un şeyhülislamlığının ilk yıllarında olmuştur*.

- *) Abdülbakir Gölpınarlı'nın aktardığı (Yunus Emre, Altın Kitaplar, s. 315) aşağıdaki öykü belki de uydurulmuştur ama Ebussuud Efendi'nin kişiliğini tanımada önemlidir : «Ebussuud bilgisine mağrur bir dinsel yorumcu, bir Şeyhülislam, fetvaları insanı insana düşman eden, canı cana kıydıran bir Müfti-Enam. Kimseyle görüşmeye tahammülü yok, tenezzül etmiyor. Birgün dört yamalı bir hırkaya bürünmüş, anasır donunu giyinmiş bir derviş çıka gelmiş Bab-ı Fetva'ya... Rastladığı bir mollaya demiş ki: «Efendi'ye (Ebussuud'a) arz et, bir selam vereceğim, bir soru soracağım, ayaküstü cevabını dinleyip gideceğim...»

Ebussuud'un şref saatine rastlamış, arzu kabul edilmiş, Derviş huzura alınmış...

«Efendim, sultanım» demiş, «Kainattaki bilginlerin bilgisi ezeli (tanrısal) bilgiye göre nedir, ne derecededir, ne kadardır? Ama ben çok bilgisizim, bunu bir örnekle bildir, cevabını alayım, eşiği öpüp gideyim...»

Ebussuud, «Gerçekten de pek bilgisizmişsin.» demiş. «Bu söylediğin kıyasa mı sığar, örneğe mi girer?»

«Vebali bana.» demiş Derviş, «Boynum kıldan ince, şeria-tın kestiği parmak acımaz bildir ki bileyim.»

Bu konuda yalnızca Ebussuud Efendi'nin fetvalarından yararlandık. Başka kaynaklarda Karamanlı Şeyh hakkında bir bilgi tespit edemedik. Karamanlı Şeyh'in kimliği hakkında da bilgi sahibi olamıyorsak da görüşleri ve suçlanma, yargılanma biçimi hakkında oldukça ayrıntılı bilgi edinebiliyoruz.

Karamanlı Şeyh

Soru : İstanbul kentinde, kutsal şariat kuralları uyarınca öldürülen ve Karamanlı Şeyh denilen kişinin öldürülmesini gerektiren dinsel nedenlerin ne ol-

Ebussuud tomardan bir kağıt çıkarmış, oturduğu sedire yaymış. Kalemı hokkaya batırmış, kâğıdın ortasına bir nokta kondurmuş. demiş ki :

«Bu kağıt ezeli bilgi olsa-ama bunun sınırı var, onun yok, bunu bil bir kere- şu nokta da bilginlerin bilgisi olur...»

Derviş, «Bütün peygamberlerin, filozofların, bilginlerin bilgisi bu nokta mı, bu noktanın içinde mi?» demiş.

Ebussuud, «Ya ne sanıyorsun?...» buyurmuş.

Derviş, «Sultanım, kerem buyur da kendine ait bilgiyi ayır bu noktadan, göster bana...» demiş.

Ebussuud bu durum karşısında, «Derviş, sözün gerçekmiş, pek cahilmişsin...» demiş. «Benim ilmim nedir ki bu noktadan ayırıp da sana göseterebileyim?»

Fakat, derviş bir kez daha konuşmuş :

«Ya efendim bu benliğin nedir, bu gururun ne?» dedikten sonra çıkıp gitmiş...

Anlatıldığına göre, derviş gittikten sonra Ebussuud leğen ibrik getirtmiş ve iki rekat namaz kılıp tövbe etmiş, sonra da ilimden irfana, yani tasavvuf yoluna yönelmiş...

Ebussuud, yaşamının sonlarına doğru görüşlerini biraz yumuşatmış olmalı ki bu öykü o durumu açıklamak üzere yaratılmıştır... Özellikle «Gazanfer Dede» ile ilgili yargının «Karamanlı Şeyh»le olan yargıdan çok esnek olduğu, olayın titizlikle incelendiği, Karamanlı Şeyh'te «tanıklık» sayılan sözlerin, «Gazanfer Dede Davası»nda «dedikodu» olarak değerlendirilerek tanıklıktan sayılmadığı ortaya çıkar.

duğunu, yargılamada bulunamayan diğer Müslümanlara açıklayarak sevab kazanınız...

Cevap: Karamanlı Şeyh; dinsel zorunluktan dolayı kesin ayetlerle kanıtlanan kutsal şariat kurallarını inkâr ettiğinden dinsizdi. Büyük peygamberimizin yüceliğine söğerek (onun niteliğine aykırı görüşleri ileri sürerek) zikrettiği için durumu dinsel kuralara aykırı düştü ve öldürüldü.

Soru: Dinsiz olanın ve dine söğenin daha sonra tövbe etmesini İmam-ı Azam* kabul eder ve bu kişinin öldürülmemesini söyler. Karamanlı Şeyh birçok kez tövbe etmiş ve inancını yenilemişken yine kurtulamadı. Bunun sebebi nedir?

Cevap: Dinsiz birisinin tövbesinin kabul olması için, onun yakalanmadan önce tövbe etmesi gerekir. Yakalandıktan sonra yapılan tövbenin değeri yoktur. Karamanlı Şeyh'in tövbesi de yakalandıktan sonra yaptığı tövbedir.

Dine söğenin tövbesi gerçekten de İmam-ı Azam katında geçerlidir. Ama diğer din büyükleri (imamlar) bunu benimsemezler. Bu ülkenin kentlerindeki dinsel yargıçlar (kadılar) din kurallarına uymayanların tövbelerine değer vermeyip diğer imamların yolundan giderek dinsizlerin öldürülmeleri kararını verebilirler ve bu onların bir görevidir.

Soru: Bu konuda karar veren yargıç Hanefi mezhebinden olup kendi mezhebini bilerek ve isteyerek bırakarak ötekî imamların mezhepleri uyarınca karar verse, bu karar temiz olur mu? Bunun verdiği kararla sözü edilen kişinin öldürülmesi gerekir mi?

Cevap: İmam-ı Azam'a göre, tövbe eden ve İslam'a dönen bir dinsizin öldürülmesi zorunluğu orta-

*) İmam-ı Azam : Ehli sünnet mezheplerin en yaygını olan «Hanefilik»i kuran ve Ebu Hanife künyesiyle tanınan Numan b. Sabit b. Zuta (699-767)'ya yandaşlarınca verilen unvan.

dan kalkar, fakat o kişinin öldürülmesi izni ortadan kalkmaz. Öldürmeye izin sürer. Diğer imamların düşüncelerine göre, öldürülmesi gereken için bu karar verilince işin bitirilmesi zorunluğu İmam-ı Azam tarafından da benimsenir. Bu idam kararını veren yargıcın Hanefi olması da ona bir zarar vermez.

Ayrıca Hanefi yargıç vargılara ulaşır İmam-ı Azam'ın düşüncesinin doğruluğuna, kanıtlarının gücüne içten inansa, fakat öteki dinbilginlerinin düşünceleri ile yetinse, bu kişinin kararı İmam Yusuf'a göre doğru değildir ama anlatıldığına göre İmam-ı Azam bunu benimser. Hanefi şeyhlerin büyüklerinden İmam Halil Ebu Bekr Muhammed İbn-ül-Fazl Buhari ve İmam Mecid bu yöntemi kullanmışlardır. Ünlü fetva kitaplarındaki fetvalar da bu biçimdedir...

Soru : Karamanlı Şeyh'e yüklenen batıl sözlerin her birinin ayrı ayrı zamanlarda söylendiği konusunda tanıklar bulundu. Tanıkların zaman ve yer konusunda birbirleriyle çelişkiye düşmeleri onların tanıklıklarına zarar verir mi?

Cevap : Tanıklığın zamana bağlı olarak geçerliğini yitirmesi yaralama, öldürme, soygun gibi eylemlerde ortaya çıkar. Fakat, sözünü ettiğimiz türden sözler ve davranışlarda, zaman ve yer konusunda tanıkların anlaşmazlıkları, onların tanıklıklarını geçersizleştirmez.

Soru : Yargılamada konusu geçen batıl sözleri Karamanlı Şeyh'in söylemesi ile bunun tanıklar tarafından söylenmesi arasında çok zaman geçmiştir. Zamanlaşımına uğradığı için tanıkların tanıklıklarının benimsenmemesi gerekirdi. Bu yargılamada tanıklıklar niçin benimsendi?

Cevap : Sövmesi ve dinsizliği nedeniyle öldürülen bu kişinin öldürülmesi Şafii mezhebince de dinsel zorunluktur. İmam Şafii zamanlaşımı nedeniyle tanıklığın geçersizleşmesini kabul etmez. Dinsizlik yüzünden öldürme, İmam-ı Azam'a göre dinsel bir idam de-

ğildir. Bu yüzden, zamanaşımı kuşkusuyla, verilen bu karar geçersiz sayılamaz. Bu kural belki dini bırakarak başka bir dine girenler için uygulanabilir.

Karamanlı Şeyh yakalandıktan sonra tövbe etmiş ve tövbesi de bu nedenden geçersiz sayılmıştır.

Gerçekten de, tanıklığın geç yapılmasının, o tanıklığın yasallığını yok edeceği fetva kitaplarında yazılıdır. Fakat, Hanefi şeyhlerinin büyüklerinden Ebu-l-Kasım Saffar, «Geç yapılan tanıklık (aradan uzun zaman geçmesi), tanıklığa zarar vermez?» demiştir. Ayrıca tanıklar burada tanıklığın geç yapılmasına geçerli özürler göstermişlerdir...

Soru: Bu konuda bazı kimseler, «İdam kararını veren âlimler fanatikçe davranıp Karamanlı Şeyh'i zalimce öldürttüler.» deseler, onlara ne yapmak gerekir?

Cevap: Eğer bu kimseler Karamanlı Şeyh'in yolunu hak bellerler ve âlimlerin tuttuğu yolu da zulüm sayarlarsa' dinsizdirler, tövbeleri kabul olunmaz. Bunların başkanlarının ve kendilerinin tümünün öldürülmeleri gerekir.

Eğer böyle demeyip de, «Dine göre ortaya çıkan zorunluk 'öldürme' değildi, öldürülmesi zulüm oldu,» derlerse kafir olurlar. Eşleri kendilerinden boş olur... İmana gelmezlerse öldürülmeleri uygundur.

Eğer böyle de demeyip «Gerçek olmayan tanıklar, zalim ve fanatik biçimde tanıklık yaptılar.» derlerse, onları şiddetle cezalandırmak ve uzun süre hapsedmek gerekir...

Bosnalı Hamza Bali

Bayrami Melamilerinden olan bu şeyh 969 (1561) yılında boynu kesilerek öldürülmüş ve bundan sonra da bu kesim «Hamzaviler» diye anılmaya başlamıştır. Kâtip Çelebi'ye göre Bali Ağa ile birlikte onun yandaşlarından bazıları da kılıçla idam edilmiştir.

Hüsameddin Ankaravi'nin öğrencisi sayılan Hamza Bali, kendisini son derece aşağılayarak nefsini eğit-

me yoluna girmiş ve Melamilik'te olan bu ana ilkeyi sıkı sıkıya savunmuştur.

Hamza Bali, kişisel davranışları ve bazı sözleri, kâfir bir insanın gösterdiği olağanüstülükler gibi yorumlanarak öldürülmüştür.

Osmanlılar döneminde, resmiyetin biçimci sayılan din anlayışına iki yoldan karşı çıkılıyordu: Bayrami Melamilerinde olduğu gibi, bir bölüm insan, «adem-i tekliften münselih olduklarını»; yani coşup cezbeyle gelerek akıl ve bilinçle bağlarını kopardıklarını, maddi âlemden sıyrılıp gerçek âleme yükseldiklerini söyleyerek dinsel zorunlukların üstüne çıktıklarını, böylece de dinsel farzları ve haramları çiğneyebilir duruma geldiklerini söylüyorlardı. Bunlar için artık biçimle -görünüşle (zahirle) uğraşmak, öğünülecek değil utanılacak bir durum oluyordu.

Bu aşamaya bir insan sürekli şartlanmalar, uzun yıllar süren zikir ve melamete (kendisini kınamak, aşağılamakla) gelebilirdi. Bu durumdaki bir insan da yasalardan ve yasaklardan zaten pek çekinmez oluyordu.

Bu aşamaya geldiğine inanılan pek az insan oluyordu. Bunlar da genellikle tarikatların önderleri ve ileri gelenleri idiler. Biz, burada, 16. yüzyılın en etkin kent tarikatı olan Hamzaviliğin bir önderini irdelerken istidrac, kısacası büyüçülük veya gözbağcılık dediğimiz olguyu da bu olayla bağıntılamak zorundayız.

Başlangıcından beri, tarikatler genellikle kendi önderlerini peygamberin nitelikleriyle veya ona yakın niteliklerle donatmaya çabalamışlardır. Hazreti Muhammed'in Mirac'da Tanrı ile buluşması ve bir takım mucizeleri olduğu söylenmekte ve buna bütün kesimler inanmaktadır. Kimi kesim ise bu durumu büyüçülük olarak görmektedir. Fakat, olayı büyüçülük olarak gören Batını tekkeler de kendi önderlerini peygamber derecesine yükseltmenin olanaklarını araştırmakta, bundan hiç vazgeçmemektedirler...

Tarikatler, dönemlerinin en bilgili, en zeki, en iradeli, en güvenilir insanları tarafından kurulmuşlardır. Mevlevilik'te, Bektaşilik'te, Melamilik'te ve öbür önemli tarikatlerde önder kurucuların gösterdiği mucizeler övünçle anlatılmaktadır. Bu durumu yalnızca övünme olayı ile sınırlamak yanlış olur. Tarikat kurucuları ve önderleri, kendilerinin Tanrısal güçle donanmış olduğunu göstermek için bir takım gözbağcılık yapmışlardır. Türkler, İslamiyet'ten önce Şamanist inançta iken «şaman» denilen büyücülere bağlı ve şamanları dinsel önder saydıklarından zaten halkın bu konuda büyücülere karşı bir yatkınlığı da vardı.

Büyücülük diye adlandırdığımız gözbağcılığı ancak önder durumdaki insanlar becerebiliyorlardı. Bu meslek sırrını bütün gücüyle saklayan önder, onu ancak, uzun yıllar denediği, eğittiği ve iyice şartlandırarak kendi kişiliğine büründürdüğü kendisinden sonra önder olacak öğrencisine öğretirdi. Her öğrenen, bunu açıklamaktan şiddetle kaçınmıştır. Çünkü, yaptığı işin Tanrısal gücün dışı vurumu olduğuna kendisini de inandırmıştır.

Gözbağcılık içinde el çabukluğu, jest ve mimik, karından konuşma olduğu gibi illüzyon da önemli yer tutmaktadır. Bir takım teknik bilgilerle desteklenen ve yıllarca süren bir çabayla öğrenilen bu sanat, sıradan insanları etkilemede önemli bir görev üstlenmiştir. Büyük şeyhlerin hepsine aynı zamanda birer ünlü büyücü gözüyle bakmak yanlış olmayacaktır.

Büyücülük, İslam öncesiyle bağıntılı kılınarak küfür sayılmış, bu yüzden ehl-i sünnet âlimleri şeyhleri yakından izlemişler, bu etkileme biçimini kullananları dinsizlikle suçlamışlar, direnenleri de ölüme mahkûm etmişlerdir.

Öyle anlaşılıyor ki, Hamza Bali de böyle çok etkiliyici kişilerden biriydi. Bir çok insanı ipnotize ettiği anlaşılmaktadır. Onu dinleyenlerin, peşine takılarak gitmeleri boşuna değildir. Osmanlı âlimleri onun bu

etkileyici özelliğini büyücülük olarak değerlendirmişler, biraz da yandaşı hızla artan bu kişinin ayaklanma yaratabileceğinden çekinerek ölüm fermanını imzalamışlardır*.

Hamza Bali'nin öldürülme nedeni olan «bazı söz ve davranışlarının istidrac sayılması» olgusu, eski bir geleneğin yeniden gündeme getirilmesidir. Fakat bu âlimin yalnızca istidracı suçlanmadığını anlıyoruz. Yandaşlarını dinsel yasakları çiğnemeye yönelttiğini de suçlamalara katmak gerekiyor. Bu yasaklar da elbette ibadet biçimi ve ayrıca toplumsal hayattaki ilişkiler ve aile ilişkileridir...

Anadolu'da, dinin biçimsel işleyişine karşı çıkarak «karşı ideoloji» üreten Aleviler ise, cezbeyi ikinci plana atmışlardır. Onlar, dinsel zorunlukların ve yasakların kendilerine değil, bu zorunluk ve yasaklarla yola getirilmesi gereken kesime, bu zorunluklara ve yasaklara gereksinimi olanlara geldiğini savunurlar. Bu yüzden de kendilerini «abdesti alınmış, namazı kılınmış» sayarak bu zorunlukları yerine getirme gereği duymazlar.

Bayramiler'de (kentlerde) ancak zorlu çabayla ve uzun zaman içinde ulaşılan bu sorumlu olmama olgusu, Aleviler'de (kırlarda) toplumsal bir miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu yüzden, Bayramiler'de tek tek kişilere yönelen öldürme, kırlarda kitlelere yöneltilmiştir. Ve çoluk çocuk, kadın erkek ayrımı gö-

*) Anlatıldığına göre, Yavuz Sultan Selim ölünce, daha önceden bu yolda buyruk verdiğinden, gömülürken, müftinin verdiği fetvaler de tabutuna konulmuş. Bunu gören müfti Kemal Paşazade döğünmeye başlayarak, «Ah sultanım! Siz oraya kendinizi savunacak belgelerle birlikte gidiyorsunuz. Ya biz ne yapacağız?...» diye söylenmiş...

Acaba bu durum gerçekten oldu mu? Yoksa Kabız'ın ve Oğlan Şeyh'in öldürülmeleri fetvasını veren bu yargıca halk tepkisini böyle bir öyküyle mi dile getirdi? Kimbilir ki?...

zetilmemiştir. Çünkü, bunların durumu, Ebussuud'un dediğine göre, kafirlerin durumundan daha kötüdür!.. İşin ilginç yanı, bu suçlamanın kırlarda ehl-i sünnet âlimleri için kullanılmasıdır. Anlaşıyor ki, Alevilerin çekingenlikleri ve gizlenme duyguları, kapıldıkları bir suçluluk duygusundan doğmamakta, yüzyıllar boyunca sürüp giden kırım hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Osmanlı ordusu savaşa, geçtiği yerlerdeki bu kesimi tedip ederek giderdi...

Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, Hamza Bali'nin öldürülmesi salt gözbağcılık veya salt düşünsel nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Yönetim, bu kişilerin düşünce ve davranışlarının sonunda toplumsal bir muhalefete dönüşeceğiinden korktuğu için katletme yoluna gitmektedir. Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik'te* (s. 269, dipnotu: 95) Prof. Tayyip Okiç'in, bulunduğu 1582 tarihli bir belgede Hamza Bali ve yandaşlarının aralarında padişah, vezir, kazasker, kadı, çavuş atayarak devlete isyan ettiklerinin yazıldığını aktarıyor. Diğer kaynaklarca desteklenmese bile bu iddiayı yine de dikkatten uzak tutmamak gerekir kanısındayız...

Hamza Bali'yi tanıtacak eski kaynaklardan önce *Melamilik ve Melamiler'den* ilgili bir bölümü veriyoruz³.

Melamiler, Hamza Bali'nin hatırasını unutmadıkları gibi halk da yıllarca Hamza ve Hamzavilerle meşgul olmuştur.

983 senesinde ismi meçhul kalan birisi:

*Gizlü gencin lü'lüi lâlâsiyem;
Şöhrei aşkı, cihan kâlâsiyem...*

*Küntü kenzin remzinin Mevlâsiyem,
Zâtı bahtın allemel esmâsiyem.*

3) s. 74 vd...

*Mescidi aşkın imamı olmuşam,
Deyri aşkın hem çelipâpâsiyem!*

*Ben ne dersem Hak anı işler heman,
Şöyle benzer; ben anın ağasiyem!*

beyitlerini hâvi bir şiir yazmış. Bu şiir şüyu' buluyor. İstanbul günlerce çalkanıyor; Şâirin aleyhdarlarının başında Sümbüli şeyhi koca Mustafa paşalı Yusuf Sinan Efendi bulunduğu cihetle biçare şâir, işin sarpa sardığını anlayarak «Camii etvarı şer'a tamamilen mutabık olan Zeyd bir salike cevap olarak ben, irademi neye sarfedersem Allah anı halk eder; Ben anın Abdi hasiyim mealinde :

*Ben ne dersem Hak anı işler heman;
Şöyle benzer, ben anın ağasiyem.*

diye akidei ehl-i sünnet velcemaatteki iradei cüz'iyyeyi söylese, yahut ilmin malûma tabi bulunduğuna telmih etse, yahut insani, kâmilî vasfeyleyip âyetler ile hadisi kutsiye işaret etse hülâsa mecâl olur mu?

«Olur.»

Mealinde bir fetva alarak, yahut Sinan Efendinin dediği gibi uydurarak bir mektupla Şeyh Efendiye göndermiştir. Fakat Şeyh Efendi sakin olmak şöyle dursun bu cürete, hele mektupta Allah ve Peygamberi zikirden sonra «Sallallahı Aleyhi Vesellem Celli Celale» cümleleri yazılmamasına büsbütün köpürerek kaleme sarılıp şâirin tevilatını red zımnında lanetler, beddualarla memlu Tadrilut Tevil adlı risalesini yazmıştır. İsmi meçhul kalan bu şâir de herhalde Hamzavilerdendir. Fakat acaba kim?

983'te Melamilerin riyasetinde «Hasanı Kabadüz» bulunuyordu. Fakat bu zat Bursa'da oturuyor. Halbuki Sinan Efendi şâirin İstanbul'da olduğunu söylüyor. Aynı zamanda Hasanı Kabadüz, temkin sahibi bir zat; şiirleri de yok. Mezkur tarihte İstanbul'da yaşayan

Hamzavi şâirlerinden; Gazanfer Efendiye müntesip Emir Osmanı hâşimi var. Bu zâtın aleyhinde terce-
mei halinde yazdığımız veçhile bir çok dedikodular
olmuş ve Haşimi, nihayet zahiren Nureddin zâdeye
intisap suretiyle başını kurtarabilmiştir.

Bu nâzmin kailinin de Emir Osmanı Haşimi olma-
sı çok muhtemeldir.

Hamzaviler aleyhine yazılmış risalelerden bir ta-
nesini de Süleymaniye kütüphanesine mülhak Hâlet
Efendi merhumun kitabları arasında (764) numarada
mukayyet mecmuada bulduk.

«Mehmet Amiki» isminde meşâyihden bir zat «Ve-
led» isminde bir sipahizadenin kendisine intisap etmiş-
ken bilahare kendi tabirince:

«Taifei melahide ve fırkai zendakadan bazı ki-
mesneler ile müsahabet eylemeğinki Hamzavi de-
mekle meşhurdurlar; sureti Hakta ümmi talipleri id-
lal edip akidelerin fesada verirler; tarikı Hakka inkar
eylemiş» olmasından münfailen Sipahizadeye hita-
ben (Gazali'nin meşhur risalesini tanzire özenerek
bir risale yazmış.

Bir risaleye nazaran Şeyh Hamza, saliklerine
amel ve mücahede lazım değildir dermiş ve rüyayı in-
kar edermiş. Veled, «Şeyhim, bana on sekiz bin alemler
koltuğu altında seyran ettirdi» diyormuş. Bundan
maada sahibi risale, Şeyh Hamza'dan bazı havarik ri-
vayet edildiğini de söylüyor. Fakat bunları istidracı
hamlediyor.

Veled ayeti delil getirerek vahdeti vücut iddia
edermiş. Mehmet Amiki Efendi vahdeti vücudu da eh-
li sünnet mezhebine muhalif olduğunu söyleyerek red-
dediyor: «Didei insaf ile nazar eyle ki aşk, ne makam-
da müyesserdir. Yoksa Hamzavilerin ancak ahı serdi
bi dertleriyle aşk olmaz» diyor.

Hamza Bâlinin «Demir han» ismindeki oğlundan
mütevelliht «İbrahim» adlı bir hafidinin Ömer Dede
hulefasından Seyyid Ca'ferden müstahlef Muhamme-

di Rumiye müntesip olduğunun ve «Muhrikatül kulûp fişşevki liallamil guyub» isimli bir eseri bulunduğunu «Kâtip Çelebi» «Keşfüzzunûn» da haber veriyor.

İbrahim ibni Demir ibni Hamza, seyyahmış ve nihayet Mısır'da vefat etmiş. Seyahatının sebebi Hamzavilerin akibetine uğramaktan ihtirazı olsa gerek.

Sergüzeşt

125—a

Tarikat meydanında yürüyenlerin en derini, gerçekler denizi, mananın en büyüğü, Tanrıya bağlılığın eşsiz örneği, iyiyi kötüden ayıran tanrısal buyrukların koruyucusu Hüsameddin Ankaravi (Sarban Ahmet'ten sonra) kutupluk makamına yükseldi. Yol gösterici makamda, tanrısal aydınlığın bereketini yaymakla görevlendi. Uzun zaman tanrısal aşkın meyhanesinin (gönül) sakiliğini etti. Melamileri bu aşkla doyurdu.

Ankara'ya yakın bir yerde doğmuştur. Çıktıkları yer olan

125—b

Kutlu Han köyünde oturdular.

İbadet için burada bir cami yaptırdılar. Adı geçen köyde ailesi ve çevresiyle birlikte çiftçilik yapmıştır. İşçilere yardım etmiştir.

Bu konuda yüce kişilikleri hasede uğramış ve suçlanmıştır. Olayın hikâyesi Semerat'da anlatılmıştır. Ben Bali Ağa ile ilgili öyküyü yazıyorum :

Hüsametdin Efendi, camiinin yapımı bitmek üzereyken İstanbul'a mektup yazdı. İlk cuma namazında hazır olmak üzere İstanbul'da oturan bazı müridlerini çağırdı. Bilinen günden önce gelen yandaşları ve dostlarıyla camide toplandılar. Kuran okundu. Bu arada Şeyh İstanbul'dan gelenlere «**Bali Ağa geldi mi?** Ezan zamanı yaklaştı.» diye sordu. Gelenler «İstanbul'da gördük.» dediler. İçlerinden bir adam,

«Sultanım Bali Ağa kulunuzda önceki çaba ve ibadet yok, kendini beslemekte, her gün tavuk çorbası yerim, diye bana öğündü» dedi.

Bir miktar zaman geçince Şeyh Hüsameddin Efendi makamından kalktı. Cami kapısına yöneldi ve yürüdü. Bazılarıda onunla birlikte camiden dışarı çıktılar. Gördüler ki Bali Ağa

126—a

acaib durumda ve garib halde gelmektedir. Camiye yüz adım kadar yaklaşınca atından indi. Yüzünü gözünü yerlere sürerek tam bir alçak gönüllülükle Hazreti pire yaklaştı. Pir hazretleri üç dört adım yürüdü ve onu karşıladı. Kucaklaştılar. El ele tutuşup camiye girdiler. Pir kendi yerine. Bali Ağa ise en aşağı bir yere geçtiler. Şeyh Hüsameddin, Bali Ağa'ya doğru hitab etti :

«Bali, ibadeti bırakmışsın. Her gün tavuk çorbası yerim, demişsin.»

Bali Ağa : «Efendim bilir; tavuk çorbasından ama-cım, çarşı halkının, kapıların yanındaki taş teknelere koydukları çorbadır. Onu tavuklar ve köpekler için yaparlar. Ben de sabah namazına giderken tavukların yediklerini görünce nefsimi köreltmek için onlara arkadaşlık ederim.» dedi.

Hazreti Aziz : «Benim sanıma göre gizlice ibadet eder ve kendini horlar, çile çekersin. Kendini gizlemek için saygısız sözler edersin. Halk dış yüzüne bakar ve seni yerer. Bundan sonra adın Hamza olsun. Bu yaradılış senin ölümüne neden olacaktır. Şehitlerin Sultanı Hazreti Hamza'nın bayrağı

126—b

altına gömüleceksin.» dedi.

Orada bulunanlar, Pir Hazretlerinin Bali Ağayı karşılamasına, Hamza adını verip şehit olacağını müjdelemesine hayran kaldılar. Anlayış sahipleri durumu kavradılar.

Kalanların kimisi gıpta kimisi de haset etti. Çok zaman geçmedi Hazreti Hüsameddin cennete göçtü. Hilafet ve kutupluk makamında sıra Hamza'ya geldi.

Tanrısal cezbeyle dolu, iyi kişilik sahibi, büyüklük ve güzelliğin toplandığı ünlü Şeyh Hamza bazı vezirlerin hizmetinde bulundu. Halktan birisi gibi giyindi, çok ibadet etti. Sevgi kadehi ile sarhoş olmuştu. Halktan gönül sırlarını sıkıca gizlerdi. Aşka yönelmiş seçkin ve benzersiz bir insandı. Aydınlatıcı makama Şeyhliğe tanrısal tayinle gelince asıl vatanları ve doğum yerleri olan Bosna iline göç ettiler. O ilde halkı Tanrı yoluna çağırdılar. Aşk, cezbeleri üstün ve yetenekli kişilerin gönüllerini kazanmakta becerikliydi. Bosna'da meyhanelere girer ve akıllı adamlar görünce onlara derdi ki :

«Ey oğul şeytan sidiği olan şarabın ne neşesi olacak tövbe et. Gel sana tanrısal aşkın içkisini vereyim. Kıyamete dek sarhoş olursun.»

127—a

Böyle diyerek halkı hak yoluna yöneltirdi. Kimse emrine karşı koyacak güç bulamazdı. Cezbesine kapılır, ardına düşer ve giderdi.

Onları iyi insanlardan yapardı. Halktan yakın sohbetleri olanlar da cezbese kapılır, sohbet ederlerdi.

Bu acayip tavırla ortaya çıkması; ileri gelenlere ters geldi. Yaptıkları işler kafir mucizesi sayıldı. Bosna'nın âlimleri ve şeyhleri mahkemeye baş vurdular: «Okuma yazması olmayan bir adamdır. Mürid eğitecek yeneği yoktur.» dediler. Şekilci âlimler de, «Düşüncemize göre (Hamza'da) gördüklerimiz kâfir işidir. Bu bir fesad doğurur. Öncelikle soruşturulmalıdır. Kısacası - durumu başkente bildirilmelidir.» diye kadıllara söylediler. Kadılar da :

«Gerçekten de doğru olan budur.» diye kararlarına uygun olarak devlete yazı yazdılar. Yazı başkente

ulaşınca durumunu soruşturmak için müfettiş gönderildi. Büyüklerin emri üzerine; Mübaşir dilekçede yazılan durum gerçek ise şeyhi başkente getirecekti.

Bu garib emir halkın ağzına düştü. İstanbul

127—b

halkı arasında toplantılarda çarşı ve pazarda dedikodusu yapıldı. Herkes:

«Bosna'da Şeyh Hamza adında bir adam ortaya çıkmış. Yok şöyle, yok böyleymiş...» diye duyduklarını aktardılar. Özellikle neşeli insanlar, nükteliler ve tekke tekke dolaşan bütün dostlar derviş odalarında bilinçsizce gevezelik ettiler. Kimisi:

«Divane bir adamdır. Filan tekkede olurdu. Sonra bir konu için gönderdiler...» derdi. Bazıları da «Şeyhinin nazarını aldı.» dediler. Kimisi de, «Beddua aldı» dedi. Keyfi düşünceler ve uyduruk sözler gündən güne arttı, yalanlar çoğaldı. Anılan müfettiş, Şeyh Hamza'yı İstanbul'a getirdi. Bosna'da anlatılan durumu bildirdi.

Dönemin müftüsü Ebussuud Efendi'den soruldu. O da bazı tarikat şeyhlerinden bilgiler topladı:

Şeyhler cevaplarında: «Cahildir ve tarikatta eksikliği vardır. Dördüncü esmada* kalmıştır. Bundan baş-

*) «Esmâ»yı, Tanrı'nın yedi adını sırayla anış ve bu adların ifade ettiği kavramlara sahip çıkıp ona göre davranma olarak açıklamak mümkündür. Zikir esnasında Tanrı'nın adları sırasıyla söylenirdi. Bu temel yedi ad yedi merhaleyi dile getirir. İnsan nefsinin (manevi varlığının) durağını gösteren bu basamaklar şunlardır : 1) **Ammara** (Kötülüğe meyletme), 2) **Lavvama** (Kötülükten pişmanlık duyma), 3) **Mulhima** (İyilik ilham etmek), 4) **Mutmainna** (İmandan şaşmama), 5) **Radıyya** (Tanrı'dan razı olmak), 6) **Mardıyya** (Tanrı rızasını kazanmak), 7) **Safıyya** (Varlıklardan kurtulmak). (Bak : **Mevlana'dan Sonra Mevlevilik**, s. 197)

Resmi tekke şeyhleri, Hamza Bali'yi dördüncü basamakta kalmış sayarak onun yeterli olgunluğa erişemediğini, bu

ka, daha önce Kemal Paşazade fetvasıyla öldürülen Şeyh'in yolundadır» dediler.

Ebussuud Efendi ise :

«Üstadım İbni Kemal'in fetvasıyla katli olunan İsmail'in katli zındık ve ilhada dayandırılmıştı. Şeyh Hamza da o yolda zındık ise katli uygundur.» diye fetve verdi. Bu fetva ile Oğlan Çeşmesi önünde katledildi 969 (1561).

Anlatılır ki, sadık dostlarından bazıları cellatlara bahşiş verip cesedini aldılar. Silivri Kapısı dışında gömdüler. Kutsal mezarı ahabapları arasında tanınmıştır.

Değerini bilenler bildi; bilmiyenler ise binlerce biçimde alıştıkları suçlamaları ve anlamsız iftiralarını sürdürdüler. Herkes kendi zevkine göre bir hikaye icad edip toplantılarda anlattı. Bugüne dek halkın dilinde nice hikâyeler anlatılmıştır. Bazı sefih ve hırs sahibi kişiler duyulanı ve bilineni kendi arzusuna göre uygun bulmuş ve bilmeden söğmek yoluyla «O yolu bırakınız» demişlerdir. Birçok alim, değerli insan ve keramet sahibi, bazı insanları Hamzaviler diye suçlamış; mülhid diyerek yermiş, kötü işler yaptıklarını söyliyerek şamata koparmışlardır. Yüce tanrının takdiriyle, halkın bu konudaki uydurmaları Melamilere örtü olmuştur. Melami tarikatının yoldaşları Hamzavilik ile suçlanmışlardır.

Ahval-i Melamiyye-i Şuttariyye

33—a

Hüsameddin Ankaravi'den derece ve hilafet alan,

nedenle insanları eğitemeyeceğini ve onlara yön veremeyeceğini söylemektedirler. Bu durum, Hamza Ball'nin insanlar arasında bir takım propaganda çalışmaları yaptığını dolaylı da olsa bize yansıtmaktadır...

velilik hazinesine kavuşanlardan birisi de El Şeyh Bali Hamza Hazretleri'dir. Bosna asıllıdır. Dört beş sene hilafet makamında oturmuştur.

Bazı garaz sahipleri, o temiz soylu hakkında asılsız tam bir iftira düzdüler. Bu nedenle İstanbul'da, Kabaltı dolayında, Devoğlu Çeşmesi önünde 969 tarihinde şehit ettiler.

Anlatılır ki: Onun yandaşı olan ve «Baltacılar» takımından olan bir adam, Pirinin öldürüldüğünü görünce, hemen o an elindeki keskin hançerle kendi boynunu kesmiş ve şeyhinin yoluna kendisini kurban eylemiştir.

Sonra Bali Hamza'yı İstanbul kalesinin kapılarından Silivri Kapısı dışında, Seyyid Nizam'a giden yolun sağ yanına gömdüler. Daha sonra yanlarına, bu kitapta yaşam öyküleri yazılması düşünülen Tıflı merhum gömülmüştür.

Adı geçen Hazretin, Hamza lakabıyla adlandırılmasının nedeni günümüze şöyle aktarılmıştır:

Pirleri olan Hüsameddin Ankaravi, Ankara kenti yakınındaki, gömüleceği köyde, yapımında bizat çalıştığı mescit ve tekke tamamlanmak üzereyken sevdiklerine, dostlarına yandaşlarına haberler yolladı. Onları ilk cuma namazına çağırdı. Bali Ağa'ya da özel mektup yolladı.

Anılan günde bütün ahabı Aziz'in yanına gelmişti. Sala vakti gelince Pir Hazretleri :

«Bali Ağa geldi mi?»

33—b

diye bir iki defa sordu. Sonra ezan vakti gelince Bali Ağa geldi ve Aziz'in bastığı yere yüz sürdü. Aziz ona dedi ki :

«Bali, kendini besiyeye çekmişsin. Sende önceki tapınma kalmamış. Her gün tavuk çorbası yerim dermişsin. Bu ne garip haldir?»

Bali Ağa : «Sultanım, gerçekten de tapınmamda kusurum vardır; yalan değil. Lakin, tavuk çorbası ko-

nusu şudur: Kötü nefsim gelişip de çoşunca onu bastırmak isterim. İstanbul'da, sokak kapılarının yanlarındaki çanaklara artık çorbaları köpeklerin ve tavukların yemesi için dökerler. Ben, ortalık boşalıp da yalnız kalınca uğursuz nefsimi bastırmak için ara sıra o çorbadan yerim. Bunu da değişik biçimde dostlarıma söylerim. Onlar da efendime bu başka şekliyle aktarmışlar. Durumun özü budur.» dedi.

Büyük aziz, bunları sevgiyle dinledi.

«Benim senden beklediğim budur. Alemlerin büyük ve şanlı tanrısı, seni öbür dünyada şehitlerin sultanı yapsın. (Peygamberimiz) Mustafa'nın amcası, tanrı ondan razı olsun temiz Hamza'nın bayrağının altında toplansın. Ve bundan sonra senin isminde Hamza olsun.»

dedi. Ve o günden sonra halk arasında şeyh Hamza diye ad taşımaya başladı.

Zeyl-i Şakaik

70

Şeyh Hamza

Hüsameddin Ankaravi'nin halifesidir. Bosnalıdır. Beş yıl kadar, tarikatın piri olarak kaldı. Dine uymayan davranışları ortaya çıkınca, başkent İstanbul'da Kalealtında boynu vuruldu.

Onun öldürülmesinde tanıklık yapanlardan birisi de, Ahmed Han döneminde Edirne kadısı olan Sarı Hoca Mehmet Efendi'dir.

Ayrıca, Bosna Kadısı Bali Efendi, Şeyh Hamza'nın yolundan olan gebermişleri kovuşturup bir çoğunu yakalattı ve öldürüttü. Yıl 969

Anlatıldığına göre, Hamza'nın öldürülmesi sırasında, onun yolundan olan halktan bir kişi — Duyduğuma göre Baltacılar zümresindedir. — Şeyhinin düştüğünü görünce keskin hançeri ile kendi boynunu kesti, kanını akıttı ve Şeyhi yoluna kendisini kurban etti.

Beyt :

«Öyle kurbanı yaramaz hayvan
İyledi şeyhe kendüyi kurban.»

Zeyl-i Şakaik

283

*Bosnalı Bali**

(.....). Bayramı tarikatının şeyhlerinden olup 969 yılında din kılıcıyla boynu kesilen Hamza'nın yandaşları, Bosna ilinde bazı bölgelerde halkı kandırdılar. O akılsızlar, uygun buldukları insanları yakalayıp «tarikat ve hakikat» diyerek din perdesini kaldırmışlar, serbestliğin geniş alanlarına dalmışlardır. Daha sonra, yanlış inançlarını açığa vurdular ve bozguncu düşüncelerinde sonuna dek direndiler. Bu sırada Bosna'da kadı olan Bali Efendi, bunları kovuşturmakla görevlendirildi. Yargıç, yaptığı kovuşturma sonunda Memlehatin (?) ilçesinde bu sapıklardan 12 tanesinin kafasını kestirdi. Dinsizler topluluğunu dar-madağın ettiği için bu görevi nedeniyle ün kazandı.

Şimdi bile o yerlerde inancı bozuk; boyu uzun, aklı kısa dinsiz topluluğu bulunmaktadır.

Nadağlı Sarı Abdurrahman

Osmanlı âlimleri içinde kendine özgü yeri olanlardan birisi de 26 Ekim 1602 yılında Divan-ı Hümayun'da yargılandıktan sonra aynı yerdeki «siyaset odası»nda öldürülen Nadağlı Abdurrahman'dır. Kendisi Şeyh Bedreddin'in görüşlerine yaklaşan görüşleri sürmüş, Kuranı kendi yorumuyla benimseyebilmiş, dünyanın ebediliğini, bu ebediliğin Tanrı'nın gücünün dışında olduğunu söylemiş, dağlar gibi büyük insanların gün gelip pamuk gibi atılacağını ileri sürmüştür.

*) **Sicill-i Osmani** de 1585'te ölen bu yargıçla ilgili olarak Şakaik Zeylindeki bilgileri yineler (c. II. s. 5).

Hariç* derecesinde müderris olan Nadajlı Abdurrahman, kendisini susturmak isteyen yargıçları (kazaskerleri) yaptığı açıklamalarla şaşkına çevirmiş, yargıçlar Nadajlı'nın söylediklerini çürütememişlerdir. Bu durumu, Esad Efendi'nin mektubu açıkça yansıtır. Naima'dan aktardığımız bu mektub Nadajlı Abdurrahman'ın düşüncelerinde sonuna değin direndiğini ortaya koymaktadır. Yargıçlar onun bu tavrını anladıktan sonra dinsizliğine karar vererek idam hükmünü imzalamışlar ve kararın hemen orada uygulanmasını sağlamışlardır.

Bu belgeyi «Osmanlı Türklerinde İlim»de aktaran A. Adnan Adıvar, bazı küçük ayrıntıları her nedense almamıştır. Ama bunlar olayın anlaşılmasını önleyebilecek eksiklikler değildir.

A. Adnan Adıvar, Nadajlı üzerinde özel olarak durur ve onun düşünce özgürlüğü uğruna can veren üç kişiden birisi olduğunu söyler. Öbür iki kişiden Kâbiz hakkında kısaca bilgi verdikten sonra diğerinin «Hamza» diye birisi olduğunu belirtmekle yetinir ki sözünü ettiği kişi Hamza Bali'dir...

A. Adnan Adıvar Nadajlı Abdurrahman'ı düşünce özgürlüğü uğruna can veren birisi gibi değerlendirirken, bu konuya eğilen başka bir tarihçimiz şunları yazıyor :

(Hammer'in tahminine göre «Nadasdy» ailesinden bir Macar mühtedisi olduğu için «Nadajlı» diye anılan Sarı Abdurrahman İstanbul'da «Behram - Kethudâ» medresesinin «Hâric» payesiyle müderrisidir. Bu adamın neşrettiği fikirler bir nevi materyalizm

*) Osmanlılarda medreseler aşağıdan yukarıya doğru şu beş sınıfa ayrılmıştı : 1- Haşiye-i Tecrid, 2- Miftah, 3- Kırklı, 4- Hariç, 5- Dahil ve Sahn-ı Seman... (İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, s. 11.).

Nadajlı Abdurrahman hariç öğretmeni olduğuna göre, Osmanlılardaki en büyük bilimsel derecenin eşğine değin gelmişti...

mahiyetindedir : Nadajlı islamiyetin «Haşr-u-neşr, cennet ve cehennem, sevab-u-ikaab» gibi esaslarının hepsini birden reddedip âhireti inkar etmiş ve hatta Allah'ın kudretini de mahdud gösterip :

— Bu kârhâneye zevâl ihtimâli yoktur!

diye maddenin ve kainatın ebediliğini iddiaya kalkışmış olduğu için ,«İlhâd-u-zendeka» ile itham edilerek «Divân-ı-Hümâyun»da Anadolu ve Rumeli Kadıasker/ Kazaskerleriyle ilmi bir münazaraya davet edilmiştir. Bu münazarada Kurani inkar etmeyip hüccet şeklinde kabul eden Sarı Abdurrahman, Kazaskerlerin kendisini ilzam için zikrettikleri en sarih ayetleri bile istediği gibi tevil edip şahsi ve indi fikirlerinde sonuna kadar ısrar etmiştir; Kazaskerler «kabul-i hakka imale kâs» ederek cezadan kurtulmasına çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlar ve nihayet İslam şeriatince «mülhid ve zındık» olduğuna kanaat getirip idamına hükmetmişlerdir. Sarı Abdurrahman Topkapu Sarayında «katl» edilmiştir. — Bazıları cinnetinden ve «adem-i mesüliyyet»inden bahsetmiş olacaklar ki, Anadolu Kazaskeri Hocasade Esad Efendi bu meseleye ait bir mektubunda:

«Daire-i teklifden haric olacak kadar mecnun değil idi : Zumunca hayli idare-i bahs eyledi».

diye bu rivayeti reddetmektedir; gene Esad Efendi maktul müderrisin dünya hayatını bir cefa telakki ettiğini de :

«Zu'ân-i fasidince dünya belasından halas oldu» şeklinde anlatır. — Avrupa'da imanından biraz şüphe edilen insanların bile diri diri ateşe atılmalarına mukabil, Osmanlı medeniyetinde dinin dünyaya hakim olmasına rağmen bu kadar şiddetli ve inatçı bir materyalistin muhakemesiz idam edilmiyerek devlet erkânı huzurunda mütehassıslarla münakaşaya davet edilmesi Türk tarihinin en şerefli ananelerindedir¹.

Hemen belirtelim ki, burada yapılan ilmi bir mü-

4) **Osmanlı Tarihinin Kronolojisi**, c. II, s. 214.

nazara değil, yargılamadır. Kazaskerler, Kabız davasında olduğu gibi burada da başarılı olamamışlar ve bu yüzden de Abdurrahman adlı bu öğretmene iman tazeleme önerisinde bulunmuşlardır...

Yazar, «Zum-ı fasidince dünya belasından halas oldu.» diye kendisinin kurduğu bir cümleye dayanarak Nadajlı'nın dünya hayatını «Ceza» telakki ettiğini söylüyor.

Mektup okunduğunda görüleceği üzere burada söylenen, «Dünya (Yani ehl-i şer...) onun kötülüklerinden kurtuldu.» yargısıdır. Yazar bunu anlayamamıştır. Anlayamamıştır, çünkü Nadajlı'nın ölümle yüzyüzeyken bile düşüncelerinden dönmemesini bir türlü anlayamamakta, daha doğrusu benimseyemekte ve onu bu dünyayı cefa yeri sayan birisi gibi görmektedir. Halbuki Nadajlı dünyayı herkesten çok iyi kavramış bir alimdir...

İşin bir başka özelliği de bir Osmanlı vakanüvisti olan Naima bu olayı «garib» görürken, İ. H. Danişmend'in Osmanlılığı yüceltmeye çabalamasıdır. Yapılan yargılama, Osmanlı devletinin yasaları uyarınca gerçekleştirilen bir eylemdir. Ayrıca sonucunun da ölüm olduğu görmezlikten gelinemez...

Naima Tarihi, C. I

326

Divan-ı Hümayun'da Nadajlı Abdurrahman'ın Öldürülmesi

Bu yıl içinde* ortaya çıkan garip olaylardandır. İstanbul'daki Behram Kethüda Medresesi'nin «haric» derecesindeki öğretmenlerinden «Nadajlı» lakabı ile tanınan Sarı Abdurrahman Cemaziyelevvel'in 10. gününü «dinsizlik ve ahirete inanmama» suçlaması ile yakalanarak Divan-ı Hümayun'da öldürüldü.

*) 1011 yılı, Cemaziyelevvel'in onuncu günü, 26 Ekim 1602 tarihine denk düşmektedir.

Rumeli Kazaskeri Ahizâde Efendi'ydi. Esad Efendi de Anadolu Kazaskeri makamında bulunuyordu. Kazaskerler Nadajlı Abdurrahman'ın öldürülmesine karar verdiler.

Tırnakçı Hasan Paşa, bu konuyu sorunca, Esad Efendi kendisine şu mektubu yazdı :

Sultanım, Nadajlı konusunu soruyorsunuz... Böyle zındık görmedim. Öbür dünyayı ve oradaki bütün ölülerin dirileceğini, cenneti ve cehennemi, sevabı ve kabir azabını toptan inkâr etti... (Bunun üzerine kendisine) büyük, açık değişmez ayetlerden örnekler gösterdik*.

«Yeri ve göğü yaratan Allah'ın gücü, bu yer ve gök gibisini yaratmaya yetmez mi? Evet yeter, o her şeyi bilen yaratıcıdır**» biçimindeki ayetin anlamı nedir, dedik.

«(Tanrı) kadirdir, fakat (böyle bir) oluşum olanaksızdır»; diye karşılık verdi.

«Bu dünyanın sona erme olasılığı yoktur.» diyor-sun. «Yerin başka bir yerle, göklerin başka göklerle değiştirildiği, her şeye üstün gelen tek allahın huzuruna çıktıkları günde, sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma; doğrusu Allah güçlüdür, ölç alandır***» ve «Onlar Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kıyamet gününü onun avucundadır. Gökler onun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, putataparların ortak koşmalarından yüce ve arınmıştır.» diyen Tanrı sözüne ne dersin****.

«(Bunların, sizin bildiğinizden) ayrı anlamları ve

*) Buradaki ayetlerin çevirisinde, ilkinde A. A. Adıvar'ın-ki, diğerlerinde ise «Kuran-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, II. baskı, 1973» kullanılmıştır.

***) Yasin süresi, 81. ayet.

****) İbrahim Suresi, 47. ve 48. ayet.

*****) Zümer Suresi, 67. ayet.

yorumları vardır.» Burada dile getirilmek istenen şey, bu dünyadaki durumlar (oluşlar) dır...

«O gün insanlar, ateş etrafında çırpınıp dökülen kelebeklere dönecekler», «Dağlar atılmış renkli yüne benzeyecekler*» diyen ayetler neyi gösterir?

«Dağlar gibi (büyük) insanlar, (bu) dünyada pe-rişan olurlar.» demek istiyor...

Yukarıda sıraladıklarımızdan başka birçok sağ-lam ayetle (onun) kötü, azgın kuşkusunu gidermeye ve (kendisine) Tanrı'yı benimsetmeye çalıştık. Fakat buna gücümüz yetmedi. Bu ölçüde dinsiz biridir.

Gerçi aklının bozuk olduğuna kuşku yok, fakat kendisi yasal sorumluluktan ayrı tutulacak ölçüde de-li de değildi. Kendi sanısınca, ileri sürdüğü düşüncele-ri başarı ile savunduğunu sandı. Fakat, deliler ayetle-ri yorumlayacak güçten yoksundurlar. Dinsiz ise, bu-nu kabul ettikten sonra, tövbe etse de geçerli olmaz. Böylelerinin öldürülmeleri gerektiğinden, hiç bekle-meden katline karar verdik. Siz hazır olsaydınız, (onu) kendi elinizle öldürürdünüz.

(Nadajlı) kendi bozuk, yanlış sanıları yüzünden öldürülerek, dünya (onun) belasından, Müslümanlar elinden ve İslam dini de dilinden kurtulmuş oldu.

Ruhullah Efendi ile Vecdi Efendi ve Mehmed Ağa

Ruhullah Mehmed Efendi, İstanbul Kadılığı'na değin yükselmiş bir alim iken ilm-i nücuma (müne-cimliğe) heves etmiş ve bu arada Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Beğlikçi Vecdi ve Dergâh-ı Âli Kapıcı-başlarından Mehmed Ağa ile mektuplaşmaya başla-mıştır.

Mektuplaşmalar, haberleşmeler ilm-i nücuma ait gibi görünse de bunların önemli devlet görevlilerini veya padişahı hedef alan bir takım girişimler içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bunların mektuplarının ele geçirildiği ve kendilerinin de bu mektuplara daya-

*) Karia Süresi, 4. ve 5. ayet.

nılarak suçlandıkları ve yargılanarak öldürüldükleri ortaya çıkıyor. 3 Mayıs 1660.

Müneccimlikle ilgili olarak mektuplarında dile getirdikleri şeylerin, devlet ileri gelenlerinin kaderlerine yönelik olması yanında, geleceğin devlet için iyi olmayacağına yönelik olması olasılığı da vardır. Bir başka olasılık da, bu kişilerin resmiyete karşı düşüncelerini «ilm-i nücum» yoluyla üretmeye kalkmalarıdır. Bu dönem, tarihlerin de gösterdiği gibi düşünsel çalkantıların çok arttığı, karşı düşüncenin hızla yayıldığı, devletin de şiddetli önlemlerle bunları bastırmaya çalıştığı bir zamandır. Kanımız odur ki, Ruhullah Efendi ve arkadaşları müneccimlikle uğraştıklarından değil, müneccimliği kendi karşı düşüncelerini kanıtlamada bir araç olarak kullandıkları için öldürülmüşlerdir. Çünkü Osmanlılar'da müneccimlik ve benzeri çalışmalar suç sayılmamaktaydı*.

- *) Ortadoğu kültüründe eskiden beri var olan müneccimlik, doğal olarak İslamiyete de geçmiştir. Osmanlı toplumu da bu konuda oldukça duyarlıydı. Kişisel çabayla değil de doğüstü güçlerin (talih) yardımıyla durumunu iyileştirmeye eğilimli bu toplum, müneccimliği kaçınılmaz olarak gerekli kılıyordu. Aşağıdaki açıklamalar toplumumuzun bu eğiliminin hâlâ sürdüğünü gösterecektir.

«İlmi Tencim

İlm-i tencim, yıldızların hareket ve vaziyetlerinden ahkâm çıkarmak ilmidir. Bu ilim, ilk defa Babil'in Keldaniler'den evvelki sakinleri olan Nebatiler tarafından tedvin edilmiştir. Nebatiler, yıldızlara taparlardı. Bu itikat, onları yıldızların seyr ve hareketlerini tetkik ederek bunlardan bazı ahkâm çıkarmağa sevketmişti. İşte (ilm-i ahkâm-ı nücum) denilen ilmin menşei budur. Nebatiler'ce her yıldızın bir ismi vardır ve İbranî harflerinden birine delâlet eder.

Bu ilim dünyanın her tarafında rağbet görmüştür. Hükümdar saraylarında müneccimbaşlık çok mühim bir mevki sayılırdı. Bu ilimle meşgul olanlar, hükümdarların talilerine bakarlar, mühim vekaları haber verirler, harp

Hemen belirtelim ki elimizde Ruhullah Efendi, Vecdi Efendi ve Mehmed Ağa ile ilgili belge yok denecek kadar az. Yapılacak yeni araştırmalar binlerce kapağı açılmamış kitap içinden başka belgeler ortaya koyacaktır. Biz şimdilik yalnızca bu kişileri gündeme getirmekle yetiniyoruz. Ayrıca Tarih-i Râşid ve Sicill-i Osmani'den ilgili bölümleri aktarıyoruz.

Raşid Tarihi, C. I

13

Ruhullah Efendi, Vecdi Efendi ve Mehmed Ağa'nın Öldürülmeleri

Daha önce İstanbul Kadısı olan Sadreddinzade Ruhullah Efendi, Divan-ı Hümayun kâtiblerinden

ve sulh zamanlarını tayin ederler, hulâsa (eşref-i saat) ararlardı.

Sonraları yalnız mühim hadiseler için değil, ehemmiyetsiz ve âdi vakalar için bile eşref-i saat tayin etmeğe başladılar. Mesela gemi yaptırmak, seyahate çıkmak, vergi tarhetmek gibi vakalardan tutunuz da, nikah kıydırmak, ev yaptırmak, hattâ hamama gitmek veya müşhil almak gibi hususlara varıncaya kadar hep zaman tayin olunur ve yeni doğanların (zâyirçe) leri tanzim edilirdi. (İlm-i ahkâm-ı nücum)a esas olan, yedi seyyâre ile (büruc-ı isna aşer) denilen oniki bürçtür. Bu ilimle meşgul olanlara göre, her insan, hattâ hayvan, nebat ve maden bile yıldızların tesiri altındadır. Seyyarelerin her birinin hissiyat, ahlâk, tabiat ve sıhhat üzerine tesirleri vardır. Her birinin delâlet ettiği renk ve hususiyet başka başkadır. İnsanlar, tesiri altında buldukları yıldızların hususiyetine göre iyi veya fena, cümert veya hasis, tâlili veya tâlisiz olabilirler.»

«İlm-i Zâyirçe

Yıldızların vaziyet ve hareketleri ile sür'at ve istikametlerini hesap etmek ilmüne (ilm-i ziç) derler. Takvim buna istinaden yapılır. Fakat ehl-i simya, yıldızların ve bürçlerin vaziyet ve hareketlerinden bazı ahkâm çıkarıp istikbali keşfe çalıştılar ki buna (zâyirçe) denir.

(Divan Edebiyatı, s. 297 ve 218).

Beğlikçi Vecdi Efendi ve Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılardan Konya Abazası demekle ünlü Mehmed Ağa'nın, devlete yönelik olmak üzere yıldızlarla uğraştıkları saptanmıştır. Bu kişileri anılan yılın Ramazan ayının dördüncü günü* yakalatıp zindana attırmışlar ve dönemin müftüsü, kararları evbark yakan Balizade Efendi'nin önüne çıkarmışlar. Müftü adı geçenlerin öldürülmelerini kararlaştırmış. Bunun üzerine Alay Köşkü önünde boyunları kesilerek öldürülmüşler...

Sicill-i Osmani, C II

421

Ruhullah Mehmed Efendi

Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Önce öğretmenlik sonra da alimlik derecesine yükselmiştir. 1658 Temmuz'unda İstanbul kadılığına atandı. 1659 Temmuz'unda ise bu görevden alındı.

Müneccimliğe heves ettiği için, bu işi bilen Beğlikçi Vecdi ve Konya Abazası Mehmed Ağa ile mektuplaştı. 1660 yılında öldü**. Üsküdar'a gömülmüştür. Altmış yaşında idi.

Kendisi aynı zamanda şairdi ve «Ruhi» mahlasıyla şiir yazmıştı. Divanı da bulunan Ruhullah Mehmed Efendi, Fındıklı Camii'ne bir de Kuran bağışlamıştı.

Beşir Ağa

(Sütçü Beşir)

1073 (1662) yılında 90 yaşını geçkinen öldürülen bu Hamzavi - Bayrami Şeyhi, döneminde son derece saygınlık kazanmıştı. Ümmi diye bilinmesine karşılık aydın ve bilgili bir insan olduğu aktaracağımız mektubundan anlaşılmaktadır. Bu yüzden diğer tarikat

*) Anılan tarih, 3 Mayıs 1660'tır.

***) **Sicill-i Osmani** yazarı, Ruhullah Mehmed Efendi'nin boynunu kesilerek öldürüldüğünü bildiği halde bunu eserinde belirtmemiştir.

şeyhlerinin onu cahillikle suçlaması havada kalmaktadır. Aynı şekilde Hamza Bali'nin de suçlandığı ve idam gerekçelerinden birisinin de bu yapıldığı bilinmektedir. Beşir Ağa'nın tarikat gibi şeriatı da iyi bildiği anlaşılmaktadır. Yeniçeri ağalarından vezirlere değin geniş bir kesimden yandaş edinmiştir. Huzuruna sırayla girilebilen, etkileyici bir insan olduğu belirtildiğine göre başlangıçtaki ümmiliğin sonradan ortadan kalktığını söylemek yanlış olmasa gerekir.

Beşir Ağa öldürüldüğü zaman yandaşları onu yalnız bırakmadılar. Yakın adamı olan 40 Hamzavi idam kararının çıktığı Bab-ı Fetva'ya gidip şeyhleri olan Beşir Ağa'nın yasaya aykırı olarak zulmen öldürüldüğünü, kendilerinin de onunla aynı inancı taşıdıklarını; ya şeyhin zulmen öldürüldüğünün belirtilmesini ya da kendilerinin de idam edilmelerini istediler. Fetva makamı bu açmaz karşısında 40 Hamzavi'nin de katledilmesi yolunda karar çıkardı. Bu insanlar da Fener' de boğduruldular...

Bu olaylar İstanbul'da oldukça yankı yaptı. Bazı ileri gelen insanlar, fetvayı veren Şeyhülislam Sunizade'ye başvurarak yapılanın bir haksızlık olduğunu söylediler. Şeyhülislam ise öldürülenlerin dinsiz olduğu yolunda elinde kanıtlar bulunduğunu söyledi. Ama bu açıklama inandırıcı olmadı. Öyle anlaşılıyor ki bu arada Veziriazam Köprülü Ahmet Paşa da sıkıştırıldı. Vezir, bu işte parmağı olduğu halde sorumluluğu şeyhülislamın üstüne yıkarak işin içinden sıyrıldı. Sunizade'yi görevden aldırıp yerine Yahya Efendi'yi atadı. Böylece tepkiler bastırılmış oldu...

Gölpınarlı, Bayramilerin ve onlara saygı nedeniyle diğer tarikat yandaşlarının Fener'e çıkmadıklarını, giderlerse yalnızca bu şehitleri ziyaret ve dua için gittiklerini, bu uygulamanın son zamanlara değin sürdüğünü yazmaktadır*.

*) **Melamilik ve Melamiler**, s. 159.

Beşir Ağa'nın halkın gözünü korkutmak ve özellikle de muhalif kesimleri sindirmek amacıyla katledildiği anlaşılmaktadır. Hamzavi Melamilerinin düzenin karşısında olduklarını, Ahval-i Melamiyye-yi Şuttariyye bize açıkça yansıtmaktadır. «Beşir Ağa'nın dostlarından ve yandaşlarından şeriatla (resmi mahkemeye) ilgili işleri olanlar bile kadıların mahkemesine başvurmazlardı. Sorunları, büyük Pir'in önünde çözümlenirdi...» saptaması ilginçtir. Çünkü, bütün Batını yollarda olduğu gibi burada da, muhalif topluluk kendi düzenini kurmuş, düşüncesinde olduğu gibi yaşama biçiminde de resmiyetin dışına çıkmış, onu dışlayarak yadsımıştır. Bu sorunları kendi kendine çözüm, resmi mahkemelere başvuramama Cumhuriyet dönemine değin Alevi-Bektaşî kesiminde de sürülmüştür...

Bu dönem Osmanlı başkentinde ve ülkede gerici akımların iyice güç kazandığı, hatta çığırından çıktığı bir dönemdir. Fakat devlet yönetimi gözünü daha çok Melamiler gibi muhalif kesimlere dikmiştir. Daha önce belirtildiği üzere Ehl-i sünnet anlayışı içindeki işi silaha sarılmaya dek vardırıran gerici akımlar genellikle görmezlikten gelinmiş, ancak iş yönetimi tehdit eder hale gelince harekete geçilmiştir. Halbuki Melamilerde bir ayaklanma gündeme gelmemiştir. Fakat dünya görüşlerinin farklılığı Osmanlı yönetimini önce bu kesimi ezmeye yöneltmiştir. Gerici akımların kol gezdiği, çoğunluğun birer hafiye gibi çalıştığı bir ortamda Melamiler kendilerini oldukça gizleyerek çalıştılar. Yine de çok yandaş kazandılar. Fakat Beşir Ağa ve 40 kadar yoldaşının öldürülmesi, halkın gözünü çok korkuttu. Melamiler daha da gizlendiler. Birbirleriyle bağıntıları koptu. Halkın içinde görüş açıklamaktan, konuşmaktan kaçındıklarından yandaş edinmeleri de ortadan kalktı. Bu durum, bu akımın dinamik özünü yok etti ve onu zayıflattı. Bu dinamik özün, bundan sonra şeyhlik postuna oturan

Hamzavi önderlerince özellikle hadımlaştırılması, bu yolun giderek çökmesine neden oldu.

Hamzaviler de susturulunca 18. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ülkesinde ilerici bir akım görmek olanaksızlaştı. Tepkiler, resmi düşüncenin en geri biçimiyle ve resmî düzlemde, kişilere yönelik olarak dile getirilir oldu. Başkentteki hareketler, isyanlar da dahil, yönetime karşı değil, yönetimi onarmaya yönelik hareketlerdi artık...

Sergüzeşt

128—a

Alimlerin değerlileri övücü olan; ileri gelenlerin övüleni, olgunluk noktası, gizlerin güneşi, tanrısal cezbenin sunucusu, tecelli denizine dalmış olan Hoca Ali Er Rumi kırk altı sene aydınlatıcı dairenin merkezinde (şeyhlikte) bulundu. Bu işi insanların gözünden gizlenerek yaptı. Kaf Dağı'nın Anka'sı gibiydi. Bilgisi de öyle büyüktü.

128—b

Ondan kuşkulanan bir çok tarikat şeyhi, alim ve müderris ile yakın sohbetler yaptı. Onların içini ve dışını kin ve hileden temizledi; doğruluk ışığı ile aydınlattı ve övülecek ahlak ile süsledi ve sevgi bağıyla bağladı.

O hayırlıların azimlisi elbisesi ile yüzünü örtmüş; her şeyi bırakıp köşesine çekilmiştir. Övülecek kişiliği ruh-i mücerret gibi görünmediğinden o temiz yaradılışlı hakkında, birçok uygunsuz dedikodu yayıldı. Tanrı dostluğunu gösteren, sevgi nurunun hazinesi, gerçeklerin bilinmezliğinin definesi olan yürekli bu saldırlar karşısında soylu bir çabayla avunurdu. En son ana dek saldırıdan kurtulamadı ve 83 yaşını bitirdiğinde (1024) Rabiyülevveli sonunda cennete gitti. (Nisan, 1615)

Cesetleri, Okmeydanı mezarlığında tanrının rah-

metine bırakılmıştır. Mezarını talibleri şimdiden ziyaret etmektedirler*

129—a

Zamanlarında yandaşlarının ilmi olgunlaşmış; her gönüle ve her yetenekli insana kılavuzluk yapmış ve onun sadık yandaşları kolayca sevgi ışığına ve gerçeğin çekici meyhanesine kavuşmuşlardır.

Dedem Şarih-i Mesnevi**, onların kutsal zamanlarında Melami tarikatına girmişti. Sonra değerli sohbetlerine katılıp iç ve dış olgunluğa erişti.

Valid Efendi, dedemin kendilerinden tarıkata nasıl girdiğini duymuş ve bana anlatmıştır :

Dedemin babalığı Hacı Hüseyin Ağa, dedem daha büluğa ermemişken bir gün demişki :

«Oğul Pir oldum! Ölmeden önce seni tanrısal dostum olanlar ile görüştüreyim. O kutsal toplantıya gidersen şöyle cevap ver : 'Tek amacım Allah'tır. Hakkı istemeye geldim.' Abdestimizi yineleyip hemen gi-delim.»

İkisi yalnız, hizmetçisiz yola çıkmışlar. Kırkçeşme'de peştamal dokunan odalara varıp birisine girmişler. Orada bir pir peştamal dokuyormuş. Hacı Hüseyin selam verip elini öpmüş. Dedem de elini öpmüş. «Bizim çelebidir.» diye tanıtmış onu babalığı.

«Kalbine bakmanız için getirdim.» demiş.

129—b

Pir, «Efendimizden izinli misin?» diye sorunca;

*) (128-b'nin yanındaki yazılar :

Tarih-i seng-i mezarı

Rihlet itdi ol aziz-i muhterem

Ravza-yı cennet adın ana harem

Rahmet olsun didiler cümle ümem

Namıdır Hacı Ali alihimem

Her Rebiyülevvel ayın ahiri

Bin yirmi dört idi sal-i rahmeti)

***) Şarhi Mesnevi; Sarı Abdullah Efendi'dir. 1651'de ölmüştür.

Hacı Hüseyin Ağa, «Elbette, izinsiz mümkün mü?» demiş.

O pir odanın tahta duvarına vurunca öteki ustalar gelmişler, odada on iki adam olmuş. Bir daire yapmışlar. Dedemi ortaya alıp yukarıdaki soruyu yöneltmişler. Dedem de öğretildiği gibi karşılık vermiş. Aydınlatıcı pir :

«Eğer tanrı istemeye geldinse, yüce Allah'tan gayriyi gönülünden gider, yalnız ona yönel. Bakalım efendimizin nasıl yardımı dokunur, nasibin ne zaman doğar?» demiş.

Oradakiler Tanrıya yönelmişler ve iç âlemine dalmışlar.

Dedem dermiş ki, ne zaman ki büyük pir: «Allah'tan gayriyi gönülünden gider!» diye buyurdu; Allah'tan başka her şey kalbimden çıkıp yüce tanrıya yöneldim. Bir süre geçince gözümü açtı. Oradaki azizlerin yüzlerini parlak dolunay gibi ışıklı görünce benden bir nara koştum, «Allah!» diye bağırdım. Tanrı'nın ışığı belirince bilincim gitti, anlayışım kalmadı (Kendimden geçtim.)

Bir saat tanrısal baygınlıktan sonra gözümü açtım. Toplantıda olanlar dağılmış, pir işini sürdürmüştü. Hacı Hüseyin, «Oğul gidelim...» dedi. Ama kalbimdeki ışık parlamaktaydı. Kalktım, pirin elini öptüm. Giderken arada olan örtüyü karıştırmaya başladım. Pir gülümsedi:

«Oğlum onu kimse göremez. Hemen eski haline getir!» diye buyurdu.

Aklıma şunlar geliyordu: Efendimiz dediğimiz insan aya gider. Acaba onun soylu yüzünü görebilir miyim?

Ona bağlanmıştım. Hacı Hüseyin'e sormaya bile utanıyordum. Sevgi ve özlemim giderek artıyordu.

130—a

Bir cuma günü Hacı Hüseyin, «Oğul bugün cuma namazını Ayasofya Camiinde kılalım.» dediğinden

Ayasofya'ya gittik. Namazdan sonra dışarı çıkar-ken Hacı Hüseyin geriye baktı. Saygıyla selam verdi. Ben kime baktığını merak ettim.

Gördümki cami kapısından bir saygın pir gelmek-te... Yanımızdan geçerken selam verdi ve, «Hacı oğ-lun bu mudur?» deyip bana bir göz attı.

Ben cezbeyle kapıldım. «Allah!» dedim ve düşüp kendimden geçtim. Halk başıma toplanmış. Hacı Hü-seyin, «Oğlumdur, saralıdır...» demiş ve beni bir ha-mala yükleyip eve getirmiş. Eve geldikten sonra bile bir saat bilinçsizce yatmışım. Aklım başıma gelince,

«Hacı Hüseyin Ağa, o yüce kişi kimdir?» diye sor-dum.

«Ey oğul, cümlemizin efendisi İdris Ali Efendidir. Zamanın kutbu, tanrısal coşkunun dağıtıcısı olan sul-tandır. Kırkçeşme odalarında gördüğün dostların tü-mü, o tanrı gölgesinin en iyi müridleridir. O hakkı di-leyen gönüllerin baktığı noktadır.

130—b

deyince, düşüncelerim yok oldu ve murâdına ulaşmış oldum.

Gönüldeki bilgileri belirten Şarih-i Mesnevi Ab-dullah Efendi, Hoca Ali İdris'e ilişkin bir olayı şöyle anlatıyor :

İlim ve bilgi kazandığım dönemde, Halil Paşa'nın dividdarlığını yaptığım sıradaydı. Paşanın bulunduğu bir toplantı günü şunu gördüm: Halktan bir adam, elinde bir dilekçe... Hangi çavuşa verirse, o çavuş alıp okuyor bir türlü vermiyorlar.

Bu durum bana pek garip geldi. Paşanın arkasın-dan divanhaneye geçtim. O adamı ıssız bir yere çek-tim. Dilekçesine bakınca gördüm ki bu dilekçeyi bü-yük İdris Hoca Ali Efendi göndermiştir. Şeyh Sivasi Efendi'nin kendisine camilerde sataştığından ve sal-dırdığından şikayet etmektedir. Bu durumun araştı-rılmasını ve Sivasi'nin şeriata (mahkemeye) gönde-rilmesini istemekte...

Dilekçe'nin Sivasi'den şikayet olduğunu görenler, ona saygılarından işleme koymuyorlardı. Bunu anladım. Dilekçeyi alıp okuması için çavuşbaşıya verdim ve yerime döndüm.

Dilekçe okununca Halil Paşa :

«Dilekçe sahibi kimdir?» dedi.

Çavuşbaşı :

«Bilmem, bana Divitdar Ağa verdi.» deyince, vezir bana baktı.

«İdris Ali

131—a

Efendi kimdir, sen biliyor musun?» diye buyurunca;

«Babalığım Hacı Hüseyin Efendi'nin en değerli dostu idi» diye cevap verdim.

Halil Paşa bir süre düşündü. Sonunda şöyle buyurdu :

«Anlaşıldığına göre Şeyh Sivasi, sataşkan bir insandır. Ahlakının düzelmesi için sürülmesi gerek. Bunun için buyruk yazılsın...»

Toplantıdan sonra dilekçeyi getiren adamı buldum.

«Sen İstanbul'a git. (Pirin) ayaklarını öperim. Durum şudur: Şeyh Sivasi Efendi bir iki güne dek Bursa'ya sürgün edilecek...» dedim.

Derviş, İstanbul'a dönüp bu olayı anlatmış. Pir o zaman, «O Dividdar, bizim Abdullah Çelebi'dir. Allah ilim ve irfan versin, benzerlerinden üstün olsun...» demiş...

Ben, o gecelerin birisinde ders çalışırken kalbimde gelişmeler oldu. Yeteneğimin üstündeki güç yerleri gereği gibi anladım. Öğretmenim şaşırды: Sonra günden güne ilim öğrenme yeteneğim genişledi. Zamanın ilimlerini kolayca anlar oldum.

Bu da değerli Pirin sözü ve yardımıyla olmuştur.

Birlik yolunun kılavuzu, yol gösterici, aşk ve sev-

gi mihrabı, Tanrıya tapınanların musallası büyük Hacı Kabayı yaradılışı gereği ibadetle

131—b

arınmıştır. İnsanlarla görüşmekten çekinmiş, dostlarının sohbeti ile rahatı bulmuştur. Başa geçince yetenekli ve istekli kişiler için Bayrammiyye tarikatında Bezcizade Efendiyi «kalbe bakıcı» atamıştır. Birkaç güvenilir yüksek dostu tarikata girmek isteyenleri Bezcizade'ye götürmüş, gizlice kalbine baktırmış, Şeyh de onları sevgi badesiyle sarhoş etmiş ve birlik ışı-ğına kavuşturmuştur.

Bezcizade'nin kendi öğrencileri (sofıları) bile bu durumu bilmiyorlardı. Onun yardımları sonucu yandaşları düşmanların dilinden kurtulmuş kendi zevklerinde, mutlu insanlardır.

Onun, Topkapı dışında bulunan Takyeci Camiini yaptıranın azadlarından ve Gürcü soylu olduğu anlaşılmaktadır.

Ve kutsal isimleri gerçekte Geyvan olup öldükleri zaman halk arasında Hacı Bayramlı namıyla ün kazandılar.

Yaşamlarının sonuna değin sandal çarşısında elbise satıcılığı ile geçindiğinden yandaşları arasında Hacı Kabayı (Elbiseci Hacı) diye bilinmektedir.

1037 yılında Kabe'yi de ziyaret etmiştir.

Mezarı Takyeci Camii karşısındadır ve yandaşlarınca bilinmektedir*

Göklerin güneşi, tanrının coşkusu, şeriatın müjdecisi ve yol göstericisi, dünyaların ve herşeyin ruhu, büyük savaşın şehidi, güzel insan, biricik gerçek, tanrısal aşkın şarabı, şehitlerin en büyüğü, aydınlatıcı makamda dolunay gibi doğunca, büyük varlığı, eskiden olduğu gibi,

*) Sayfa kenarındaki başlık yerine geçebilecek yazının da gösterdiği gibi bundan sonrası Beşir Ağa ile ilgilidir.

tanrısal aşkı isteyen yandaşlarına yardım etmiş; onların kalblerine bakmış; özel sevgiye kavuşmaları için aydınlatma ve kılavuzluk işini doğrudan doğruya kendileri yapmışlardır.

Gerekmedikçe, eğitim işinde hiç kimseyi aracı yapmamışlardır. Yönetimin ve sevginin temizini isteyenler, onun çabasıyla gerçeğin şarabını içerlerdi. Yetenekli kişileri sohbet meyhanesine çağırır ve onların tanrısal olgunluğa ulaşmaları için kılavuzluk yapardı.

Yandaşlarını şeriat kurallarına göre yetiştirir ve cezalandırırdı. Onun zamanı tanrısal bollukla dolduğundan yetenekli pek çok insan yetişmiştir. Kişisel yeteneği ve derecesi yandaşlarını bilgili ve mutlu yapardı.

Diğer illerde bulunan dost ve yandaşlarına yolladığı mektuplardan birinin suretini clduğu gibi yazdık. Böylece yaradılışı ve yolu-gidişi daha iyi anlaşılır.

«Suret-i Mektub-ı Şerif*

Hıvalfeyyaz bismihi sübhanehu veteala

Vasılan-ı nur-ı lika, aşıkân-ı sırr-ı enbiya ve evliya, taliban-ı vasıl-ı hüda; nedir haliniz? Her biriniz tenhanızda kendi vücudunuzdan istiğfar eyleyib muhabbetullahaya say ve guşış edib nur-ı zat-ı pak-ı layezal ile mütecellî olur musunuz? Efal ve akvalde şer-i şerif üzre hareket eylemenizi isterim

132—b

Zinhar, hilaf-ı şerif kendi zumunuz ile söylemeyesiz. Şeriat şeriat yine şeriat... Fiilde ve kavilde zahirinizi

*) Bu mektubun çevirisini Melamilik ve Melamiler'de yayınlanan Sayın Gölpinarlı, kaynak olarak basma Ser-güzeşt'i veriyor. Biz bu eseri bulamadıkça da yazına Ser-güzeşt'i kullandık. Bu kaynaktaki metinle Gölpinarlı'nın yayınladığı metin arasında, küçük de olsa bazı ayrımlar bulunuyor.

şeriat ile areste ve batınınızı nur-ı muhabbetullah ile piraste eyleyib ruhanî ve nuranî olmak gereksiz. Bir-birinize mülaki olduğunuz vaktde tenezzül ve muhabbetinizden sonra ahkam-ı şeriat ve adab-ı tarikat muktezasınca manaya delalet eder kelimat söyleyib malayani söz söylemeyün, Yüzbin söz bir pula değmez. Kelam, mana yolu bulunmak ve bilinmek içindir. Cana necat mana ile olur. Söz ile necat bulunmaz. Yolunuzu candan izleyib manaya vusul için cenab-ı rab-bilalemin huzurunda teveccüh-i tam ile müteveccih olub bihasıl kelimatdan zarar terettüb iylediğin bilmez misiniz? Haramdan perhiz iyleyib düze* müteallik kelimatı minbad lisanınıza getürmiyesiz. Her kim mütenebbih olmazsa ve hilaf-ı şer-i şerif hareket ederse bizden değildir. Lisanı kesilmek gerekdir. Ve tenezzüli dil ile edesiz. Diz ve yer öpmeyesiz. Rızam yoktur. Musafahayı ehl-i şer kabul eder. Tenezzül gönülden olur. Birlik içündür.

Vesselam alamin ettiba el hüda; hadim ül fukara.»

Doğum yeri Arnavutluk'ta Konice ilçesidir. İstanbul'a gelince padişah sarayında Bostancı Ocağına seçilmiş; zamanını ibadet ve iyi davranışlarla geçirmiştir.

133—a

Hoca Ali zamanında, Melami tarikatine girmiştir. Gerçeklerin sahiplerinden birisi olmuş ve kalbinde, tanrısal aydınlığın çekici ışığı doğmuştur.

Bostancı Ocağından emekli olunca saraydan çıkmış ve Hacı Kabeyi yakınında bir ev almış, onun sohbetine sıkıca bağlanmıştır.

Evinin giderlerini karşılamak için Silivri yakınlarında bir çiftlik almıştır. Zamanını yazları çiftlikte,

*) Gölpınarlı'nın «devr» olarak verdiği ve bizim «düz» olarak (:düzmek, uydurmak anlamında) okuduğumuz bu sözcük Melamiyye-yi Şuttariyye'de «devr'e» biçiminde (devriyyeye telmih olarak) görülüyor, ki bu biçim daha doğru sayılabilir.

kışları İstanbul'da yoğun ibadetle geçiriyordu. Kışın evine dönünce bir iki inek getirir, evin ihtiyacından fazla gelen sütü, hizmetkârları aracılığı ile mahallede sattırır. Bu yüzden Sütçü Beşir Ağa diye anılmıştır.

Kendisi padişah sarayında yetiştirildiği için saray hizmetçileri arasında dostu ve yandaşı çoktu. Yine Yeniçeri Ocağındaki Bektaş Ağa ve Murat Ağalar da kendisinin hemşehrisi ev dostu idi*. Ayrıca Arnavut İskenderiyesi'nden gelen Hurufilerle de hemşehrilik nedeniyle görüşüyordu.

133—b

Beşir Ağa diğer halkın kendisiyle ilgili kötü düşünceleri nedeniyle üzüyor ve sıkılıyordu. Diğer tarikat şeyhleri de «Okuma yazma bilmez.» diye satasma ve saldırdan geri kalmıyorlardı.

Sözün kısası yukarıdaki nedenlerden başka; ün kazanmak ve halkın içine korku salmak amacıyla Köprülüzade Ahmet Paşanın ve dönemin müftüsü Sunizade'nin ince görüşleri ile 1073 yılında, günahsız Beşir Ağa'yı, Dördüncü Mehmet Han'ın Edirne'ye hareketi ve Ahmet Paşanın Macar Seferine çıkışı sırasında, pirligine acımadan, doksan yaşını geçmiş iken şehit ettiler.

Düşüncelerine göre halka diyanet ve adalet gösterdiler.

Cesedi denize atıldığından onun ışıklı (aydınlık) mezarı da tanrının denizi olmuştur.

Darüssaade sürülünce bilgili kişiler bu yalnız işin gizini çözebildiler. Anlatılmaktadır ki; bazı bilgin ve yetkin kişiler Sunizade Efendiye karşı çıktılar: «Şere göre saptanmadan, yalnız suçlamalarla otuz, kırk ada-

*) Anılan Bektaş Ağa, padişahı devirmeye yönelik bir isyanın içinde yer aldığından 1651'de öldürülen Yeniçeri ağası olsa gerek. (Daha ayrıntılı bilgi için, bak : Tarih-i Gülmani, s. 36, 38, 39.).

mın katline fetva verdiniz.» dediler. O ise, «Bende onların dinsizliğini gösteren birçok tanık vardır. İstanbul'da bulunuyorlar...» dedi. Diğerleri ise, «Amma onlar böyle tanıklık etmemişler.» diye cevap verdiler.

Bu durum karşısında veziriazam, bu büyük suççu Sunizade'nin fetvasına

134—a

bağlıyarak ondan bu yetkileri aldı. Ve kendini de temize çıkarmış oldu.

Onun yerine zamanın bilgini, soylu alimlerin örneği Minkârizade Yahya Efendi şeyhülislam oldu. Böylece kavga ve niza da yok edildi. 1073 (1662).

Melmiyye-i Şuttariye

61—b

Beşir Ağa'nın kalbinin coşkuya kapılmasını ilkin, kendisinden dinleyen Lali Şeyh Mehmed Efendi kendi kitabına yazdı. Uygun olduğundan, biz de buraya uyar sayarak yazdık.

Hikâye

Sultan Bayezid'de, Miskçiler Çarşısında uyanık bir yandaşımız olan Elhaç İvaz, bana şöyle aktardı:

Pirimiz olan sevenlerin sultanı, tanrıyı arayıp bulanların örneği Elhac Hacı Kabayı - sırrı kutlu olsun - yüce Tanrı'ya kavuşmuştu. Bir iki gün sonraydı. Dükanda otururken «Acaba zamanın sahibi kim olacak?» diye düşünüp duruyordum. Birden onu gördüm. Büyük şehit yani Beşir Ağa geldi ve selam verdi. Ben selamına karşılık verdim ve «Hacı, yetim kaldık» dedim. Gözlerine baktım. Yaşlarla doluydu ve üzgündü. İçimde bir sevgi doğdu. Anladım ki zamanın sahibi odur.

«Efendim, sen eğer ararsan yetim kalmazsın.» dedi ve beni azarladı. «Lutf et sultanım!» diyerek dükkana çağırdım. Gerçi bana açılmadılar ama mutlu da ettiler. Allahın yardımıyla herkesten önce ona ben iman ederek yetenek kazandım.

Hacı İvaz bu biçimde övünüyordu. Bin kırk tarihi dolayında öldü.

Hacı Kabayı'den olgunluk ve hilafeti alan Beşir Ağa, o ölünce yerine geçti. Halk arasında Lebeni (süt-cü) Beşir Ağa demekle ünlenmiştir. Tarikata girmesini şöyle anlatmıştır :

İlkin, Padişah Saray'ında, Bostancı Ocağında görev yapıyordum. Doğru, tapınma ile uğraşan bir insandım. Bilebildiğim ölçüde kurtuluşa erişmeye çalışıyordum. İzin aldıkça, beş vakit namazımı Ayasofya camiiinde halkla birlikte yerine getirir yüce Allah'a yalvarma ve yakarmadan geri durmazdım.

Ayasofya'da «terler» denilen sütunun karşısında bulunan köşede daima dalgın bir meczub bulunur, kendi dünyasında sessizce otururdu. Ben ona kapılmışım ve önünde hazır olurdum. Pek çok gün bu işle uğraştım.

Sıralı sırasız benimle konuşmaya başladı. Bir gün eteğini öpmek istedim.

«Sultanım beni kulluğa kabul buyursanız...» diye bol bol yalvardım.

O ise, «İnşallah, bakayım, mümkün olursa senden esirgemem...» diye cevap verdi.

Ben acaba bu yardım ne zaman gerçekleşecek, diye beklemeye başlamıştım. Bir gece padişah sarayında, kendi odamda uyuyordum. O meczubun odama girdiğini gördüm. Bana seslendi :

«Kalk, gidelim!» dedi. Ben sevinerek kalktım. Peşi sıra odadan çıktım. Saray kapısına geldik. Saray kapısı açılınca bana hayret geldi. Dışarıya çıktık ve Ayasofya camiine geldik. Onun kapısı da açılmıştı. İçeriye girdik ve Terler direğinin yanına geldik. O bölümde bulunan mihrabda bir meczub oturuyordu. Karşısında bir meczub daha vardı. Terler direğinin altında başka birisi oturmuştu. Benimle olan

«İşte efendim, size andığım adam budur.» diyerek beni gösterdi. Ve beni ileriye, dervişin önüne götürdü. Mihrabın içindeki derviş öfkelen-di.

«Bunu niçin getirdin? Bu bizi yakar, olmaz. Var bunu yerine götür.» diye bağırmaya başladı. Kılavuzum olan derviş,

«Başüstüne sultanım!» deyip yeniden önüme düştü. Yine açık kapılardan beni ta odama dek getirdi. Bana, «Gücenme, yakında sen bizden üstünleri ile görüşürsün.» dedi ve gözden yitti.

Ben o gece sabaha dek Tanrı'ya yalvardım. İçimde aşırı kuşkular başgösterdiğinden ağlayıp sızlandım. Kalbimde çok yakıcı bir istek uyanmıştı.

«Bana bir şeyh öğretmen olsa, onun yoluna girsem...» diye bazı güvenilir dostlarıma söylemeye başladım. O sırada bana bir dost dedi ki, «Kırk Çeşmede bir berber pir vardır. Onunla görüş. Çünkü bazı garip ve acaib durumlarını işittim. Sanırım Tanrı'nın evliyalarından birisiymiş...»

Ben bunu duyunca içimi istekle dolu buldum. Hemen o gün Kırk Çeşmeye vardım. Berber dükkanlarına baktım. Birisinde, anlatıldığı biçimde bir pirin berberlik ettiğini gördüm. Dükkanına girdim tıraş oldum. İçim coşkuyla doldu. Ama birkaç adam vardı. O gün bir şey söyleyemedim.

Tanrı'nın emriyle, hümayun (meclis) Davutpaşa Sarayına aktarıldı. Benim her gün Davutpaşa Sarayına gidip gelmem gerekiyordu. Görevim gereği her gün Kırk Çeşme'den geçiyordum.

O pire saygı ile selam veriyor, tıraş oluyordum. Böylece tanışıklığını kazandım. Ama olanak bulup da derdimi açamadım.

O sırada, Tanrının buyruğuyla et kıtlığı başladı. Varlıklı kesimden olanlar bile birkaç günde bir

63—a

et bulabilmek için büyük sıkıntılara giriyorlardı. Bir gün bir yerden elime 2 kilo kadar et geçti. Ben hemen kendi nefsimi bir kıyıya bıraktım.

«Bu eti o pire götüreyim...» deyip bir ata bindim ve Kırk Çeşme'ye gittim. Anılan dükkana vardım. Yalnızca o aydınlık gönüllü pir vardı. Başka kimse yoktu. Dükkancığa girdim. Pirin elini öptüm ve o eti dükkanda bir çiviye astım:

«Sultanım bu et bana hediyedir. Ben de siz sultanıma hediyeye ettim.» dedim.

O ise, «Ey oğul, kabul ettik. Fakat ben yoksullardan bir adamım. Senin bu derece sevgi içtenliğine sebep nedir? Şimdi bu ölçüde bir eti kim kime verirki? Üstelik, sen bana hediyeye ettin. Elbette bu sevginin bir sebebi vardır.» diye sordu. Ben de, «Sultanım, ben okur. yazar olmayan bir adamım. Fakat hakkı dileyen birisiyim. Dükkanınızın önünden gelip geçerken gönlüm size bağlandı. Lutf edip beni oğulluğa kabul buyurun.» dedim. Yeniden elini öptüm ve ağladım. O pir benim içtenliğimi ve sevgimi görünce, «Oğul, hakkı isteyen senin gibi bağlı olursa elbette ondan yoksun kalmaz. Bu günden sonra sen benim oğlum ol. Elden geleni esirgemem. Temiz şeriata çok iyi uymalısın. Şerriatsız tarikat gerçekleşmez.» gibi bir çok öğüt verdi. İçimi neşeyle dolu buldum. Ve, «Sana izin, dükkan tenha oldukça gel, seninle sohbet edelim.» diye lutf eyledi.

Ben de her gün oradan geçirdim. Attan inip dükkana girerdim. Dükkanı tenha buldukça elini öperdim. Kutsal sözleri ile zevk ü safa kazanırdım.

Günlerden bir gün, Sultan Mehmet Camii avlusundan geçiyordum. Karadeniz tarafında, Türbe kapısı yanında o berber piri ve yanında iki dost piri

63—b

otururlarken gördüm. Attan indim, saygıyla başımı aşağı eğerek önlerinden geçtim. Bu sırada berber piri, yanındaki pir, «Bu kimdir?» diye sordu. Berber pir, «Sultanım size andığım oğulluğum Bostancı budur.» diye karşılık verdi. «Pek güzel bir insan olacak bir adam... Terbiye sahibi. Böylelerinden sırrı saklamak olmaz.» diye konuştu.

Ben de öyle bir durum ortaya çıkmıştı ki sarhoş gibiydim. Saraya doğru gidiyordum ama kendimi bilmiyordum.

Ertesi gün babam berber pire vardım. Yüzü şendi. «Hoş geldin oğul» dedi.

«Dün, yanınızdakiler kimlerdi sultanım? Beni utandırıp şaşırttılar. (Elim ayağıma dolaştı)» dedim.

«Ey oğlum, ikimizin ortasında oturan pir şeyhimiz, zamanın kutbu, tanrısal aşk dairesinin merkezi olan Hoca İdris Ali Sultan'dı. Seni benden sordu. Onun yanında olan ise, Sandal Bedestanı'nda kaftancı Geyvan'dır ki tanrı sevgisiyle benzerlerine üstünlük sağlamış bir insandır.» diye açıkladı. Ayrıca, «Oğul sana müjde! Seni bendeliklerine kabul ettiler. Fakat tarikatın yüce kurallarına göre; yolumuza girebilmen için benim gözetimim altında nefsini yenme uğraşı vereceksin.» dedi.

Tanrıya şükürler ettim. Karşılaştığım her sorunda o Berber Pir'e giderdim. Bana babalık ederdi. Meğer kendisi Büyük İdris Ali Sultan'dan «yandaş yetiştirme» yetkisini alan birisiymiş. Uzun süre değerli konuşmalarını dinleyerek yararlandım. Onun aracılığı ile pekçok dost tanıdım.

Sırrımızı yabancılardan gizlemeye çok özen gösterdim. Bu durum Berber Pir'in ölümüne ve Büyük İdris Ali Sultan'ın kendisinde emanet olan «kutsal başkanlık»ı Kaftancı Geyvan'a bırakıp meleklerle karşılaşmasına değin sürdü. Ben Bostancı Ocağının eskilerinden olduğum için

64—a

kurala uygun olarak emekli oldum. Ve zamanımızın kutbu olan Büyük Geyvan'ın yakınında bir ev sağladım. Eğitilmem için, büyük şeyhin olurlarını (rızasını) sıkıca izledim. Duygularım ve davranışlarımı (zahirim ve batınımı) onun eline bıraktım. Onun konuşmalarını dinlemekten başka bir isteğim yoktu.

Kendisi her gün yeni Bedestan'daki dükkancığınadır; ben de kendilerini yolda karşılar, arkadaşlık

eder ve Bedestan kapısına kadar onunla birlikte yürüdüm. Sonra o mutlu evine döneceği zaman Bedestan kapısına gider, kendisini beklerdim. Evine gelince değerli sohbetlerinden yararlanırdım. Uzun süre bu durum devam etti. Bir gün, sabahleyin, aşırı bağıllığımız gereği mutluluk kapısına* (Pirin evine) vardım. İçeriden dışarıya çıktılar. Sağlığının biraz bozulmuş olduğunu gördüm.

O gün Bedestan'a varıncaya değin konuştuk. Bana dedi ki :

«Karaoğlan, yandaşları sana bırakalım.»

Ben :

«Allah korusun... Kutsal varlığınız daha pek çok gün biz kullarını canlandırıp güçlendiresin.» dedim ve orada kaldım. Kendisi ise içeri girdi. O gün, diğer günlerden önce döndü evine. Ben de onunla birlikte geldim. Evinin kapısına gelince yeniden :

«Yandaşları sana bırakmam gerekli. Ondan dolayı bana yakın bulun...» dedi ve içeri girdi.

Ben ağlayıp sızlayarak evime geldim. Kutsal buyruğuna uyarak beklemeye başladım. Bir süre geçtikten sonra, bütün yaratıkların önümde eğildiklerini gördüm. Gözümü açtım. Büyük Pir'in evinden gelen kadın çığlıklarını duydum. Çabucak o mutluluk evinin kapısına vardım ve kapıyı çaldım. Büyük Pir'in öldüğü haberini getirdiler. Bütün dostlar toplandı. İşler tamamlandı. Pir kefenlendi ve cenaze namazları kılındı. Takyeci Camii karşısına gömüldü...

64—b

diye anlatmışlar.

Kısacası, Beşir Ağa, Pir'in ölümünden sonra «zamanın sahibi» makamında oturmaya başladı. Yaz mevsiminde Silivri yakınındaki çiftliğinde oturuyor-

*) Osmanlılarda muhalefet grupları kendi yandaşlarını, özellikle de önderlerini padişahların anlatıldığı sıfatlarla anlatmaktadırlar. Süslü üslubun içine yerleştirilen bu olgu gerçekte bir tepkinin dile getirilmesidir.

du. Kışın ise evine döneceği zaman bir kaç inek de getiriyordu. Bunların sütünü bol bol kullandıktan sonra kalanını hizmetçileri aracılığı ile çevreye sattırıyordu. Bu nedenden Sütçü Beşir Ağa diye adlandırılmıştır.

Bu biçimde, 36 sene hilafet makamında oturdu. Daha sonra, 1072 tarihinde* yaşı 90'a yaklaşmışken bazı kötü yaradılışlı kıskançların bozgunculuk suçlamaları sonunda, tam bir iftiraya kurban gitti. Pirlığıne saygı duyulmadan ona şehitlik şerbetini içirdiler. Cesedini ise denize attılar. Bu yüzden kutsal mezarı tanrısal denizin derinlikleri olmuştur.

Yandaşlarından birisine göndermiş olduğu mektubun suretini buraya olduğu gibi yazıyoruz. Böylece onun yaradılışı ve zevkleri açıklanmış ve öğrenilmiş olacaktır.

Mektubun sureti

Birleştiren ışığın ulaşması, evliya ve enbiya aşkı, tanrıya ulaşma dileğiyle nedir haliniz?

Her biriniz, kendi kendinize, kendi varlığınızdaki arınıp tanrı sevgisi kazanmak için çaba gösterin. Sonsuz kutsal varlığın ışığını arayın...

İşinizde ve sözünüzde şeriata uygun davranmanızı isterim. Sakın ha kendi düşüncenize göre şeriata aykırı şeyler söylemeyin. Şeriat, şeriat, yine şeriat... Dışınızı şeriat ile süsleyiniz, içinizi ise tanrı sevgisiyle bezeyin.

Birbiriniz ile bulduğunuz zaman, sevgi ve saygıdan sonra; şeriat yasaları ve tarikat kuralları gereği, anlamı bulunan

65—a

sözler söyleyin, faydasız sözlerden kaçının. Yüzbin söz bir pula değmez. Söz, anlam yolunu bulmak ve bilmek için söylenir. İnsanın kurtuluşu anlamı kavramakla olur, sözle kurtuluş olmaz.

*) Sergüzeşt'teki 1073 tarihi daha doğru görünüyor.

Şimdi her biriniz yolunuzu candan izleyin. Anlama (öze) ulaşmak; benlik ve şeytanın kötülüğünden kurtulmak için tanrıya tam olarak yöneliniz. Yararsız sözlerden vazgeçin. Bilgiçlik satıp, sattığınız sözlerden zarar çıktığınızı bilmezsiniz... Haramdan kaçının «Devr»e ilişkin sözleri asla ağzınıza almayın. Her kim aklını toplamaz da şeriata aykırı hareket ederse bizden değildir. Onun dilinin kesilmesi gerekir.

Saygınızı söz ile gösterin. Diz ve yer öpmeyin; buna izin vermiyorum. Tokalaşmayı şeriat yandaşları suç saymaz. Saygı gönülden olur ve birlik için gösterilir.

Yoksulların hizmetçisi Beşir

Şaşılacak Öykü

Beşir Ağa'nın kerametlerinden sayılan bu gerçek öykü, onun ulaştığı dereceyi göstermesi için anlatılır.

Beşir Ağa'nın döneminde Mehmet Ağa adlı birisi varmış. Bu kişi bazı vezirlerin hizmetinde çalışmış ve sekiz kese akçe kazanmış, bunu yeterli görüp ve oturmak için İstanbul'a gelmiş. Onun iyiliğini isteyen yakın dostlarından bazılarının övmesi üzerine Beşir Ağa'ya karşı içinde sevgi oluşmuş. Onun yandaşı olmak için evine gitmiş. Fakat görmüş ki öyle bir kalabalık

65—b

ve öyle yoğun insan var ki, yalnız kapı yanında beş on tane gümüş koşumlu at var... Evden içeri girmiş ve bir yolunu bularak yukarı çıkmış. Ağa'nın yanına girmek, dileğini bildirmek istemiş. Hizmetçilerden birisi demiş ki :

«Sabret! Ağa'nın yanına birer birer girilir. İçeride olan çıksın; sana da sıra gelir.»

Bir süre geçtikten sonra Mehmet Ağa'ya sıra gelmiş. Beşir Ağa'nın yanına girmiş. Bir köşede, yaşı sekene yaklaşmış bir ışıklı pir görmüş.

«Kutsal elinizi öperim. Efendim, kulunuzu bende-

liğe kabul edin. Yüce yolunuzdan pay alayım.» diye yalvarır.

Büyük Pir verdiği karşılıktta, «Mehmet Ağa senin içinde dünya ve mal sevgisi vardır. Bu yüzden, sen beceremezsin, Dünya işlerinden vazgeçmeye çalış...» demiş...

Adam evine dönmüş, yine dostunun itmesiyle içinde o coşku belirmiş. Yeniden Beşir Ağa'nın önüne çıkmış. Ricasını yinelemiş. Beşir Ağa önceki gibi, «Adam, sen bu işi beceremezsin...» demiş. Mehmet Ağa ise, «Efendim, yüce yardımınız ile becerebilirim. Her ne önerirseniz yerine getirmeye çalışırım.» diye zorlamış. Bunun üzerine Beşir Ağa, «Var şimdi evinde gizlediğin sekiz kese akkanı bir hammala yükle. Sarayburnu'ndan, akıntı olan yerde birer birer suya at. Ondan sonra gel.» demiş, Mehmet Ağa ise,

«Emir sizin...» deyip evine gelmiş. Bir kaç gün düşündükten sonra «Acaba bu işi yapayım mı? Eğer yaparsam, istediğim düşünceler gerçekleşmezse halim ne olur?» diye çok düşünmüş. Durumu bir değerli dostuna anlatır ve onun öğüdünü alır. O, dostu olan kimse ise. «Sen bilirsin. Eğer inanıp da bu işi yaparsan tanrısal devlete kavuşursun.»

66—a

demiş. Mehmet Ağa ise, «Hoş, şimdi eğer düşündüğüm gibi çıkmazsa yine Anadolu hazırdır... Varır akçayı Aziz'in dediği gibi yaparım.» demiş ve birer birer akıntıdan denize atmış. Sonra da Ağa'nın yanına çıkmış.

«Efendim, buyruğunuz üzere, keseleri attım.» demiş. Ağa ise, «Gerçek, deryaya attın. Lakin, o adam ile konuş ve «Anadolu hazırım.» düşüncesinde ol da öyle at, demedim. Saçmasapan bir iş yapıp attın. İçinden mal sevgisini atamadın. Olmaz...» diye karşılık vermiş.

Bunun üzerine Mehmet Ağa içten bir üzüntü ile ağlamaya başlamış. Beşir Ağa, «Ben sana yapamaz-

sın; bu senin işin değildir; demedim mi? Gel al akçalarını...» demiş. Yastığın ardından, henüz sudan çıkmış, suları akan keseleri odanın ortasına bırakmış.

Mehmet Ağa yeniden onun kutsal ayaklarına sarılıp, «Efendim, afveyle, hata ettim.» diye çok yalvarmış. Fakat bir yararı olmamış. Beşir Ağa demiş ki :

«Eğer gördüğün bu durumu, yaşamın boyunca başkasına söyler veya anlatırsan; senin keseleri denize atman gibi ben de seni atarım...»

Mehmet Ağa onun yanından ayrılmış, bir daha da oraya gidememiş. Bu olayı Mehmet Ağa anlatıyormuş.

Kısacası, Hacı Bayram Veli'den başlayarak gelen, Emir Sekkini zamanında gizli yapılan «yola çağırma» büyük şehidin zamanında yer yer dostların bir araya gelip konuşmaları biçimine girmiş. Fakat büyük şehitten (Beşir Ağa'dan) sonra saklanmaya başlamışlar. O zamandan bu zamana böyle dostluk yasaktır.

Tanrıyı dileyenlerin bazıları içten ağlama, sızlama ile avunmaktadır. Kimileri olduğu gibi kalmaktadır.

Dostlarından ve yandaşlarından şeriatla ilgili işleri olanlar bile

66—b

kadınların mahkemesine gitmezdi. Sorunları büyük pirin önünde çözümlenirdi.

Bu nedenden, kıskanç ve inkarcıları yüce toplantisına almazdı. Bu durumda onlar hakkında türlü iftira ve uydurmalara sebep olmuştur. Suçlamalar ve yalanlar arttıkça onlar daha çok gizlenmişlerdir.

Lari Mehmet Efendi

Osmanlılarda, toplumsal eylemin bir biçimi olarak ilim, sosyal bir kurum olarak maddi gerçekliğin öğrenilmesine değil de, öğrenilmemesine hizmet edecek bir biçime sokulmuştu. Ekonomik ve sosyal kuruluşlarla ilmin ilişkisi, «sonu»un «neden»i denetlemesi gibi ters bir yapıya oturtulmuştu. Felsefi özü idealist

olan Osmanlı ilmi sezgiyi, kulculuğun doğal sonucu olarak yadsımış, deney ve gözlemi ise şiddetle kendisinden uzaklaştırmıştır.

Kuvvetli dinsel inancın kol gezdiği, doğru ve yanlış konusunda kesin ve sert kuralların bulunduğu bir ortamda deney, bir suç gibi değerlendirilmiş, inançsızlığın göstergesi sayılmıştır. Her şeyin yerli yerine oturtulduğu, doğrunun yanlışın kesin olarak yukarıdan belirlenerek aşağılara doğru yollandığı bir toplumda, bir kişinin deney yapması, gerçekte tüm devlet yapısına bir meydan okuma olurdu. Osmanlı ilim çevresi de bu tavrı zaten gösterememiştir. Bu durum Osmanlılarda ilmi feodal kesimin ideolojisi, düzeyinde kalmaya mahkûm etmiş, teknik alanda Batı'nın gerisine düşmemizi getirmiştir.

Doğmatizmin kol gezdiği, resmi düşüncenin ezici baskısının bulunduğu Osmanlılarda karşı düşünce de olgucu (deneysel) alanlara uzanamamıştır. Yönetim ideolojisine ters düşen her teorik konunun suç ve günah sayılarak idam nedeni yapılması, Osmanlılarda batıdaki gibi bilimsel çabaların gerçekleştirilmesini engellemiştir.

Burada bir kez daha belirtmekte yarar var ki, bu durum İslamiyet'in genel yapısının bir sonucu olmayıp, İslamiyet'i belli bir alanda, bir ideolojik araç olarak kullanmanın sonucudur. Kuşkusuz, her İslam devleti ve Müslüman topluluğu İslamiyet'i en iyi kendilerinin temsil ettiğini söylemişlerdir. Osmanlılar da ehl-i sünnet inancı içinde bu savı yinelemişlerdir. Fakat Osmanlılar bütün maddi olayları dinsel düzlemine indirgeyerek çözümlene yolunu getirmişler ve kendi yorumlarını baştan «kanun» durumuna soktuklarından tüm değişiklikleri «dinsizlik» yani yasadışı olarak göstermişlerdir. Merkezsel denetim, bu farklılıkları bütün coğrafyasal sınır içinde denetleme olanağını getirmiştir. Karşı çıkışlar da ister istemez teolojik konularda görülebilmıştır. Çünkü, kitlelere bunun dışında bir eğitim sunulmuyordu...

Lari Mehmed Efendi, Nadajlı Sarı Abdurrahman'ın düşüncelerine benzer savlarla ortaya çıkmıştır. Elbette, resmîyetin içinde ortaya çıkan, yeni şeyler söyleyen bu alim okumasını gözlemleri ve sezgisiyle birleştirmiş, maddi âlemde gördüklerinden maddi âlemi inceleyerek bulduğu nesnel konulardan yola çıkarak teolojik alanda karşı çıkışa başlamıştır. Doğa yasalarının üstünlüğünü savunan Nadajlı gibi, Lari Mehmed Efendi de öbür dünyayı, dinsel zorunlukları ve yasakları kabul etmemektedir. Benzer düşünceler İstanbul'da resmîyetin karşısındaki tekkelerle bağıntıya giren alimlerde de zaman zaman görülmüştür. Osmanlı alimleri, ellerindeki kitaplardan geçmiş dönemin alimleri ve dinsel önderlerinin yaşamlarını izleme olanağına sahip olduklarından, bu kanaldan etkilenebiliyorlardı. Ama bu kişilerin sayısı çok sınırlıydı ve bunlar hiçbir zaman düşüncelerini geliştirip sistemeleştirme aşamasına da yükselmemişlerdi.

Ünlü bir alim, saygın bir kişi olan Lari Mehmed Efendi, düşünceleri uğruna 1664 tarihinde öldürüldü. Daha önce de görüldüğü gibi bu dönem devletin hiç acımadan karşı düşüncelileri yok ettiği bir dönemdir.

Lari Mehmed Efendi konusunda elimizde ayrıntılı belgeler yoktu. Bizim bulabildiğimiz iki küçük örneği sunuyoruz :

Silahdar Tarihi

378

Dinsiz Lari Mehmed Efendi'nin Öldürülmesi

Bu sırada, İstanbul'da Validehane'de oturan zengin ve malı bol, ilim ve zekâsıyla bilinen ve ün kazanmış olan, önceden Maksud Paşa'ya öğretmenlik ve imamlık yapmış bulunan ve alimler arasında Lari Mehmed Efendi adıyla ün ve şan bulan bir dinsiz herif ortaya çıktı. Kıyamet günü toplanmayı ve yeniden dirilmeyi, yapılması zorunlu kesin tanrısal buyrukları, namazı ve orucu reddetti. Şarabı helal saydı. Bu düşüncesiyle bazı müslümanları yoldan çıkardı.

Bu kişinin yaptıkları kırktan fazla doğru tanığın sözleriyle kanıtlandı. Bu günahçı ve dinsiz adamı yargılamak üzere, anılan ayın* dördüncü cuma günü İstanbul Kaymakamı Vezir Kadirullah İbrahim Paşa Sarayı'nda toplantı yapıldı. Bu toplantıya bütün mollalar, medrese öğretmenleri, tekke şeyhleri, alimler, imamlar, cami hatipleri katıldılar. Bunların tümü de Lari Mehmed Efendi'nin öldürülmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiler. Karar buna göre yazıldı ve İstanbul Kadısı Merhabazade Efendi sanığın öldürülmesi için tutanağı imzaladı. Lari Mehmed Efendi halka gösterildikten sonra Parmakkapı'da din kılıcıyla boynu vuruldu. Böylece cezasını buldu.

Raşid Tarihi, C. I

94

İstanbul Kadısı Merhabazade'nin Kararıyla Lari Mehmed'in Öldürülmesi

İstanbul'da Validehane'de oturan Lari Mehmed adında geveze ve garib bir kişi ortaya çıktı. İstanbul Kadısı Merhabazade'nin önüne çıkartıldı. Lari Mehmed'in söyledikleri hakkında kırktan fazla önemli ve güvenilir insan tanıklık etti. Onun; ölümden sonra derlenme ve dirilmeyi, tanrının uyulması zorunlu kesin buyruklarını, namazı ve orucu inkar ettiğini söylediler. Ayrıca kendi geçersiz inançlarını açıklayıp göstermeye çalıştığını bildirdiler.

Bu kutsal tanıklıktan sonra Lari Mehmed'in öldürülmesine karar verildi. Böylece sapırtıcı bozgunculuğu yok edilmiş, dinin ve şeriatın namusu temizlenmiş oldu.

*) Sözü edilen tarih : 1075 : 1664.

KAYNAKÇA

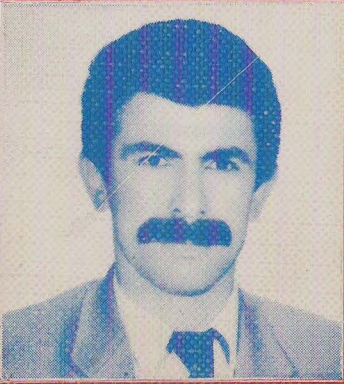
- 1) **Ahval-i Melamiyye-yi Şuttariyye**, Müstakimzade Süleyman Sadettin, 70 a-b sayfa, Millet Kütüphanesi 1051 Nolu yazma.
- 2) **Aşıkpaşazade Tarihi**, Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından yayınlanan 1332 tarihli basma nüsha.
- 3) **Divan Edebiyatı**, (Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mevhumlar), Agâh Sırrı Levend, Enderun Kitabevi, 1980. 3. baskı.
- 4) **Divanü Lügat-it- Türk**, C. I,- Tercüme, Besim Atalay. TDK. Yayını. Ankara, 1939.
- 5) **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. I, Ahmet Cevdet basması, İkdam Matbaası, 1314.
- 6) **Gönül Meyveleri (Semeratül Fuad)**, Sarı Abdullah Efendi'den çeviren Yusuf Kenan Necef Zade, Neşriyat Yurdu, 1967.
- 7) **Hadikat'ül Cevami**, Ayvansarayı, 2 cilt, 1281 Matbaa-yı Amire basması.
- 8) **Halk Şiirinde Gerçekçilik**, Rıza Zelyut, Ayko Yayınları.
- 9) **Hammer Tarihi**, 29. Kitap, Mütercim Mehmet Ata 1330 İstanbul basması
- 10) **İslam Mezhepleri Tarihi**, Prof. Dr. Neşet Çağatay - Prof. Dr. İbrahim Agâh Çubukçu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. 1976, 2. baskı.
- 11) **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Dr. Bahattin Ögel, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından.
- 12) **Küh'ül Ahbar**, Ali, Yazma, IV. Cilt, Süleymaniye Kütüphanesi, Halef Ef. 598 Nolu yazma ile Üniversite Kütüphanesi 5959 Nolu yazma.

- 13) **Latife Tezkiresi**, 1314 İkdam Matbaası basması.
- 14) **Melamilik ve Melamiler**, Abdülbaki (Gölpınarlı). İstanbul Devlet Matbaası.
- 15) **Meşair'üş Şuara**, Âşık Çelebi, Tıpkıbasım.
- 16) **Molla Lütfi**, O. Prof. Dr. M. Şerefeddin Yaltkaya, İst. Ün. Ed. Fak. Yay. 1938, Milli Mecmua Basımevi, 35-59 sayfa.
- 17) **Müneccimbaşı Tarihi**, Çev : İsmail Erünsal, 2. cilt, Tercüman Yay.
- 18) **Naima Tarihi**, 6. cilt, Tabhane-yi Amire basması.
- 19) **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Yay. 1984.
- 20) **Osmanlılar Devrinde Rafızilik ve Bektâşilik**, Ahmet Refik, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1933.
- 21) **Osmanlı Tarihi**, c. III/1, İ. H. Uzunçarşılı TTK Yayını.
- 22) **Osmanlı Tarihinin Kronolojisi**, c. II, İ. Hami Danişmend.
- 23) **Peçevi Tarihi**, 2 cilt, Matbaa-yı Amire 1283 basması.
- 24) **Râşid Tarihi**, Matbaa-yı Amire 1282 basması.
- 25) **Sehi Bey Tezkiresi (Heşt Behişt)**, Sadeleştiren : Mustafa İsen, Tercüman Yay.
- 26) **Sergüzeşt**, Lalizade Abdülbaki, 316 a-b sayfa, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü 636/13 nolu yazma.
- 27) **Sicill-i Osmani**.
- 28) **Silahdar Tarihi**. Türk Tarih Encümeni, 1928 basması.
- 29) **Siyasetname (Siyerü'l-mülük)**, Çev: Nurettin Bayburtluğil. Dergâh Yay. I. Baskı.
- 30) **Şakaik-Numaniyye**, Mecdi Efendi Çevirisi, Tabhane-yi Amire basması.
- 31) **Şarkiyat Mecmuası**, VIII. sayı, 1972.
- 32) **Şeriye Sicili**, İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği 4/2 Nolu yazma.
- 33) **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, M. Ertuğrul Düzdağ, Enderun Kitabevi, 1972.
- 34) **Takvim'üt Tevarih**, Kâtip Çelebi, yazma.
- 35) **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**. Abdülbaki Gölpınarlı, Der Yayınları, 1979.
- 36) **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı : 12, Sene: 1981-1982.
- 37) **Tarih-i Gılmani**, Sadeleştiren: Kâmil Su, Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser. 1976.
- 38) **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1977.

- 39) **Tezkiretü's - Şuara**, Kınalızade Hasan Çelebi. TDK Basması.
- 40) **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Prof. Dr. Mustafa Akdağ.
- 41) **Yunus Emre**, Abdülbaki Gölpınarlı, Altın Kitaplar Yay. 4. Baskı.
- 42) **Zeyl-i Şakaik**, Nevizade Atai, Tabhane-yi Amire 1268 basması.
- 43) **Zihniyet ve Din** (İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı), Sabri F. Ülgener, Der Yayınları, 1981. (Aynı yazarın **'İktisadi Çözülmenin Ahlak ve İhniyet Dünyası'** adlı eserinin ikinci baskısı, 1981).
- 44) **Zübdetül Vekaiyat**, (Olayların Özü) Defterdar Sarı. Mehmet Paşa, Tercüman Yay. 1977.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
1. OSMANLI DÜŞÜNCESİ	9
2. OSMANLIDA KARŞI DÜŞÜNCE	59
Kırsal Kesimde Karşı Düşünce	59
Sakarya Şeyhinin İsyanı	87
Sakarya Şeyhinin Öldürülmesi	88
Yalancı Mehdinin Ortaya Çıkması ve Ortadan Kaldırılması	92
3. KENTLERDE KARŞI DÜŞÜNCE	94
Âlimler, Sanatçılar Arasında	94
Hayatı	98
Ahmet Paşa	99
Figani	102
Esnaf ve Zanaatçılar Arasında Karşı Düşünce ...	105
4. KARŞI DÜŞÜNCEYE TEPKİ	119
Fazıl Tebrizi ve Hurufiler	127
5. DÜŞÜNCELERİ NEDENİYLE İDAM EDİLEN ÂLİMLER	134
Molla Lütfi	136
Molla Kabız	162
İsmail Maşuki	171
Karamanlı Şeyh	196
Bosnalı Hamza Bali	201
Nadağlı Sarı Abdurrahman	215
Beşir Ağa (Sütçü Beşir)	223
Lari Mehmet Efendi	244
KAYNAKÇA	248

Özgün adı "Osmanlılarda Karşı Düşünce ve Düşünceleri Nedeniyle İdam Edilenler" olan bu eser, üzerinde hemen hemen hiç durulmamış bir konuyla karşımıza çıkıyor:

Şimdiye değin Türk toplumuna ilişkin incelemelerde, Osmanlıların resmi düşüncesi irdelenmiş, gayri resmi düşünceler ya gösterilememiş ya da görmezlikten gelinmiştir. Oysa çağdaş Türk düşüncesinin geçmişteki ayağı Osmanlılık içindeki "karşı düşünce"den yükselmektedir.

Bu eser, eski kaynaklardaki belgeleri olduğu gibi (sayfa sayfa) aktararak Osmanlı sivil yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgiler edinmemize ilginç katkılarda bulunmaktadır.

DÜŞÜNCE DİZİSİ : 10/67

